

Samfunnsstraff
- idealer og realiteter

Ingunn Børke

Hovedfagsavhandling i kriminologi
Institutt for kriminologi og rettssosiologi
Universitetet i Oslo
Våren 2004

TAKK...

- takk til alle som stilte opp på intervju
- takk til KRUS for stipend og for svar på spørsmål underveis i prosjektet
- takk til Paul Larsson for god og hyggelig veiledning
- takk til det gode miljøet på kriminologi hovedfag
- takk til Ann Iren, Hege, Marianne og Kari som har lest igjennom avhandlingen og kommet med gode innspill og kommentarer
- takk til mamma og pappa, Marianne og Ragnhild, og alle gode venner for støtte og motivasjon gjennom hele min studietid
- takk til Stein ☺

Ingunn Børke

Oslo, mai 2004

INNHold

1. Innledning	4
1.1. Samfunnsnyttig tjeneste.....	6
1.2. Program.....	6
1.3. Andre tiltak.....	8
1.4. Avhandlingens oppbygging.....	11
2. Metode	12
2.1. Forforståelse og valg av metode.....	12
2.2. Om informantene og intervjusituasjonen.....	14
2.3. Analyse av data og teoretisk tilnærming.....	19
3. Istedenfor fengsel?	22
3.1. Individualprevensjon.....	22
3.1.1. Begrunnelser for straff.....	23
3.1.2. Samfunnsstraffens individualpreventive hensikt.....	26
3.2. "Ranet bussjåfør - slipper fengsel".....	29
3.2.1. Samfunnsstraff som alternativ til fengsel.....	29
3.2.2. Samfunnsstraff som egen institusjon.....	33
Oppsummering.....	36
4. Kontrollen i samfunnsstraffen	37
4.1. Maktbegrepet - en kort redegjørelse.....	37
4.2. Kontroll av de domfelte.....	39
4.2.1. Soningsvilkår og brudd i straffen.....	39
4.2.2. Tid og disiplinering.....	41
4.2.3. Kontroll og støtte under soningen.....	44
Oppsummering.....	49

5. Friomsorgens ulike roller	50
5.1. De profesjonelle	50
5.1.1. Effekter av byråkratisering	50
5.1.2. Om tillit til de profesjonelle	54
5.1.3. Sosialarbeideren	57
5.2. Fra hjelp til kontroll	61
5.2.1. Rollekonflikt for ansatte i friomsorgen?	62
5.2.2. På og bak scenen	65
5.2.3. Friomsorgen som et	68
Oppsummering	72
6. "Det hele er et maskineri som må fungere sammen"	73
6.1. Holdninger til samfunnsstraff	73
6.1.1. Politi, påtalemyndighet og rettsvesen	74
6.1.2. Vurderinger av egnethet	79
6.1.3. Antall idømmelser av samfunnsstraff	81
6.2. Maktaspektet i samarbeidet	82
6.2.1 Departementets og regjeringens makt over friomsorgens arbeid	83
6.2.2. Informasjonsarbeidet	89
6.2.3. Makt og maktesløshet	92
Oppsummering	94
7. Virkninger for domfelte, konsekvenser for samfunnet	95
7.1. Gjennomføring og brudd i straffen	96
7.1.1. Gjennomføringstid og påvirkningsprogrammer	97
7.1.2. Kategorisering av mennesker	101
7.1.3. Om medgjørighet og brudd i straffen	104
7.2. Samfunnsstraff i dagens samfunn	107
7.2.1. Netwidening	108
7.2.2. Fengselskø og kriminalitetsbilde	111
7.2.3. Kommer samfunnsstraffen til å bli brukt?	114
Oppsummering	116

8. Avslutning	120
9. Litteraturliste	126
Vedlegg.....	133

1. INNLEDNING

En ny straffegjennomføringslov ble iverksatt 1. mars 2002. Med denne loven trådte samfunnsstraffen i kraft. Samfunnsstraffen ble foreslått av Justisdepartementet gjennom Stortingsmelding nr. 27 1997-98, og reguleres nå i straffegjennomføringslovens kapittel 5. Med den nye straffegjennomføringsloven fikk friomsorgen oppgaven med å fylle hver enkelt samfunnsstraff med et innhold. Innholdet skal bestå av samfunnsnyttig tjeneste, deltakelse i program eller andre tiltak som er egnet til å virke kriminalitetsforebyggende.

Straffen og dens effekter er et viktig tema innen faget kriminologi. Særlig fengselsstraffen med sine negative virkninger blir ofte trukket fram (Finstad og Gjetvik 1990, Mathiesen 1995, Sykes 1971[1958]). Det er ønskelig fra flere hold å finne løsninger som ikke medfører de samme skadene på domfelte som innesperring i fengsel gjør, og som kan redusere kriminaliteten i landet. Innføringen av samfunnsstraffen kan være et positivt tiltak i så måte. Denne avhandlingen er en studie av hvordan samfunnsstraffen er ment å fungere fra myndighetenes side, hvordan den vil fungere i praksis og hva som kan bli konsekvensene av at den er blitt innført. Når jeg ser på konsekvenser inkluderer jeg de som soner, friomsorgen som administrerer straffen, politi, rettsvesen og samfunnet ellers. Jeg analyserer samfunnsstraffen som straffealternativ på lik linje med andre komplekse sosiale institusjoner, slik Garland (1991) gjør det. Garland peker på at straff har en kompleks struktur og mening, og ikke kan ses på kun som et enkelt fenomen. Straffen kan bli sett på som et forhold mellom lovbyteren og staten, men den vil ha konsekvenser for flere parter enn disse (Garland 1991).

Innføring av samfunnsstraffer i Norge har skjedd etter press fra politikerne om strengere straffer både i og utenfor fengsel. Kriminalitet blir sett på som et samfunnsproblem, og gjennom å kreve strengere straffereaksjoner viser politikerne handlingskraft. Dette er en utvikling som har funnet sted også i andre land. For eksempel skriver Garland (2002) i boka *The culture of control*, om den samme utviklingen i andre vestlige land, og

analyserer denne. Utviklingen i vestlige moderne samfunn har vært økt bruk av formell kontroll, både av de som soner en straff og av samfunnsmedlemmene ellers. I tillegg har bruken av enkelte former for straff økt, antall straffede har økt, og fokuset på effektivitet i straffegjennomføringen blir vektlagt (Garland 2002).

Samfunnsstraffen erstatter samfunnstjeneste og betinget dom med tilsyn, herunder tilsyn. I løpet av innledningen vil jeg forklare innholdet i straffen nærmere, men først ønsker jeg å si noe om hva samfunnstjeneste var, da samfunnsstraffen ofte blir sammenlignet med denne.

Samfunnstjenesten ble foreslått gjennom Stortingsmelding 104 1977-78. Begrunnelsen for å innføre den var et ønske om å redusere bruken av fengsel. Man ønsket reelle alternativer til innesperring i fengsel for at de domfelte skulle slippe de utilsiktede effektene en fengselsstraff fører med seg. Den norske samfunnstjenesteordningen kom fra England (Larsson 1994). Samfunnstjenesten startet som et prøveprosjekt i Rogaland i 1984, som en reaksjon på at det stadig foregikk diskusjoner om hvilke alternativer til fengselsstraff som kunne fungere. Prøveprosjektet ble sett på som vellykket og ordningen utvidet seg utover på 1980-tallet til å gjelde flere områder. I mars 1991 ble den lovfestet som et eget straffealternativ. Samfunnstjeneste var ulønnet arbeid som ble utført utenom den dømtes vanlige arbeidsforhold eller skoletid. Straffen skulle bestå av samfunnsnyttig arbeid for en offentlig institusjon eller annen offentlig virksomhet. Tjenesten var ment som et alternativ for ubetinget fengsel inntil ett år, men ble også benyttet ved betingete dommer. Gjennomføringstid for straffen og antall timer ble bestemt i retten, og friomsorgskontorene fant passende arbeid til de dømte. En dom kunne være på minimum 30 og maksimum 360 timer og skulle sones i løpet av maksimum ett år. Erfaringer viser at arbeidet de dømte har utført har bestått av praktisk forefallende arbeid. Det har vært innen menigheter, idrettsforeninger, de har jobbet sammen med vaktmestere på skoler, i brukbutikker som Fretex og lignende (Larsson 1991).

Ved innføringen av samfunnsstraffen har det maksimale timetallet økt til 420 timer, som skal sones i løpet av maksimum ett år. Det minste antall timer man kan idømmes er 30.

Man kan sone samfunnsstraff for lovbrudd med en øvre strafferamme på seks år, men kun i tilfeller som ikke ville ha medført mer enn ett års ubetinget fengsel. Det økte timetallet er med på å gjøre straffen mer byrdefull og intensiv enn samfunnstjenesten var. Samtidig vil eventuell deltakelse i program kreve mye av domfelte, i form av hyppig oppmøte og aktiv deltakelse. Nedenfor vil jeg beskrive hva programvirksomhet, samfunnsnyttig tjeneste og andre tiltak går ut på.

1.1. SAMFUNNSNYTTIG TJENESTE

Det som var samfunnstjeneste før den nye samfunnsstraffordningen kom i 2002 er blitt ført videre, men kalles nå samfunnsnyttig tjeneste. Den er ingen egen reaksjon men kan brukes som en del av en samfunnsstraff. For de fleste som soner en samfunnsstraff vil store deler av straffen bli brukt til å utføre samfunnsnyttig tjeneste. Departementet har satt som mål at ikke mer enn 75 % av straffen skal bestå av dette. Friomsorgskontorene har opparbeidet seg noen faste oppdragsgivere, som de også brukte under samfunnstjenesten. Dermed består arbeidet av det samme som før; stirydding, søppelplukking, oppussing og annet arbeid for frivillige organisasjoner og offentlig virksomhet.

Det legges vekt på kontroll og klare vilkår for gjennomføring av straffen. Både den dømte og friomsorgen som kontrollerer, skal vite hva slags oppførsel som ikke aksepteres. Mine informanter, som arbeider i friomsorgen, forklarer at kontrollen står sterkt gjennom alle delene av soningen. Under soning av samfunnsnyttig tjeneste er punktlighet vesentlig, og oppdragsgiver og private kontrollører benyttes til å sjekke oppmøte og at arbeidet blir utført. Kontrollen som benyttes under samfunnsnyttig tjeneste, men også under andre deler av straffen, har likhetstrekk med filosofen Foucault (1999[1977]) sin teori om disiplinering. Gjennom punktlighet og arbeid skal domfelte disiplineres til å leve et mer ordnet liv. Foucaults forståelse av kontroll benyttes gjennom avhandlingen for å forklare hvordan kontrollen over de som soner en samfunnsstraff fungerer.

1.2. PROGRAM

Som en del av straffen kan domfelte nå delta i et av kriminalomsorgens påvirkningsprogrammer. Disse skal ta utgangspunkt i sosiale og personlige problemer som antas å være noe av årsaken til at vedkommende har begått lovbrudd. Programmene ledes av en kvalifisert instruktør og de kan omfatte sosial trening, opplæring og tiltak for å styrke selvkontroll og evne til å mestre dagliglivets krav. Domfelte kan pålegges å lytte til informasjon om programmer men han/ hun¹ kan ikke tvinges til å delta. Informantene mine forteller at grunnen til at de ikke kan tvinges til dette er at vedkommende må være motivert dersom programmet skal ha noe effekt. Ved manglende motivasjon er det derfor bedre at friomsorgen finner et annet innhold å fylle straffen med. Dersom han sier ja til å være med er det derimot møteplikt så lenge programmet varer.

Programmene som brukes eksisterte innen fengslene og i friomsorgen før program ble innført som en del av en samfunnsstraff. Programdeltakelse kunne tidligere ikke regnes som en del av en straff. De eksisterende programmene vil bli bygget videre på i samfunnsstraffen. For eksempel er *Mitt valg* et kanadisk inspirert program for rusmestring som er blitt brukt fra 1999 (Højdahl 2001) og som nå brukes i samfunnsstraffen. Andre programmer som blir benyttet er *En-til-en* som tar for seg kriminaliteten og skal være forebyggende, og *Brottsbrytet* som er samtalegrupper for voldsdømte. Disse programmene er av ulik varighet. For eksempel varer *En-til-en* i fem måneder og *Mitt valg* følger opp domfelte gjennom fire måneder.²

¹ Jeg vil heretter bruke ordet "han" om en domfelt gjennom avhandlingen som en forenkling av "han/ hun". Dette fordi statistikker og annet viser at registrerte lovbrudd begås av langt flere menn enn kvinner og dermed er det også disse som soner for lovbruddene (Christie 1982a, *Kriminalstatistikk 1997* tabell 15 og 40).

² I tillegg til programmene som benyttes i samfunnsstraffen, har promilleprogram eksistert som prøveprosjekt i fem fylker fra 1996, og senere blitt utvidet til å gjelde flere fylker. Dette skal være et alternativ til ubetinget fengsel, og de som kan delta skal være promilledømte med et alkoholproblem. Programmet har en varighet på ett år. Ifølge en pressemelding fra Justis- og politidepartementet skal prøveprosjektet forlenges til utgangen av 2005 (*Promilleprogram i friomsorgen* 2003). Promilleprogram er ikke en del av samfunnsstraffen, men en egen ordning som er regulert i egne forskrifter.

Programmene er ment som et tilbud som kan hjelpe domfelte ut av en vanskelig livssituasjon. Det ser ut som samfunnsstraffen legger vekt på læring og normalisering av domfelte, for at disse ikke skal begå nye lovbrudd. Dette kan være positive tiltak for noen, men programmenes varighet og de domfeltes gjennomføringstid gjør det vanskelig for mange å delta. I tillegg krever programmene en aktiv deltakelse, noe de mest slitne av dem som soner får problemer med å følge opp.

Programvirksomhet krever at friomsorgen har faglærte til å lede de ulike programmene. Dette kan gjøre at friomsorgen blir sett på som en mer profesjonell etat enn tidligere, både av dem som soner, politiet, rettsvesenet og utad i samfunnet. For friomsorgen er tillit fra disse vesentlig for å få saker å arbeide med, spesielt fra politiet og påtalemyndigheten som foreslår for retten hvilken type straff som kan være aktuelt i de ulike tilfellene. Maktforholdene innen straffesakskjeden spiller slik en sentral rolle for bruken av samfunnsstraffer. Bourdieu (1996) sitt syn på makt er blant de som blir trukket fram i løpet av avhandlingen, da dette kan forenes med det byråkratiske systemet en straffesak møter. Her finnes makten i flere institusjoner, som i politikken, byråkratiet og strafferettsinstitusjonene (Bourdieu 1996). Friomsorgen må i tillegg til arbeidet med administrering og kontroll, informere andre involverte parter om hva en samfunnsstraff går ut på. Dette gjøres for å få tiltro og for å få tilført saker. Et slikt arbeid er med på å gjøre at friomsorgen ser ut til å drives som et ”management”.

1.3. ANDRE TILTAK

Flere av mine respondenter mener retningslinjene er vage på hva ”andre tiltak” er. Da dette ikke kommer klart fram kan praksisen fra friomsorgskontor til friomsorgskontor bli ulik. Det synes som de jeg har snakket med velger å tolke det slik at friomsorgen står åpen til å finne tiltak som kan hjelpe hver enkelt domfelt til å motvirke ny kriminalitet. Dette kan være samtaler med en saksbehandler i friomsorgen eller med en psykolog, deltakelse i ansvarsgrupper, være aktiv i å finne bolig med mer. Men ifølge loven skal ikke behandling eller tiltak av denne typen som alt er igangsatt da gjennomføringstiden starter, regnes med som en del av straffen. Et tiltak som er blitt

innlemmet i samfunnsstraffen er mekling i konfliktråd. Som en del av innholdet i en samfunnsstraff kan friomsorgen foreslå at domfelte skal møte sitt offer i konfliktråd. Dette kan finne sted dersom begge parter ønsker det. Departementet ser på konfliktråd som noe som kan ha nytte både for offer og gjerningsmann. Kun de timene som brukes til forberedelse og selve konfliktrådmøtet kan regnes som en del av en samfunnsstraff. Tid som går med til eventuelt arbeid for offeret regnes ikke med.

Informantene mine forteller at i løpet av soningstiden er det i tillegg til samfunnsnyttig tjeneste, program og andre tiltak, lagt opp til at hver enkelt domfelt skal ha individuelle samtaler med sin saksbehandler. Under disse samtalene kan de ta opp problemer relatert til kriminaliteten domfelte har begått eller andre mer dagligdags temaer. Hvor ofte og hvor lenge slike samtaler finner sted vil avhenge av hva slags annet innhold vedkommende har i sin straff, og hva saksbehandleren mener domfelte har behov for. Dersom en person deltar i et program får han tett oppfølging der, og saksbehandleren mener da kanskje at han ikke er i behov av mange individuelle samtaler. Gjennom jevnlig samtaler med de domfelte kan saksbehandleren følge med på hvordan det går med hver enkelt, og av mine informanter blir disse samtalene kalt selve "limet" i gjennomføringen.

Friomsorgen har ikke tidligere hatt mulighet til å innkalle til individuelle samtaler, noe informantene mener har vært et savn. Individuelle samtaler kan bidra til at kontakten mellom domfelt og saksbehandler blir god, og gir friomsorgen mulighet til å følge opp domfelte mer enn under samfunnstjenesten. Disse samtalene er en del av kontrollen som føres over de domfelte, men også en del av motiveringsarbeidet og støtten som friomsorgen ønsker å gi. Mange av de ansatte i friomsorgen er sosialarbeidere og ønsker å benytte seg av faglige vurderinger av hva den enkelte domfelte kan trenge av hjelp. De gir også uttrykk for å ville bruke vurderingsevnen når det gjelder reaksjoner på eventuelle brudd på soningsvilkår. Ønsket om å beholde mye av sosialarbeiderrollen i en strafferettsetat hvor kontroll og effektivitet vektlegges, kan gjøre at arbeidet med samfunnsstraffen blir konfliktfylt.

De ansatte i friomsorgen skal sette sammen et innhold til hver enkelt samfunnsstraff, med tanke på hva som kan få den enkelte til ikke å begå nye lovbrudd. Programvirksomhet og individuelle samtaler er med på å belyse de individualpreventive hensiktene ved denne straffereaksjonen. På samme tid som det skal tas hensyn til individet som soner, legges det vekt på kontroll og klare vilkår for gjennomføringen av straffen. Slik skal straffen være frihetsinnskrenkende for dem som soner.

Denne utviklingen av at straff skal være strengt og krevende, har som sagt kommet etter press fra politikerne om strengere straffereaksjoner. Samfunnstjenesten ble kritisert for å være en mild reaksjon, og det ble stilt krav om at de domfelte burde sone flere timer og få tettere oppfølging, for å forsterke det straffende elementet. Kritikken av reaksjonen kom blant annet fram i mediene. Her er det blitt lagt vekt på at kontrollen av de domfelte har vært for dårlig og at straffen har vært lite intensiv (Larsson og Dullum 2001). I tillegg har rettsvesenet ønsket å kunne kombinere samfunnstjenesten med tilsyn, og kunne sette ulike vilkår for soningen til den enkelte domfelte (Larsson 2000).

I Stortingsmelding nr. 27, *Om kriminalomsorgen*, er det litt andre grunner for innføringen av samfunnsstraffen som presenteres. Justisdepartementet ønsket at samfunnsstraffer skulle benyttes i større grad, og at domstolen fikk et større spekter av straffereaksjoner å velge fra. I tillegg kan større bruk av straffer utenfor fengsel redusere fengselskøen til norske fengsler. Å innføre samfunnsstraffer følger også utviklingen til våre naboland, Sverige og Danmark. Ordningen med programvirksomhet er inspirert fra blant annet USA, England og Wales (*Om kriminalomsorgen* 1998).

Jeg har foretatt de fleste intervjuene til denne avhandlingen innen friomsorgen, da det er de som står for den praktiske gjennomføringen av samfunnsstraffen. Friomsorgen er, sammen med fengselsvesenet, en del av kriminalomsorgen. Kriminalomsorgen er under ledelse av Justisdepartementet/ fengselsstyret. Deretter følger et regionalt nivå, som består av 6 regioner på landsbasis, og nederst er det lokale nivået som utøves av hvert enkelt friomsorgskontor.

1.4. AVHANDLINGENS OPPBYGGING

Avhandlingen tar først og fremst opp temaer som informantene i denne studien var opptatt av. Den handler derfor mye om det som ble nytt ved innføringen av samfunnsstraffen i 2002, og hvordan fokuset innen friomsorgen er blitt endret. Jeg har skrevet mer om informantene og intervjuene i metodekapitlet. Dette tar også opp hvorfor jeg valgte å gjennomføre kvalitative intervjuer og hva som har hatt betydning under analysen av materialet.

I begynnelsen av avhandlingen plasseres samfunnsstraffen i tid, og begrunnelser for hvorfor den ble innført drøftes. Videre diskuteres hvordan straffen i praksis gjennomføres og hvilke roller de ansatte i friomsorgen innehar. Utover i avhandlingen settes friomsorgen og samfunnsstraffen i en større sammenheng med flere institusjoner og samfunnet for øvrig. Mot slutten har jeg forsøkt å se framover i tid og sett på erfaringer fra andre land. Nedenfor beskrives hvert enkelt kapittel nærmere.

Da samfunnsstraffen er en reaksjon som skal legges til rette for hver enkelt domfelt, har den individualpreventiv effekt. Begrunnelser for straff og hvilken plass individualprevensjonen har i samfunnsstraffen er temaer for kapittel 3. I tillegg diskuterer jeg her hvordan samfunnsstraffen blir sammenlignet med fengselsstraffen, og hvordan dette kan være uheldig i forhold til å se samfunnsstraffen som en egen institusjon.

Neste kapittel handler om kontroll. Samtidig som det skal tas hensyn til hvilke behov de domfelte har og hvordan de lever, er kontrollen over de som soner viktig. Straffen legger vekt på raske reaksjoner ved brudd på vilkår under soningen, og at det straffende elementet i reaksjonen skal være synlig. Kapitlet tar for seg hvordan friomsorgen holder kontroll over de som soner straffen.

I kapittel 5 er friomsorgens roller tema. Her tar jeg opp hvordan de ansatte framstår for de som soner straffen og hvordan de framstår som etat. Ren saksbehandling og vedtaksskriving er noe av det som har blitt mer vektlagt i friomsorgens arbeid. Her

viser jeg hvordan dette gjør at de ansatte framstår som mer profesjonelle enn tidligere, og hvilke konsekvenser dette får for de ansatte i friomsorgen, de domfelte og samfunnet ellers. Jeg skriver også om sosialarbeiderrollen som mange ansatte i friomsorgen tradisjonelt har hatt, og drøfter om denne oppleves konfliktfylt i forhold til den rollen som kontrollør som er blitt en stadig viktigere del av jobben.

Videre blir friomsorgen satt inn i en større helhet i neste kapittel. Her drøftes samarbeidet mellom de ulike delene av straffesystemet. Hvilke holdninger politi, påtalemyndighet og rettsvesen har til samfunnsstraffer får konsekvenser for om friomsorgen opplever samarbeidet med disse som godt. Dette kapitlet drøfter hvordan maktaspektet innen straffesystemet fungerer, og hvilke konsekvenser dette får for blant annet antallet idømmelser av samfunnsstraff. Kapitlet viser også hvordan politikernes og samfunnsborgernes holdninger har betydning, og hvordan friomsorgen må vise, både innad i straffesystemet og for resten av samfunnet, at samfunnsstraff er en hensiktsmessig måte å straffe på.

I siste kapittel diskuterer jeg hvilke konsekvenser innføringen av samfunnsstraffen kan få for blant annet antallet straffede, fengselskøen og kriminalitetsbildet i landet. Programvirksomhet er et av temaene som informantene snakker mye om og som de har tro på at er nyttig for domfelte, og dermed også for samfunnet. I dette kapitlet blir begrensninger ved dette tilbudet tatt opp, og samtidig drøftes eventuelle utilsiktede virkninger av bruken av programmer. Til slutt diskuteres det om samfunnsstraffen er en reaksjon som kommer til å bli brukt i framtiden.

2. METODE

"... dette er min erfaring, men jeg vet at andre ikke har like positiv erfaring med det, - bare så du ikke får høre ting kun fra én side og tror at alle har det sånn." - Jon

2.1. FORFORSTÅELSE OG VALG AV METODE

Gjennom min avhandling ønsker jeg å få et bilde av hva fenomenet samfunnsstraff er, hvordan den fungerer og hva som kan bli noen av konsekvensene av at samfunnsstraff er blitt innført. For å finne ut noe om dette ønsket jeg forklarende og utdypende svar på de spørsmålene jeg hadde. For å få disse svarene valgte jeg å benytte meg av kvalitativ metode med intervjuer innen friomsorgen og Justisdepartementet. Hvilken type svar jeg ønsket ble avgjørende for valg av metode til prosjektet. Gjennom kvalitative intervjuer er man i direkte kontakt med informanten og kan be om nærmere forklaringer og eksempler underveis i intervjuet dersom man har bruk for det. Man får mer forklarende informasjon enn ved hjelp av for eksempel spørreskjemaer. På det tidspunktet jeg skulle i gang med å intervjuer hadde det gått omtrent ett år siden den nye straffegjennomføringsloven trådte i kraft. Dette hadde også innvirkning på mitt valg om å foreta kvalitative intervjuer. Ordningen hadde eksistert i relativt kort tid og jeg visste lite om temaet slik at jeg trengte utdypende svar for å utvide min forståelse.

Målet med et kvalitativt forskningsopplegg er å gi en dypere forståelse av et tema. Det skal skape noen nye tanker og gi ny innsikt (Widerberg 2001). Mitt mål med intervjuene var å skaffe relevante data for å utvide min forståelse av temaet samfunnsstraff. En slik metode (der poenget nettopp er å utvide forståelsen for et tema) kalles hermeneutisk metode. Hermeneutikk er en form for tolkningslære. Ordet betyr også å tydeliggjøre, forklare og si (Widerberg 2001).

Larsson (2002) skriver om hermeneutikk og to syn på hvordan man oppnår kunnskap gjennom tolkning. Kopsisynet forsøker å gjenskape for eksempel en forfatters mening med en tekst. Forskeren gjengir forfatterens resonnementer og framstiller dette som en sannhet i seg selv. Det dialektiske synet gir mening til en tekst eller samtale gjennom

dialog. Det foregår en kommunikasjonsprosess mellom en eventuell forfatter og fortolkeren. Den som tolker leser en mening inn i teksten eller dialogen. Tolkningen vil bli forskjellig avhengig av hvem som tolker, da opplysningene man får gjennom teksten eller dialogen knyttes til den kunnskapen man alt har. I dette synet finnes det derfor mer enn én riktig tolkning (Larsson 2002). Min tolkning av litteratur og intervjuene kan være ulik andres tolkning av det samme materialet, og ulike lesere kan også tolke denne avhandlingen ulikt.

I et hermeneutisk prosjekt forsøker forskeren å beskrive et fenomen og på den måten få en ny innsikt i temaet enn det han/ hun opprinnelig hadde. Slik kan forskeren pendle mellom forforståelsen og en ny måte å forstå temaet på (Widerberg 2001). Det dannes hele tiden ny kunnskap i det som kan kalles en hermeneutisk spiral. I et hermeneutisk forskningsprosjekt blir selve forskningsresultatet en utvidet forståelse av temaet. Det er derfor viktig å se undersøkelsens resultater i lys av egen forståelseshorisont, og dra nytte av læringsprosessen som skjer underveis.

Mitt inntrykk før jeg satte i gang med å finne stoff og sette meg inn i temaet, var at *samfunnstjeneste* skulle bytte navn til *samfunnsstraff*. Dette i tillegg til at antall timer skulle øke, tenkte jeg var Justisdepartementets måte å understreke at en soningsform i frihet må være strengere enn den hittil har vært. Etter hvert som jeg leste kommende retningslinjer og lover skjønnte jeg at det skulle legges vekt på det individualpreventive med programmer og andre tiltak for å påvirke domfelte, og det skulle være strenge sanksjoner i forhold til brudd på straffen. Noen klare meninger om hva dette ville føre med seg, positivt og/eller negativt, hadde jeg ikke. Jeg var usikker på hva med *samfunnsstraff* jeg skulle ta tak i og brukte tid på å finne ut av dette. Forståelsen for, og tanker om temaet har etter hvert utviklet seg, og også gjort temaet mer interessant idet jeg har lest mer og snakket med folk.

Gadamer kan sies å være den moderne hermeneutikkens far. Han har understreket at all forståelse bygger på en eller annen form for forforståelse. Vi bruker våre fordommer, både positive og negative, til å forstå verden. Uten disse fordommene vil vi ikke forstå noen ting. På den måten er all kunnskap subjektiv, siden alle forstår forskjellig (Larsson

2001). For eksempel har min sosiale bakgrunn og min utdanning påvirket min forståelse for temaet samfunnsstraff, noe som gjør at jeg kan se på temaet ut fra den kunnskapen jeg har om kriminalitet og straff, men også ut fra andre fagmiljøer jeg har vært i. Avhandlingen viser min tolkning av problemstillingene og datamaterialet. Som jeg har forklart bærer denne preg av mine fordommer, som er ulik mine informanternes fordommer. På den måten vil det være ulike oppfatninger og forståelse for temaet. Utdanning er av stor betydning for forståelse av samfunnsstraffen og konsekvenser av innføringen av den, og som jeg viser i kapittel 5 i avhandlingen er mange av de ansatte i friomsorgen utdannet sosialarbeidere. Innen Justisdepartementet er ofte personenes bakgrunn noe annerledes. Dette gjør at de ulike informantene kan ha ulik forståelse av temaet, og at min forståelse også kan være ulik informantenes forståelse.

2.2. OM INFORMANTENE OG INTERVJUSITUASJONEN

I løpet av prosjekttiden har jeg intervjuet 7 ansatte i friomsorgen, og 3 ledere innen friomsorgen. Jeg ville ha med noen i lederposisjoner fordi jeg regnet med at disse var personer med lang erfaring og mye nyttig kunnskap om temaet. Informantene er fra tre forskjellige fylker som er valgt ut etter hvor mange samfunnsstraffdommer fylket hadde i 2002. Ordningen med samfunnsstraff var fortsatt i en etableringsfase da jeg startet med intervjuer i mars 2003, og jeg ville sikre meg at informantene hadde erfaring i alle fall fra noen dommer. Derfor valgte jeg noen av de fylkene som hadde hatt flest dommer på samfunnsstraff i 2002. I tillegg til disse intervjuene har jeg intervjuet en person i Justisdepartementets kriminalomsorgsavdeling. Under intervjuene med kontorlederne i friomsorgen og i Justisdepartementet benyttet jeg båndopptaker som et verktøy. I de resterende intervjuene brukte jeg kun penn og papir. Jeg drøfter litt senere hvilke fordeler og ulemper de to arbeidsmåtene kan ha.

For å gjennomføre intervjuene skaffet jeg til veie konsesjon fra Justisdepartementet og fra Norsk samfunnsvitenskaplig datatjeneste (NSD), hvor alle som innhenter

opplysninger som kan knyttes til personer har meldeplikt.³ Dette ble gjort etter at intervjuene var påbegynt, noe som skyldtes motstridende beskjeder fra Justisdepartementet om slike papirer var påkrevd. Dette fikk meg til å stille spørsmålstegn ved viktigheten av disse formalitetene, og jeg fikk en følelse av det byråkratiske systemet innen denne instansen. Ordet byråkrati ble hyppig brukt av mine informanter om den nye straffegjennomføringsloven. Byråkratisering og makt er temaer jeg vil komme tilbake til senere i avhandlingen.

Ut fra mine ti intervjuer i friomsorgen kan jeg se tendenser til hvilke meninger og holdninger informantene er i besittelse av. Jeg kan få et bilde av hvordan de tenker i forhold til den jobben de utfører. Flere informanter kunne ha gjort mine tolkninger av datamaterialet mer holdbart, men selv med ti intervjuer gikk mange av svarene igjen. Også på tvers av de tre ulike fylkene var mange av svarene ganske like. På omtrent samme tidspunkt som jeg starter intervjurunden gav KRUS (Kriminalomsorgens utdanningssenter) ut en rapport fra en evaluering om innføringen av samfunnsstraffen. Denne har tatt for seg noen av de samme punktene som jeg har tatt opp i intervjuene, og har under enkelte problemstillinger fungert som et supplement til mitt eget materiale. Innen Justisdepartementets kriminalomsorgsavdeling har jeg kun ett intervju. Her var det få personer å ta av og ifølge den informanten jeg fikk var de andre mindre orientert enn han, og ville trolig ha gitt de samme svarene. Jeg fikk den oppfatningen at vedkommende snakket mye på vegne av avdelingen, og svarene gir i så måte en pekepinn på denne institusjonens tanker omkring innføringen av samfunnsstraffen. Dette ene intervjuet viser at andre personer som arbeider med samfunnsstraffen fra et annet ståsted enn friomsorgen, kan ha andre holdninger og tanker om temaet.

De 11 intervjuene varte stort sett i ca en time; noen kortere, men også noen lengre. Hensikten med intervjuene var som tidligere påpekt, å få en utvidet forståelse for temaet, noe mengden av intervjumateriale har medført.

På intervjutidspunktet regnet informantene samfunnsstraffen for å være i en oppstartsfase. Dette kan ha påvirket svarene jeg fikk under intervjuene. Informantene

³ Disse konsesjonene finnes som vedlegg bakerst i avhandlingen.

var opptatt av det som var nytt med straffen, og snakket mye om programvirksomhet og nye oppgaver i form av administrering. Dersom de samme spørsmålene hadde blitt stilt på et senere tidspunkt kan det tenkes at fokuset hadde blitt satt på noe annet. Tanker om hva innføringen kan føre med seg vil også endres etter hvert som man får flere erfaringer.

Informantene snakket mye om idealene og de gode hensiktene med samfunnsstraffen. Da friomsorgen er blitt pålagt å administrere og stå for det konkrete arbeidet med de domfelte, er det ikke overraskende at de vil være positive til det nye ved straffen. Man må gjøre det beste ut av situasjonen selv om man ikke nødvendigvis er enig i de pålagte arbeidsmåtene. På den annen side er flere av informantene også kritiske til om de gode hensiktene faktisk vil oppnås. Dette er spesielt de som har arbeidet innen friomsorgen over flere år, og har hatt mye å gjøre med de som soner en straff utenfor fengsel. Selv om disse også håper på positive forandringer for domfelte og for samfunnet, opplevde jeg at de med lengst fartstid innen friomsorgen var de som turte å være mest kritiske.

I et prosjekt om innføringen av samfunnsstraffer kunne det vært aktuelt å intervju flere involverte parter, blant andre de som soner straffen, politiet og dommere. Jeg har valgt å fokusere på hvordan selve gjennomføringen av straffen skal foregå, og hvilke konsekvenser dette kan få. Det er friomsorgens jobb å administrere straffen og de er blitt tilført flere nye oppgaver i forbindelse med innføringen av samfunnsstraffen. Friomsorgen er også den instansen som er mest i kontakt med de som soner straffen. Dette har gjort at jeg har valgt å foreta de fleste intervjuene innen denne gruppen. Å ta for seg mange grupper av informanter ville ha blitt et mer omfattende arbeid.

Domfelte ville ha vært interessante å intervju i denne sammenheng. Disse kunne ha bidratt med sine erfaringer om deltakelse i program og hvordan kontrollen oppleves. Avhandlingen kan kun i liten grad si noe om de domfeltes erfaringer og holdninger. Målet med avhandlingen har først og fremst vært å belyse de praktiske erfaringene i forhold til arbeidet med ordningen. Dette regnet jeg med at ansatte og ledere i friomsorgen og i Justisdepartementets kriminalomsorgsavdeling ville ha erfaringer i og

kunnskaper om. Derfor er informanter innen disse instansene blitt prioritert, framfor for eksempel domfelte.

Informantene er plukket ut som representanter for en gruppe. Informasjonen de gir skal ikke si noe om den enkeltes personlighet, men skal behandles som kilde til allmenn informasjon. Informanten skal i intervjusituasjonen ha identitet som et medlem av en bestemt gruppe og vedkommende får derfor ikke sosiologisk relevans. Informasjonen de gir baserer seg likevel på personlige erfaringer og opplevelser. Slik brukes subjektive elementer som en ressurs til å gi andre kunnskap eller allmenn informasjon (Hughes og Månsson 1988). Intervjuene er utført for å få fram forståelse og tanker om samfunnsstraff, dens konsekvenser og jobbsituasjonen i friomsorgen. Det er ikke individene som er av interesse, men det de har å fortelle. Individene er bærere av et sosialt mønster som jeg forsøker å kartlegge og forstå. Formålet er ikke å telle opp noe eller å generalisere. Til dette hadde jeg trengt langt flere informanter og en kvantitativ metode ville ha fungert bedre. Jeg ønsket heller å danne meg et bilde av et fenomen jeg var nysgjerrig på. Min hensikt har vært å ta for meg spesifikke forhold som har betydning innen en bestemt kontekst og drøfte disse uten å si at konklusjonene er gyldige utover disse spesifikke situasjonene.

Informantene ble først kontaktet med et brev hvor jeg fortalte hva avhandlingen min gikk ut på og forklarte at jeg trengte informanter til dette. Siden kontaktet jeg kontorene på telefon og fikk stort sett god respons. Avtaler med hver enkelt ble gjort over telefon etter at kontorsjefene ga meg navn på ansatte som ville stille opp. Informantene har fått fiktive navn som benyttes ved bruk av sitater fra intervjuene. Navnene gjør at sitatene blir mer levende, og leseren kan følge de ulike informantene gjennom avhandlingen.

For å gjennomføre intervjuene laget jeg på forhånd tre intervjuguides, - en til bruk under intervjuene med ansatte i friomsorgen, en til ledere i friomsorgen og en tredje til intervjuet i Justisdepartementet. På den måten hadde jeg spørsmålene mine nedskrevet og kunne stille de samme spørsmålene til alle informantene i samme gruppe. De tre intervjuguidene har flere like spørsmål men avviker fra hverandre på noen punkter (se vedlegg bakerst i avhandlingen). Intervjuguidene er likevel ikke ment å bli fulgt slavisk.

De inneholder temaer jeg ville innom i løpet av intervjuet. Rekkefølgen spørsmålene er blitt stilt i har variert idet jeg har stilt spørsmål dersom informanten har vært inne på et tema som jeg likevel hadde tenkt å ta opp. Nye temaer dukket opp underveis, og jeg benyttet muligheten til å stille oppfølgingsspørsmål om disse temaene selv om de var utenfor min guide. Man kan si at intervjuene mine har vært strukturerte i sin form, med åpne svar.

Jeg opplevde at spørsmålene jeg stilte fungerte greit, noe informantene også bekreftet idet jeg spurte om de hadde noen kommentarer til dette etter at intervjuet var gjennomført. Likevel erfarte jeg i noen av intervjuene at informanten svarte forholdsvis kort slik at jeg hadde tid til å stille noen ekstra spørsmål. Jeg førte derfor på noen flere spørsmål i intervjuguiden som er blitt brukt dersom intervjuet ble raskt gjennomført, eller dersom man i løpet av samtalen har kommet inn på temaer som disse ekstraspørsmålene tok for seg.

Informantene har forskjellig grunnlag for å svare og forskjellige interesser, og jeg har forsøkt å følge opp temaer som den enkelte har hatt mye å si om. På den måten blir enkelte temaer belyst mer enn andre, men jeg har alltid vært innom alle temaene mine i løpet av intervjuet. Karin Widerberg (2001) som har skrevet om kvalitativ forskning, gjør oppmerksom på at når man lar samtalen styre hva som blir lagt vekt på gjennom intervjuet, kan man ikke på forhånd vite hva man vil finne. Møtet mellom forskeren og hver av informantene blir ulikt fra intervju til intervju. Dette er et vesentlig trekk ved kvalitative intervjuer (Widerberg 2001).

Flere informanter kom inn på flere av spørsmålene mine idet de svarte på ett av dem, og snakket uten direkte spørsmål. Noen tok ordet og føyde til mer dersom det ble en liten pause fordi jeg måtte notere noe før jeg kunne stille neste spørsmål. Slike små pauser kan ifølge Prieur (1990) føre til at både informant og forsker får tenkt litt og kan komme med mer informasjon eller oppfølgingsspørsmål. Dette kan være en fordel man har når man noterer istedenfor å bruke båndopptaker og stille spørsmål fortløpende. Ved hjelp av notater får man ikke med seg alt som blir sagt, men sannsynligvis får man med seg det mest sentrale og det man anser som mindre viktig blir silt bort.

Etterarbeidet med et slikt intervju blir mindre og det blir lettere å finne tilbake til det viktigste stoffet fra intervjuet i ettertid (Prieur 1990).

Bruk av båndopptaker har også sine fordeler. Man kan konsentrere seg om å lytte til det som blir sagt og stille spørsmål uten å måtte notere alt. I ettertid kan man høre båndet flere ganger å få med seg måten ting ble sagt på og ordrette sitater som kan være gode virkemidler i en avhandlingstekst. Dette betyr ikke at alle sitatene jeg har referert til er fra innspilte intervjuer. Jeg bruker også sitater fra noterte intervjuer der jeg ikke har vært i tvil om at jeg ikke tillegger informanten noe den ikke har sagt, selv om et ord eller to kan være ukorrekt.

Ikke alle liker å snakke foran en båndopptaker. De kan bli anspente og si mindre enn de ville ha gjort uten båndopptakeren. Å spille inn samtalen kan få intervjusituasjonen til å virke mer alvorlig og samtalen kan bli mer anstrengende. Forskjellige informanter vil oppleve dette forskjellig. En del av mine informanter er personer i ledende stillinger som gjerne er vant med å presentere stoff muntlig. Disse regnet jeg med at ikke ville ha noe problem med at intervjuet ble spilt inn. Jeg tenkte også på forhånd at disse kanskje ville ha en mer komplisert uttrykksform. De snakker (ofte) på vegne av en ledelse og er sånn sett mer "offisielle". Derfor kunne jeg ha nytte av å få dette med på bånd og valgte å spille inn disse intervjuene. Jeg tok likevel noen notater samtidig. Min erfaring er at båndopptaker kan være et godt hjelpemiddel, men hadde ikke vært nødvendig i forhold til ledernes uttrykksform. I intervjuene med andre ansatte i fromsorgen valgte jeg å ikke bruke båndopptaker, da jeg trodde jeg ville få med meg nok ved kun å notere og skrive ut intervjuet raskt etter at det var utført. Dette ble også det jeg erfarte.

Intervjuene ble foretatt på informantenes kontorer, hvor vi satt uforstyrret. Å komme til kontorene gav meg inntrykk og informasjon som kunne bli nyttig for senere analyse av selve datamaterialet. For eksempel fikk jeg inntrykk av at saksbehandlerne i fromsorgen gjorde mye papirarbeid.

2.3. ANALYSE AV DATA OG TEORETISK TILNÆRMING

Selve analysen av et materiale avhenger av hva man har spurt om og hvordan man har gjort det. Idet man leser igjennom det innsamlede materialet kan man si at analysen allerede er påbegynt. Gjennom prosessen med å lage spørsmål, intervjuer, notere og skrive sammendrag og inntrykk, tolker man både det som blir sagt og konteksten det blir sagt i. Analysen blir dermed en prosess som foregår kontinuerlig, og ikke kun etter at alt materiale er samlet inn (Widerberg 2001).

Larsson (2002) skriver at en indikator på å ha oppnådd en holdbar tolkning er at informantene kjenner seg igjen i stoffet som legges fram. Dette er et mål også i min avhandling, da det er viktig å ikke tolke utsagnene til det ugjenkjennelige. Likevel må man kunne få være kritisk til et datamateriale. Gjennom avhandlingen vil jeg vise at jeg er kritisk til en del av mitt innsamlede materiale, men både intervjumateriale og teori kan tolkes og brukes på flere måter. Jeg vil ikke hevde at min tolkning av stoffet er den eneste riktige tolkningen. Selv om jeg håper at informantene vil kjenne seg igjen i framstillingen, ønsker jeg også å kunne tilføre disse nye kunnskaper. Da jeg ser problemstillingene fra et annet ståsted enn informantene, håper jeg å kunne belyse temaer som de kanskje ikke har tenkt over.

Innen kvalitativ forskning kan ikke materialet telles opp eller brukes i statistikker som kan vise holdbarheten av konklusjonene forskeren trekker. For å framstå som saklig og pålitelig er det derfor viktig å drøfte og begrunne tolkningene sine (Widerberg 2001). Jeg har sortert det innsamlede materialet etter temaer i intervjuguiden, og sett etter hvilke svar som går igjen fra intervju til intervju. I tillegg har jeg forsøkt å se helheten i hvert intervju og sett på likheter mellom intervjuene for å analysere disse nærmere. Jeg har forsøkt å stille meg selv spørsmål om hva informantene egentlig sa, hvorfor de sa dette, hvilke temaer som gikk igjen og hvilke temaer som var viktige for informantene. I denne bearbeidingsprosessen ble deler av dataene stykket opp og kategorisert for å få en oversikt over materialet. I tråd med det jeg tidligere har skrevet om forforståelse, sier Kerstin Svensson (2001) at man har en tolkningsramme som består av teorier og annen kunnskap man har opparbeidet, som begrenser hvordan man tolker de innsamlede data

(Svensson 2001). På den måten kan ens forståelse også gjøre at man ikke får øye på fenomener som personer med en annen forståelseshorisont ville ha fokusert på. Mine data ble kategorisert og tolket etter sentrale temaer innen kriminologi og etter min forforståelse av temaet, men jeg har forsøkt å ikke ta utsagnene ut av den konteksten de ble sagt i.

Selv om utsagnene ikke er fjernet fra konteksten har jeg ikke kun sett på dem som svar på konkrete spørsmål fra intervjuguiden. Utsagn er også sett på ut fra helheten i hvert intervju og helheten av hele mitt innsamlede datamateriale. Et eksempel på dette er min tolkning av rollekonflikter for ansatte i friomsorgen som blir tatt opp i kapittel 5. Som Widerberg (2001) sier, er en av forutsetningene til analysen i hermeneutisk forskning at del forstås ut fra helhet og helhet forstås ut fra del (Widerberg 2001).

I analysen av det innsamlede datamaterialet har jeg spesielt lagt vekt på hva som opptok informantene. Jeg har sett etter hvilke spørsmål som engasjerte dem, men også på hva de fortalte som ikke nødvendigvis er svar på konkrete spørsmål. Helheten av materialet har vært viktig for å avgjøre hvilke temaer som skulle drøftes i avhandlingen. Det er med andre ord min tolkning av hva informantene er opptatt av som har blitt hovedtemaer i avhandlingen.

Framstillingen av analysen håper jeg kan tilfredsstillende Helleviks (1995) krav til forskning. Hellevik mener at i kvalitativ forskning bør forskeren presentere et bilde av aktørenes virkelighetsforståelse. Men beskrivelser eller rene gjenfortellinger minner lite om forskning. Forskeren bør finne en balanse mellom egne fortolkninger og aktørenes oppfatninger. En fortolket framstilling bærer ofte preg av faglige begreper og bruk av teorier (Hellevik 1995). I min framstilling tar jeg utgangspunkt i mitt eget materiale og betrakter det i relasjon til annen relevant teori og empiri.

Jeg benytter meg av forskjellig litteratur og teori til de ulike temaene. Jeg bruker både klassisk sosiologisk/ kriminologisk teori, som for eksempel Foucaults (1999 [1977]) teori om disiplinering og Goffmans (1992 [1959]) rolleteori, og annen utenlandsk og norsk teori og litteratur om temaene mine, som for eksempel Garland (2002) og

Svensson (2001). Dette er for å vise hva forskere og samfunnsvitere tidligere har sagt om temaet, og tidvis - der det er mulig, sammenligne dette med mitt eget materiale. Eksisterende dokumentasjon brukes sammen med intervjumaterialet til å drøfte ulike problemstillinger, men også til å drøfte temaer som mitt materiale ikke tar opp. Dette kan være emner som ikke, eller bare i liten grad blir tatt opp i intervjuene, men som likevel er relevante i forhold til avhandlingen.

Ulik litteratur, som teorier, resultater fra undersøkelser eller forskeres meninger og tanker, er valgt ut etter hva som har vært relevant i forhold til analysen av intervjumaterialet og hvilke poenger jeg ønsker å belyse. Dette stoffet er forsøkt gjengitt som i et kopsisyn som ble forklart tidligere. Likevel ser jeg ikke på disse kildene som den eneste sannheten. De kan like godt brukes til å vise at det finnes ulike syn på temaene.

Selv om jeg har fått mindre intervjumateriale på enkelte punkter som jeg håpet jeg ville ha fått mer på, og benytter meg av eksisterende litteratur, er jeg fornøyd med intervjuene og synes jeg fikk det jeg var ute etter. Intervjuene og bearbeidingen av disse, har gitt meg en ny og utvidet forståelse av hva samfunnsstraff er og hvordan den fungerer. Den nye forståelsen har også gitt meg nye spørsmål og på den måten har jeg hele tiden tilnærmet meg ny kunnskap underveis i arbeidet. Jeg vil derfor si at avhandlingen er et resultat av et hermeneutisk forskningsprosjekt.

3. ISTEDEFOR FENGSEL?

I det innledende kapitlet har jeg sett på hvilke retningslinjer og soningsvilkår som gjelder for samfunnsstraffen og hva en slik straff kan inneholde. Innholdet skal legges opp etter hva som kan hjelpe den enkelte til å ikke begå flere lovbrudd. Jeg vil i dette kapitlet drøfte det individualpreventive i samfunnsstraffen. Samfunnsstraffen er et eget straffealternativ på lik linje med fengselsstraff og bøter, men blir ofte sett på som et alternativ til fengsel og sammenlignes derfor ofte med fengselsstraffen. I det kommende vil jeg ta opp hvorvidt straffen kan bli sett på som en egen institusjon uten at sammenligninger med fengsel er nødvendig.

3.1. INDIVIDUALPREVENSJON

I samtale med meg legger informantene mye vekt på det som er annerledes i en samfunnsstraff enn ved samfunnstjenesten, både for dem selv som ansatte i friomsorgen og for de domfelte. Det er spesielt påvirkningsprogrammene og de individuelle samtalene som opptar dem. De mener det er viktig at domfelte får mulighet til å ta tak i problemene sine, og delta i noe som kan få dem til å endre sin atferd i en positiv retning. Jeg vil tro at friomsorgsansatte også før innføringen av samfunnsstraff var opptatt av at domfelte skulle sitte igjen med noe. Forskjellen er at samfunnsstraffen har åpnet for flere muligheter til at dette kan skje.

Det er retten som bestemmer hvor mange timer den domfelte skal sone og over hvor lang tid. Friomsorgen legger et innhold i en samfunnsstraff, og skal forsøke å gå inn på det enkelte individs livssituasjon for å finne ut hva slags innhold akkurat han trenger for at han ikke skal begå nye lovbrudd. På denne måten er det meningen at domfelte skal kunne følge et opplegg som er satt sammen med tanke på akkurat hans situasjon og bakgrunn. Dette blir sett på som positivt av informantene mine. For eksempel sier Steinar fra Justisdepartementet og Kari som er saksbehandler i friomsorgen:

”Fordelen med samfunnsstraff er jo at man kan skreddersy straffegjennomføringen for hver enkelt. For all forskning viser at det finnes ikke noen mirakelmedisin som fungerer for alle.

Heller ikke når det gjelder det vi prøver å gjøre i form av en samfunnsstraff, - men at vi kan ta hensyn til den enkeltes behov, problem og historie, og sy i sammen forskjellige tiltak. Det tror jeg er en stor fordel!” - Steinar

”For de domfelte så må jo dette være en fordel. Hvis vi gjør en bra jobb blir straffen tilrettelagt på en måte som gjør at det kan hjelpe dem hvis de har spesielle problemer for eksempel.” - Kari

Det kan synes som de individualpreventive elementene ved straffen er viktige for friomsorgsansatte. Målet med straff, både i og utenfor fengsel, er å hindre ny kriminalitet. Gjennom samfunnsstraffen blir dette forsøkt gjort ved å lage individuelle opplegg for hver domfelt. Hvordan man bør straffe en lovovertreder er det likevel ikke allmenn enighet om og det er en diskusjon som alltid har foregått. Meningene om dette har vært mange og de har endret seg over tid. Synet på hvorfor noen begår lovbrudd har vært avgjørende for hvordan det vil være mest riktig å straffe. Før jeg går nærmere inn på hvordan synet på straffemetoder er i dag, vil jeg gjennom et historisk tilbakeblikk se på hvordan dette har endret seg gjennom de siste 120 årene.

3.1.1. Begrunnelser for straff

På 1880-90-tallet sto deterministiske tanker sentralt i kriminalpolitikken, troen på at miljø og arv påvirker mennesker var sterk. For å få bukt med kriminalitet ble det viktig å behandle, resosialisere og uskadeliggjøre lovbrysterne. Siden hver og en av dem hadde forskjellig bakgrunn, og dermed forskjellig grunn til å begå kriminelle handlinger, hadde de ulike behov og måtte behandles deretter. Særreaksjonene kom fra begynnelsen av 1900-tallet. Tankene om individualprevensjonen sto sterkt innen strafferetten (Larsson 1997). På denne tiden ble spesialinstitusjoner for forskjellige grupper sosiale avvikere opprettet. Psykopater og alkoholikere var blant de som fikk egne institusjoner (Christie 1982b).

Straffeloven som ble vedtatt i 1902 er med noen forandringer, den samme som vi fortsatt straffer ut ifra i dag. Loven tok utgangspunkt i lovbrysteren. Siden hver enkelt lovbryster kunne ha ulik grunn til å begå lovbrudd, burde de også straffes ulikt. Likevel var det fra straffeloven kom og fram til midten av 1900-tallet, samfunnets beskyttelse fra forbryterne som stod i fokus i kriminalpolitikken. Dermed endte mange i fengsel,

selv om tanken var at dette ikke alltid skulle være nødvendig (Hauge 2002). Selv om et syn for begrunnelse for å straffe dominerte, eksisterte det også andre syn idet loven legger opp til at ulike straffemetoder kan være nødvendig.

Fra 1950-tallet og fram mot 1980 kom det en ny bølge der behandlingsideologien dominerte. Behandlingen skulle foregå både i og utenfor fengslene, og målet var at lovbrysterne skulle rehabiliteres. Det var stor mistro til fengselsstraffen, og påtaleunntelser og betingede dommer ble derfor ofte brukt. Men i løpet av 1970-tallet ble påtaleunntelsene avløst av bøtestraff og bruken av betingede dommer ble sterkt redusert. I denne perioden var det tanken om avskrekking som stod sentralt, men også tanken om rettfærdig gjengjeldelse. Dersom en gjerningsperson var funnet skyldig ble det forventet at han gjorde opp for seg gjennom den straff samfunnet hadde bestemt (Hauge 2002).

Utover på 1980-90-tallet begrunnes straff først og fremst med allmennpreventive hensyn. Etter en periode hvor man trodde på at det var riktig og mulig å behandle lovbrystere, var det ønskelig med en erstatning for behandlingsideologien, dermed var det igjen behov for allmennprevensjonstanken.

Disse eksemplene på forskjellige grunner til å straffe, viser at meninger om begrunnelser og straffemetoder varierer over tid, og beveger seg fram og tilbake som en pendel mellom allmennpreventive og individualpreventive hensyn (Christie 1982b). Det som er lagt fram her er tendenser og hovedbegrunnelser, men også innen samme tid vil det være uenigheter om begrunnelser for straff.

I dagens norske samfunn begrunnes straff stort sett ut fra allmennpreventive hensyn. Ved å innføre samfunnsstraffer som skal inneholde elementer tilpasset den domfelte for at han ikke skal begå ny kriminalitet, viser Justisdepartementet gjennom straffeloven at også tanken om individualprevensjon har en plass i kriminalpolitikken.

Selv om individualprevensjonstanken gjør seg gjeldene i kriminalpolitikken kan det være flere grunner til at samfunnsstraffen faktisk ble innført i 2002. I Stortingsmelding

nr. 27 1997-98 er et av argumentene for innføringen av samfunnsstraffen at den kan redusere fengselskøen i landet.⁴ Dette kan skje ved at de som dømmes til korte dommer for mindre alvorlige forbrytelser får en samfunnsstraff istedenfor fengsel. Dersom straffer ute i samfunnet skal brukes mer, øker behovet for flere måter å straffe på, noe den nye samfunnsstraffen gir mulighet til (*Om kriminalomsorgen* 1998).

Gjennom intervjuene mine var det flere som tok opp det økonomiske aspektet ved å straffe. Det er langt billigere for samfunnet å la folk sone ute i samfunnet enn å sette dem i fengsel. Dersom de utfører samfunnsnyttig tjeneste gjør de i tillegg noe positivt som andre i samfunnet kan ha nytte av.

Endringen i straffegjennomføringsloven begrunnes ikke bare ut fra fengselskø, økonomi og individualpreventive virkninger av mine informanter. Kriminalitet er et samfunnsproblem som stadig er på dagsorden og politikerne bør vise at de tar dette på alvor. Et av flere lignende utsagn om dette fra mitt datamateriale er:

”Jeg tror det er politisk motivert at det er blitt innført en ny straffereaksjon. Det er høyrevridd. Det skal jo være straffeskjerpene da. Samfunnet skal føle at de straffer mer nå enn det de følte under samfunnstjenesten. Jeg tror politikerne har behov for å reagere, gjøre noe.” - Jon

Her blir samfunnsstraff som reaksjon sammenlignet med samfunnstjenesten som reaksjon, der samfunnsstraff skal være den strenge løsningen. Dette står i motsetning til det jeg la fram ovenfor fra Stortingsmelding nr. 27 og intervjuer, der samfunnsstraff sammenlignes med fengsel og blir den milde løsningen.

For å være med i den kriminalpolitiske debatten og for å profilere sitt parti, mener Hauge (2002) at man må vise at man er enda mer i mot kriminalitet enn de andre partiene er. Dette er en farlig utvikling som kan resultere i stadig strengere og mer krevende straffereaksjoner (Hauge 2002). Ved å lage tilføyninger i straffegjennomføringsloven, som legger vekt på klare vilkår og raske reaksjoner ved brudd, viser politikerne handlekraft. Det var også viktig å gjøre noe siden samfunnstjenesten ble kritisert for å ikke være streng nok straff. En saksbehandler sier:

⁴ Dette er en problematikk som jeg drøfter videre i kapittel 7.

”Jeg tror den (samfunnsstraffen) ble innført fordi samfunnstjenesten ble angrepet fra forskjellige hold. Og for å legitimere denne type straff. De slipper ikke unna selv om de ikke må sone i fengsel.” - Sverre

Begrunnelser for å innføre samfunnsstraff kan ligge i det politiske klimaet så vel som i hensynet til den domfelte. Hva dette kan føre med seg for de domfelte, friomsorgen og samfunnet ellers vil bli drøftet videre utover i avhandlingen. Ifølge Garland (1991) vil bølger av hva som er viktig i samfunnet også være avgjørende for hvordan det å straffe begrunnes.

Et politisk ønske om å vise handlekraft ved å jobbe igjennom lover eller andre ordninger, for selv å oppnå noe, er en form for symbolsk politikk. For de politiske grupperingene trenger ikke nødvendigvis konsekvensene for personene ordningen angår, å bety så mye. Mer vesentlig er det hva de selv får ut av arbeidet, i form av for eksempel anerkjennelse eller velgere. Slike grupper er hva sosiologen Becker (1991[1963]) kaller ”moralske entreprenører”. Politiske grupper bruker rettsapparatet for å henvende seg til samfunnsmedlemmene. Etablerte ordninger gjør også at rettsapparatet ser ut til å ta samfunnsproblemer alvorlig (Becker 1991).

Som tidligere skrevet begrunnes straff i dag oftest ut fra allmennpreventive hensyn og spørsmålet om strengere straffer er stadig på dagsorden. Det er interessant at samfunnsstraff med sine individualpreventive trekk er blitt innført i et slikt klima. Samtidig kan man si at samfunnsstraff også skal virke avskrekkende for andre, idet den økte kontrollen av de som soner vektlegges. Kontrollen kan slik være et uttrykk for allmennprevensjonen.

3.1.2. Samfunnsstraffens individualpreventive hensikt

Måter å straffe på må ses i sammenheng med hvilken kultur man lever i. Leer-Salvesen (2002) mener den norske lovgivningen har en tradisjon for å vise barmhjertighet. Likevel blusser debatten om strengere straffer stadig opp. På samme tid som straffen blir strengere kan man ved å ta hensyn til enkeltindividene og forsøke å forstå bakgrunnen til deres lovbrudd, finne en måte å straffe på som kan få positive

innvirkninger på det enkelte individet (Leer-Salvesen 2002). Når det har blitt innført samfunnsstraffer med tydelige krav og strenge reaksjoner ved brudd, kan det synes som om departementet ønsker å bruke strenge straffer men likevel straffer som gagnar individet mer enn fengsel. I Stortingsmelding nr.27, *Om kriminalomsorgen*, står det:

”Der det er rettssikkerhetsmessig forsvarlig, og straffereaksjonen ikke støter mot den alminnelige rettsoppfatning, bør det etter departementets oppfatning vurderes å anvende straffer som ikke forutsetter fengsling. Slike samfunnsstraffer gir domfelte adgang til å ivareta sine sosiale, økonomiske og familiære forpliktelser, og gir et bedre grunnlag enn fengselsstraffen for en fremtidig kriminalitetsfri tilværelse.” (*Om kriminalomsorgen* 1998:49)

Tanken om individualprevensjon var også til stede ved bruk av samfunnstjenesten. Informantene sier dette var en reaksjon som skulle føles som straff, og som ikke var ment som behandling. Likevel var det et ønske at de som sonet en samfunnstjeneste skulle ha lært noe når soningen var over. I følge Larssons (1993) samtaler med ansatte i kriminalomsorgen, blir ikke avvikere lenger sett på som psykisk eller sosialt behandlingstrengende, og avvik i form av å begå kriminalitet har heller ikke biologiske årsaker. Istedenfor blir avvikerne sett på som umodne og moralsk mangelfullt utviklet. For å gjøre noe med dette problemet må de lære seg å sette grenser, holde avtaler og se konsekvenser av egne handlinger. Straffen bør med andre ord være av pedagogisk og terapeutisk art (Larsson 1993). Dette synet på de domfelte stemmer godt med det inntrykket jeg fikk av hva mine informanter mente. De fortalte at de fleste av de domfelte var i en livssituasjon hvor de ikke hadde ansvar i form av arbeid eller var vant til å måtte møte opp til bestemte tider, noe jeg vil vise senere at er av vesentlig betydning i dagens samfunn.

Slik jeg har oppfattet det er slik læring eller livsmestring fremdeles noe av hensikten med reaksjoner utenfor anstalt. Gjennom samtaler som skal være ”limet” i straffen, er det nettopp det pedagogiske som er viktig. Mine informanter forteller at mange av de domfelte lever et så uorganisert liv at de trenger å lære dagligdagse gjøremål som å handle inn mat til helga eller hvordan man går fram for å finne et sted å bo. En av kontorsjefene forklarer:

”Mange har mer enn nok med å komme seg hit i tide og klare å kjøpe et brød og en liter melk. Det er der de er, og da kan man ikke ha en forventning om at folk med så store problemer i hverdagen kan få et kjempeinnhold i straffen.” - Hilde

For denne gruppen av domfelte kan disse samtaler utgjøre et stort antall timer av straffen, og blir kanskje den delen av straffen som kan virke mest kriminalitetsforebyggende. Jeg forstår det slik at saksbehandlerne ser på disse samtaler som motivasjonsarbeid, men også som noe domfelte plikter å delta aktivt i og et sted å vise at han tar tak i problemene sine. Jon sier følgende om programvirksomhet og individuelle samtaler:

”Holdningsarbeid er jo det vi driver med. Gjennom samfunnsstraffen er klientene nødt til å si noe om det de har gjort og ta tak i problemene. Det er ikke kun arbeid slik som før. Jeg tror dette gjør at de bevisstgjøres i forhold til sitt problem. Jeg har fått tilbakemelding fra klienter som mener program er veldig bra, fordi de har fått mulighet til å snakke om kriminaliteten de har begått.” - Jon

I de individuelle samtaler kan saksbehandleren ta tak i hver enkelt domfelt sine problemer etter domfeltes dagsform og ønsker. I programmene derimot, er temaene bestemt på forhånd og blir diskutert i grupper. Her blir personlige erfaringer delt og man kan få trening i å lytte til andre. Programmene er ment å påvirke deltakernes holdninger til for eksempel rus og kriminalitet. Målet er at deltakerne skal bli motivert til å ta tak i problemer relatert til sin kriminalitet. Ifølge informantene har flere av programdeltakerne en bakgrunn med rus- og kriminalitetsproblemer som strekker seg over mange år. Enkelte av informantene sier at man derfor ikke kan regne med en stor holdningsendring i løpet av gjennomføringstiden. Håpet er at programmene kan hjelpe de domfelte til å vurdere å endre sin levemåte, og gi økt mulighet til at domfelte kommer seg ut av problemene sine. For eksempel sier Anita:

”Man skal ikke overvurdere dette med å straffe for å endre folk. Straffen er jo bare en liten del av livene deres. Det som har mest å si er andre forhold som helse, familie, rus, jobb...det er flere faktorer som spiller inn. Men jeg tror at samfunnsstraff kan være med på å få en del på andre tanker. Vi har noen eksempler på det, på folk som gjennom samtaler og program har innsett at de ønsker å gjøre noe med problemene sine.” - Anita

Når det gjelder å finne andre tiltak som skal virke kriminalitetsforebyggende forteller informantene at behandlingstilbud i form av samtaler med psykolog eller på poliklinikk, ikke er brukt i stor grad hittil. De legger mer vekt på at slike tiltak skal inneholde sosial

omgang med andre eller livsmestringstrening. For eksempel arrangerer friomsorgen i ett av mine utvalgte fylker, temakvelder som domfelte kan pålegges å møte opp på. Her blir det tatt opp temaer som innledes av folk fra Aetat, fra kommunens boligkontor, fra uteseksjonen eller andre med relevante problemstillinger overfor grupper av domfelte. Et annet fylke har etablert en gruppe for personer som de mener ville fungert dårlig i samfunnsnyttig tjeneste. Denne gruppen utfører småjobber sammen, men like viktig er den sosiale treningen domfelte får gjennom blant annet å lage mat og spise lunsj sammen med resten av gruppen.

Mitt inntrykk er at samfunnsstraff ikke er ment å behandle lovovertridere som om de er syke. Straffen søker heller å motivere og påvirke domfelte til å vurdere sin egen livsførsel og gjøre endringer for å klare å leve et kriminalitetsfritt liv etter endt soning. Dette er en annen form for individualprevensjon enn behandlingsideologier hvor rehabilitering er det viktige. Samfunnsstraff legger vekt på en form for læring og hjelp til å hjelpe seg selv videre i livet. For eksempel kan saksbehandler i friomsorgen oppmuntre domfelte til selv å søke rehabilitering eller annen behandling andre steder etter endt straffegjennomføring.

Blant informantene mine i friomsorgen er det stor tro på at samfunnsstraff med programvirksomhet og individuelle samtaler vil være nyttig for de domfelte. Nilsen (2002) påpeker at dette også gjelder blant domstol og påtalemyndighet (Nilsen 2002). Også i andre nordiske land er troen på friomsorgens arbeid stor. Både Sverige og Danmark har hatt ordninger med tilsynssamtaler og bruk av ulike påvirknings- og behandlingsprogrammer som alternativ til fengselsstraff de siste årene (Kyvsgaard 2001, Svensson 2001). Denne troen på at de belærende delene av straffen er viktig sier noe om hvilket syn man har på de som soner straffen. Svensson (2001) som har gjort undersøkelser innen svensk friomsorg, skriver at ved å forsøke å endre individene gjennom programmer plasserer man problemene hos disse individene. Grunnen til kriminalitet ligger hos hver enkelt av de domfelte, og målet med straffen blir å endre tanker og egenskaper disse har (Svensson 2001). Ved å fokusere på det pedagogiske antyder man at de domfelte mangler en del kunnskaper for hvordan man skal leve og oppføre seg. Kriminaliteten blir da en følge av mangelen på denne kunnskapen. Dette

diskuteres videre ved hjelp av Foucaults (1999[1977]) teorier om disiplinering i kapittel 4.2. om kontroll av domfelte.

Da samfunnstjenesten ble vedtatt ved lov i 1991 ble det sagt at straffen burde anvendes når de individualpreventive hensynene veier tyngst. Gjennom intervjuet jeg foretok i Justisdepartementet fikk jeg vite at departementet håper at også den nye samfunnsstraffen vil brukes av dette hensynet og at de som soner kan utvikle seg som personer. Det legges også vekt på at reaksjonen skal være streng og at den skal føles som straff. Den sammenlignes ofte med fengselsstraffen og kan da virke som en mild reaksjon. De neste sidene vil diskutere samfunnsstraffen som et alternativ til fengsel, og som en egen institusjon.

3.2. ”RANET BUSSJÅFØR – SLIPPER FENGSEL”

Slik lød en overskrift i Aftenposten 16.12.02. Artikkelen handlet om to gutter som hadde ranet en bussjåfør for kontanter og busskort ved å true ham med kniv og CS-gass. Den ene gutten hadde i tillegg to uker tidligere ranet til seg en mobiltelefon. Som det fremgår av overskriften slipper vedkommende å sone i fengsel, men dersom man leser hele artikkelen får man vite at han dømmes til å sone 358 timer samfunnsstraff (*Aftenposten* 16.12.02.).

3.2.1. Samfunnsstraff som alternativ til fengsel

Det finnes flere eksempler på avisartikler om lovbrudd hvor den tiltalte er blitt idømt en straff, mens det ut ifra overskriften høres ut som om vedkommende går ustraffet fordi han ikke må sone i fengsel. Det er en utbredt holdning, mener den britiske kriminologen Anne Worrall (1997), at det er fengsel og den totale frihetsberøvelsen det fører med seg som blir sett på som ordentlig straff. Frihetsinnskrenkningene som ligger i en reaksjon ute i samfunnet blir ikke sett på som straff nok. Men de aller fleste registrerte lovbrudd ender ikke med fengselsstraff. Det er derfor rart at fengselsstraffen blir sett på som så dominerende som den faktisk gjør. Grunnen til dette kan være at fengselet har en lang

historie med dype røtter (Worrall 1997). Denne holdningen mener også mine informanter at er synlig, både blant folk flest og innen strafferettssystemet. Holdninger til samfunnsstraffen vil bli drøftet videre i kapittel 6.

For å bli oppfattet som en straff med alvorlig inngripen i folks liv må friomsorgen vise at dette er en streng men samtidig god måte å straffe på i forhold til å sette folk i fengsel. De må vise at straffen er vellykket.⁵ Et kriterium som ofte brukes for å finne ut om en straff har vært vellykket er å se på hvor mange straffede som faller tilbake og begår nye kriminelle handlinger innen et bestemt tidsrom etter endt soning. I en artikkel skrevet av Paul Larsson (1999), kommer det fram at internasjonale undersøkelser viser at tilbakefall til kriminalitet er omtrent like stor uavhengig av om domfelte har sonet ute i samfunnet eller i fengsel (Larsson 1999). Eksempelvis hadde 9773 av i alt 17995 tiltalte i 1996, begått nytt lovbrudd i løpet av perioden 1997-2001 (*Kriminalstatistikk 2002* tabell 22). Det sies ikke noe om hvilken type straff disse har fått, men tallet sier noe om hvor mange det kan dreie seg om.

De som snakker varmt om reaksjoner i frihet mener flere kriterier bør tas hensyn til. For eksempel bør det ses på om en person har redusert sitt alkoholforbruk etter å ha deltatt i et alkoholavvenningsprogram, at en som soner i frihet unngår skadevirkningene som fengsel fører med seg og hvordan straffen virker på resten av samfunnet. For å vurdere om straffen er vellykket kan det også ses på om domfelte gjør en god innsats og deltar aktivt i eventuelle program eller andre tiltak. I tillegg kan en tenke seg at det økonomiske aspektet ved å straffe er av betydning for de som straffer. Informantene mener bestemt at friomsorgen har stor inngripen i de domfeltes liv, og flere av dem har tro på at de over tid kan vise at dette er en mer vellykket straff enn fengsel. En kan også tenke seg at når kontrollen og det straffende elementet blir vektlagt, kan det bli synlig for samfunnet at dette er en hard straff å gjennomføre.

Fengselsstraffen ble ofte brukt som sammenligningsgrunnlag til samfunnsstraffen gjennom intervjuene. Informantene fortalte at mange av de domfelte var lettet over å ha

⁵ Dette må de bevise av flere grunner, noe som blir tydeligere lengre ut i avhandlingen, og kanskje spesielt i kapittel 6 som tar for seg samarbeidet mellom politi, påtalemyndighet, rettsvesen og friomsorgen.

fått en samfunnsstraff og slippe å sone innesperret. Likevel gav flere også uttrykk for at å gjennomføre en samfunnsstraff var hardere enn forventet, og enkelte mente at fengsel faktisk hadde vært å foretrekke fordi det ikke stiller så store krav under soningen. Disse sammenligningene til fengsel brukes trolig fordi reaksjoner i frihet ofte blir tenkt på som ”alternativ” til fengsel, eller ”istedenfor” fengsel.

Det er viktig å huske på at samfunnsstraffen i Norge er en mellomliggende straffereaksjon. Den kan dekke ubetingete fengselsstraffer på inntil ett år, men den tar også for seg betingete dommer i det øvre sjiktet. Derfor kan også personer som ikke ville ha havnet i fengsel, måtte sone en samfunnsstraff. Også samfunnstjenesten var en mellomliggende reaksjon. Larsson og Dullum (2001) skriver at det er gjort lite undersøkelser på om samfunnsstraffen i realiteten har vært et alternativ til fengsel. Det er vanskelig å si noe om dette, men de som har arbeidet med samfunnstjeneste mener at den er blitt brukt som et alternativ til fengsel (Larsson og Dullum 2001). Mitt inntrykk etter intervjuene i friomsorgen er noe annerledes, da mine informanter viste mye bekymring for hvordan gjengangerne som tidligere sonet betingete dommer med tilsyn, skal klare å gjennomføre en samfunnsstraff. Noen nevnte også at de var overrasket over hvor lite spesielt ungdom hadde gjort, og likevel fått samfunnsstraff. For den gruppen som tidligere ville ha fått en betinget dom og sluppet å sone i fengsel, blir det feil å kalle samfunnsstraffen for et alternativ til fengsel. Hvorvidt de som tidligere kunne ha fått en betinget dom nå får samfunnsstraff, og hva dette eventuelt kan føre med seg, drøftes videre i kapittel 7.

Ifølge McMahon (1992), som har skrevet om både fengsel og samfunnsstraff i Canada, vil det som kalles for et ”alternativ” ofte oppfattes som en ekstra mulighet. Innen straffesystemet blir det da flere reaksjoner å velge i ved en innføring av ”alternativer” (McMahon 1992). Dette var også noe av grunnen til at Norge innførte samfunnsstraffer. I Stortingsmelding nr. 27 presiseres det at det er ønskelig å redusere fengselskøen i landet ved å idømme andre reaksjoner enn fengsel.⁶ Dersom straffer i frihet skal brukes mer øker også behovet for flere måter å straffe på, noe den nye samfunnsstraffen vil gi

⁶ Ved årsskiftet til 2003 stod 2422 personer, som ikke hadde fått iverksatt sin dom innen to måneder, i kø for å få sone en straff i norske fengsler. Dette er dobbelt så mange som i 1999 (*NRK.no* 03.02.03.).

mulighet til (*Om kriminalomsorgen* 1998). Det er foreløpig for tidlig å si noe om samfunnsstraffen har redusert fengselskøen, men jeg vil i kapittel 7 drøfte dette nærmere, og diskutere andre eventuelle virkninger av innføringen. Måter å straffe på har også blitt fjernet etter at den nye straffegjennomføringsloven ble satt i verk i mars 2002. Det er ikke lengre mulig å få en betinget dom med tilsyn. Samfunnsstraff vil være straffeskjerpene for betingete dommer. Blant mitt intervjumateriale er det delte meninger om dette er bra eller ikke. Argumentene fra de som savner betingete dommer med tilsyn er at den nye samfunnsstraffen stiller for høye krav til individer med en uordnet hverdag, og at selv med en betinget dom er man ikke fri til å bestemme over sin egen tid. Betingete dommer krevde at man meldte seg hos friomsorgen til avtalte tider.

Worrall (1997) poengterer at når en reaksjon blir sett på som ”alternativ” impliserer dette at disse reaksjonene er milde løsninger (Worrall 1997). I Norge (og også i Sverige og i Storbritannia) har straffer utenfor fengsel blitt brukt til å straffe ”mindre alvorlig” kriminalitet som simple tyverier og bedrageri. Svensson (2001) tror dette fører til at friomsorgen oppfattes som mindre inngripende og som en advarsel om at dersom man begår grovere forbrytelser får man en straff som er verre, - fengsel. Dette kan også gjøre at de som soner i fengsel blir sett på som de ordentlig farlige, - de som er for farlige til å få lov til å sone i frihet. Slik kan denne gruppen bli enda mer stigmatisert enn de ville ha blitt dersom det ikke hadde vært noe annet alternativ enn fengsel (Svensson 2001).

Den norske straffeloven sier, etter innføringen av samfunnsstraffen, at man kan idømmes samfunnsstraff for lovbrudd som ellers kunne ha medført inntil 6 års fengsel, mot ett år tidligere. Dette kan som presisert i innledningen, kun skje dersom den subsidiære fengselsstraffen ikke vil overstige ett år.⁷ En evaluering gjort av Kriminalomsorgens utdanningscenter (KRUS) mindre enn et år etter innføringen, viser svært liten forskjell i typer av lovbrudd som har blitt straffet med soning i frihet før og etter innføring av samfunnsstraff. Både under samfunnstjenesten og etter innføringen av samfunnsstraffer, soner ca 30 % av de domfelte for narkotikalovbrudd, og ca 20 % for

⁷ Med den subsidiære fengselsstraffen menes den tiden domfelte hadde måttet sone i fengsel, dersom samfunnsstraff ikke hadde vært aktuelt. Denne tiden settes av retten.

vold, ran og trusler. Omtrent 20 % av de samfunnstjeneste- eller samfunnsstraffdømte soner for tyveri (Højdahl og Kristoffersen 2003).

Mine intervjuer ble foretatt da ordningen med samfunnsstraff hadde vart i overkant av et år, og her kommer det fram at tendensen til at bare mindre alvorlige lovbrudd får samfunnsstraff kan være i ferd med å snu. Noen av informantene sier de har begynt å få saker hvor domfelte har begått for eksempel grovere vold eller grovere tyverier enn de som sonet samfunnstjeneste hadde begått. En av kontorsjefene sier:

”Vi har fått en del andre typer av domfelte. De fleste er dømt for narkotika, vold, - vold hadde vi vel ikke så mye av før... trusler, narkotika, legemsbeskadigelse. Vi ser nok en del skjerpinger. Lovbruddene er av og til litt grovere enn det vi hadde før.” - Hilde

3.2.2. Samfunnsstraff som egen institusjon

Av mine informanter har samtlige tro på at samfunnsstraff er en bedre måte å straffe på enn fengsel. Min oppfatning er at de tenker på samfunnsstraff som en reaksjon ”istedenfor” fengsel. Reaksjonen blir da noe ”godt”, siden fengsel blir sett på som noe ”ondt”. Samtidig mener friomsorgsansatte at denne reaksjonen er straff på lik linje med fengsel. Dermed er også samfunnsstraff noe ”ondt”. Straffen vil være et onde, men informantene mener den måten de straffer på er mer human og kan føre mer godt med seg enn en fengselsstraff. Dette handler om typer av kontroll og støtte som blir diskutert videre i kapittel 4. Ifølge informantene mine har friomsorgen gradvis blitt en mer anerkjent del av straffeapparatet. Dette ble tydelig etter at samfunnstjenesten ble innført ved lov i 1991, og er blitt enda tydeligere etter innføringen av samfunnsstraffen. Marit har arbeidet i friomsorgen i 20 år, og har opplevd forandringen;

”På den tiden jeg har jobbet her så har vi etter hvert blitt satt mer på kartet som likeverdig strafferettsetat. Historisk så stammer vi jo fra vernelagene, og vi ble ikke statlig før 1980. Fra vernelagene var det hjelp og støtte som sto i fokus. Men vi har etter hvert blitt mer og mer strafferettsetat. I 1990 kom samfunnstjenesten, og det var vel med den at friomsorgen fikk en oppsving.” - Marit

Samtlige informanter ser på friomsorgen som en strafferettsetat som er viktig i samfunnet, og som er likeverdig med for eksempel fengselsetaten. Jeg tolker det dit hen at de mener samfunnsstraffen bør bli oppfattet som en egen institusjon. Som vist

erstatte ikke samfunnsstraffen kun fengsel, men kan også idømmes overfor domfelte som ville ha fått en betinget dom uten samfunnsstraffens eksistens. Slik sett er den en egen institusjon på lik linje med for eksempel fengselsstraffen. I straffeloven er også samfunnsstraffen satt opp som en egen institusjon.

Dette hevdes også i internasjonal litteratur om temaet. Uten nødvendigvis å si at noe er bedre enn noe annet bør samfunnsstraffer bli sett på som en egen institusjon, uten å trenge sammenligning til fengsel. For å få til dette må det jobbes med holdningsendringer⁸ (Worrall 1997, Petersilia 1998, Svensson 2001). Den amerikanske forskeren Petersilia mener for eksempel at det er godt kjent at fengsel ikke gjør at det begås færre lovbrudd, og heller ikke betingete dommer har stor effekt på lovbyteren. Derfor er det nødvendig med en reaksjon som ligger i mellom disse ytterkantene. Har man det, kan man heller ikke benytte fengsel i mangel på andre reaksjoner som virker punitivt (Petersilia 1998). Som tidligere skrevet viste Larsson (1999) at tilbakefall til kriminalitet er den samme uavhengig av om domfelte soner en type samfunnsstraff eller om han sitter innesperret i fengsel. Samfunnsstraffer har ofte blitt kritisert for at mange av de som soner begår nye lovbrudd senere. Dette blir en lite hensiktsmessig kritikk hvis den er ment som et argument for å benytte fengsel framfor samfunnsstraffer (Larsson 1999).

Samfunnsstraffen viser ikke høyere tilbakefall enn fengsel, og i tillegg er fokuset på det straffende ved samfunnsstraffen økt. Reaksjonen stiller store krav til domfelte og den skal oppleves som straff, noe informantene bestemt mener den gjør. Samfunnsstraffen inkluderer mer enn samfunnstjenesten gjorde, og selve ordvalget peker på at dette er en straff og ikke noe form for frivillighetsarbeid som ordet "tjeneste" kan assosieres med. Slike momenter som her er beskrevet kan være med på å plassere samfunnsstraffen i straffesystemet som en egen institusjon.

Worrall (1997) mener problemet med å løsrive samfunnsstraff fra sammenligningene til fengsel er at straffer som sones i frihet kan brytes. De som soner kan la være å møte opp eller de kan begå nye lovbrudd i gjennomføringsperioden. Reaksjoner i frihet

⁸ Holdninger innen politi, rettsvesen og samfunnsborgerne er tema i kapittel 6.

trenger derfor fengsel som en ”back up” for å straffe de som bryter. Samfunnsstraff kan da virke som en mild reaksjon i forhold til fengsel, siden fengsel blir straffen ved vilkårsbrudd i en samfunnsstraff (Worrall 1997). Når en tenker på at de som soner en straff i frihet kan fortsette sine daglige gjøremål som å gå på jobb, treffe venner og opprettholde et normalt familieliv, kan en samfunnsstraff virke mild. Samtidig legger reaksjonen beslag på mye av de domfeltes fritid og krever en aktiv innsats av dem. Som tidligere skrevet, forteller informantene at enkelte domfelte heller ville ha sonet innesperret dersom de hadde visst hvor mye en samfunnsstraff krevde av dem.

Dersom holdningene til straffer i frihet endres burde det ifølge Worrall (1997), på tross av at samfunnsstraffer trenger en ”back up”, være mulig å snu om og bruke samfunnsstraff som hovedreaksjon og fengsel som alternativ;

“Only when there is a political will to invest in human, social and cultural capital and a willingness for sentencers to see custody as the alternative – the sentence of last resort – will things change.” (Worrall 1997:150)

Min forståelse er ikke at dette er et mål i norsk kriminalpolitikk. Men både Stortingsmelding nr. 27 og justisminister Odd Einar Dørum sier at de ønsker økt bruk av samfunnsstraffer i Norge (*Aftenposten* 22.05.03). Bruken av samfunnstjenesten økte raskt fra prøveprosjektet startet i Rogaland i 1984, til den ble innført ved lov i 1991 og nådde en topp i antall dommer i 1994. I 1991 og 1994 var det henholdsvis 760 og 1026 personer som avtjente en samfunnstjeneste (Larsson og Dullum 2001). Etter dette sank antall dommer drastisk, og de siste fem årene samfunnstjenesten ble brukt var det i gjennomsnitt i overkant av 300 dommer hvert år (Højdahl og Kristoffersen 2003). Etter innføringen av samfunnsstraffen har, ifølge mine informanter, antallet økt til omtrent 400 dommer. Straffen er fortsatt i en innarbeidingsfase, slik at informantene har tro på at samfunnsstraffer vil bli mer brukt, og kan bli sett på som en hovedstraff på lik linje med fengselsstraffen i årene framover.⁹

⁹ Hvor mye samfunnsstraffer brukes i land Norge kan sammenligne seg med og hvilke konsekvenser økt bruk av samfunnsstraffen kan ha, blir tatt opp i kapittel 7.

Oppsummering

Begrunnelser for å straffe varierer over tid, og dette kapitlet har vist hvilke begrunnelser som har vært dominerende på ulike tidspunkter. Med innføringen av samfunnsstraffen er troen på at individene kan endre holdninger til stede, da straffen legger vekt på det individualpreventive. De domfelte skal motiveres til å gjøre endringer i livene sine gjennom påvirkningsprogram, individuelle samtaler, samfunnsnyttig tjeneste og andre tiltak som kan forebygge kriminalitet.

Samfunnsstraffen blir ofte sammenlignet med fengsel som reaksjon, og blir da sett på som en mild løsning. I Norge er den en mellomliggende straff, slik at et lovbrudd som tidligere kunne blitt straffet med en betinget straff med tilsyn, nå blir straffet med en samfunnsstraff. Dette gjør sammenligninger til fengselsstraffen feilaktig. Informantene gir uttrykk for at friomsorgen er blitt en renere straffegjennomføringsetat, og at samfunnsstraffen bør kunne bli sett på som et eget straffealternativ uavhengig av andre reaksjoner. For at dette skal skje må friomsorgen vise at kontrollen av de som soner virker slik den er tenkt og at samfunnsstraffen er en hard straff å gjennomføre. Hvordan kontrollen av de domfelte fungerer vil være tema for kapittel 4.

4. KONTROLLEN I SAMFUNNSSTRAFFEN

Hvordan det holdes kontroll med de som soner er sentralt for hvordan straffen vil fungere. Informantene mine forteller at det gjennom retningslinjer og fra Justisdepartementets side legges vekt på at straffen skal ha klare soningsvilkår, og at kontrollen skal være tydelig. Hvordan friomsorgen utøver kontroll er tema for dette kapitlet. Før jeg tar for meg dette vil jeg kort diskutere maktbegrepet da dette er sentralt i avhandlingen.

4.1. MAKTBEGREPET – en kort redegjørelse

Begrepet makt kan oppfattes på ulike måter, og betydningen av det er vesentlig i denne avhandlingen. Jeg vil derfor gjøre rede for hvilken mening begrepet har i denne sammenhengen.

En kjent definisjon av makt er Max Webers definisjon som sier at makt er å få sin vilje gjennom tross motstand. Weber tar opp de synlige formene for makt. Han bruker klassemotsetningene i samfunnet og byråkratiet til å vise hvem som har makt, og de som sitter med makten handler etter det gjeldende lovverket. Makten er her viktig for å skape og opprettholde orden i samfunnet. I Webers maktbegrep eksisterer det en interessemotsetning mellom de ulike partene (Weber 2000[1922]). Dette maktbegrepet vil bli benyttet i deler av avhandlingen, men begrepet vil også brukes i en videre betydning enn dette.

En kan skille mellom ulike typer av makt, blant annet legitim og illegitim makt. Samfunnsstraff er en reaksjon på ett eller flere lovbrudd, og staten har lov til å benytte seg av makt for å straffe lovbrysteren. Gjennom lovverket er staten i besittelse av makt. Jeg vil gjennom avhandlingen skrive om legitim makt. Selv om makten er legitim kan den likevel ha flere virkninger enn de tilsiktede. Utsiktede virkninger kan være vel så viktig å se på, og vil i tillegg til de tilsiktede bli drøftet.

I Bourdieus (1996) maktbegrep er det staten som har makt over borgerne. ”Staten er sluttproduktet av en prosess hvor ulike former for kapital konsentreres: kapital av fysiske styrker eller av tvangsinstrumenter (hær, politi), økonomisk kapital, kulturell kapital, og symbolsk kapital.” (Bourdieu 1996:55). Slik jeg forstår Bourdieu befinner makten seg dermed på flere steder, som i lovgivningen, politikken, byråkratiet og i institusjonene. Makten utøves av flere ulike aktører (Bourdieu 1996). Dette vil jeg vise i avhandlingen. Friomsorgen er en del av et større system, og det er ikke kun én overordnet institusjon som har makt.

Bourdieu teorier innebærer at staten gjennom byråkratiske prosedyrer påvirker borgernes syn på hvordan samfunnet skal organiseres og hvilke normer som skal gjelde. Dette skjer ofte i det skjulte, noe Bourdieu ser problemer med. Statens tanker er til stede i hver enkelt borgers tanker. Borgerne får likt syn på passende oppførsel, på hvilke normer som gjelder. Hvordan prosesser i samfunnet foregår, blir av Bourdieu beskrevet som naturlige ritualer som staten har kontroll over. Et slikt ritual kan være at dersom man har brutt norsk lov, blir man straffet.

Med begrepet makt tenker man ofte på sterke virkemidler, tvang og trusler om sanksjoner. Men det er ikke gitt at makt er noe negativt. I bestemte situasjoner kan det å bruke makt bli sett på som positivt og også føre noe godt med seg for den som blir styrt over. Når jeg bruker ordene makt og kontroll i avhandlingen legger jeg ikke nødvendigvis noe negativt i disse. Likevel handler makt og kontroll om straff når jeg skriver om domfelte, og ikke kontroll i form av typen primærkontroll.

Makt kan ses på fra ulike perspektiver. I avhandlingen vil jeg blant annet se på friomsorgens kontroll og makt over de som soner en samfunnsstraff, men jeg vil også se på hvordan friomsorgen er under makt av andre institusjoner. Makt opptrer dessuten i ulike former, for eksempel makt i form av kunnskap eller posisjon.

Min bruk av begrepene makt og kontroll er ulik Webers definisjon i den forstand at det ikke nødvendigvis ytes motstand mot makten. Dette fordi den som kontrolleres mener det er noe positivt i makten, makten er skjult eller at han av andre grunner lar seg

kontrollere. Men det er tydelig at noen har makt over noen andre. I avhandlingen er det maktforhold innen friomsorgen og strafferettssystemet som først og fremst diskuteres, dermed er det i Bourdieusk forstand staten som sitter med makten. Men jeg mener ikke at det kun er staten som er i besittelse av makt.

4.2. KONTROLL AV DE DOMFELTE

Samfunnsstraffen er en straff som skal påvirke og disiplinere domfelte. For å oppnå dette kreves rammer for soningen og kontroll av de domfelte. I dette delkapitlet vil jeg skrive om hvordan de domfelte kontrolleres og hvilke typer kontroll som holdes. Jeg vil blant annet komme inn på restriksjoner dersom vilkår brytes og hvilken betydning tidsaspektet har i samfunnsstraffen.

4.2.1. Soningsvilkår og brudd i straffen

Selv om flere av elementene i samfunnsstraffen er blitt benyttet som straffereaksjoner tidligere, er det nytt at disse reaksjonene er samlet og at flere reaksjoner nå kan inngå i en og samme straff. Det er klare retningslinjer gjennom loven for hva som skal skje ved vilkårsbrudd eller dersom ny kriminalitet blir begått. Det er også klare krav til hva slags oppførsel som ikke aksepteres av de som soner.

Både i Stortingsmelding nr. 27 og i straffegjennomføringsloven legges det vekt på tydelige soningsvilkår for de domfelte. Dette er også et moment mine informanter tar opp som noe som er blitt mer synlig etter innføringen av samfunnsstraff. Vilklårene, som står i straffegjennomføringsloven § 54, går ut på at de domfelte må møte opp upåvirket av rusmidler på rett sted til rett tid, de plikter å gi opplysninger om bosted, familieforhold, økonomi og annet som har betydning for gjennomføring av straffen, og de må oppholde seg i landet under hele gjennomføringstiden. Det må ikke begås nye lovbrudd i gjennomføringsperioden (*Straffegjennomføringsloven* § 54). Dette er vilkårene siktede skal gjøres kjent med før han dømmes og sier ja til å sone samfunnsstraff. Vilklårene er tydelige slik at det ikke skal oppstå noen tvil, verken for de som soner eller

for friomsorgen, om når det er brudd på soningsvilkår. Senere i avhandlingen skal jeg vise at opplysninger til domfelte om vilkår og hva straffen innebærer, ikke alltid blir gitt på en tilfredsstillende måte.

Dersom noen av disse vilkårene brytes skal det reageres raskt fra friomsorgens side. Kriminalomsorgen kan kreve en innskjerpingssamtale der vedkommende får en advarsel og flere vilkår kan bli satt for resten av straffegjennomføringen. Dersom vedkommende igjen bryter vilkår skal friomsorgen melde avbrudd i soningen. Også nye straffbare handlinger i løpet av gjennomføringstiden skal reageres sterkt på. I begge tilfeller kan reaksjonen bli at den domfelte, helt eller delvis, må fullbyrde den subsidiære fengselsstraffen som ble satt som gjennomføringstid da vedkommende ble dømt til samfunnsstraff. Dette avgjør retten.

Med et maksimum antall timer på 420 som skal sones i løpet av ett år, mot 360 timer under samfunnstjenesten, legges det opp til at straffen skal være intensiv. Samfunnstjenesten ble kritisert fra ulike hold for ikke å være straffende nok til å være en reaksjon som skulle hindre at de som sonet ville begå nye lovbrudd. Å sone 3-4 timer et par kvelder i uka ble sett på som lite punitivt. Ifølge Stortingsmeldingen, *Om kriminalomsorgen*, vurderte derfor Justisdepartementet under planleggingen av samfunnsstraffen, om det ville være hensiktsmessig å sone flere timer over et kortere tidsrom. Ved å øke antall timer uten å øke den maksimale gjennomføringstiden viser departementet at de vil gi dette et forsøk. Jeg tror også at innføringen av påvirkningsprogrammer som en del av straffen vil intensivere straffereaksjonen. Gjennom deltakelse i et program må domfelte i perioder møte opp ofte og oppfølgingen av den enkelte vil være tettere enn gjennom soning av samfunnstjeneste.

Samtidig forteller informantene at muligheten til å utvide eller utsette noe av straffen er blitt vesentlig begrenset. En samfunnstjeneste kunne utsettes med inntil 6 måneder, dersom forhold hos domfelte eller hos friomsorgen tilsa at dette var nødvendig. Etter at den nye straffegjennomføringsloven kom er det ikke hjemmel for at forhold hos friomsorgen, som for eksempel sykdom eller mangel på tilbud å gi domfelte, kan føre til utsettelse av gjennomføringen. For at en utsettelse skal finne sted må det være

domfelte selv som søker om dette ved sykdom eller lignende. Friomsorgen kan da innvilge fire uker straffeavbrudd to ganger. Lengre avbrudd eller utsettelse enn dette må søkes i regionen.

Ut fra lovverk og eget intervjumateriale er det tydelig at med innføringen av samfunnsstraffer skal det straffende element ved å sone utenfor anstalt forsterkes. Det skal være en intensiv straff hvor kravene til domfelte og reaksjoner ved uønsket atferd er tydelige. Et av kravene til domfelte er at han er punktlig til avtaler. Tidspunkter for oppmøte noteres, da disponering av tid er en viktig del av en straff i frihet. Det allmennpreventive argumentet ved å straffe blir ved hjelp av disse kravene og reaksjonene, godt synlig i samfunnsstraffen.

4.2.2. Tid og disiplinering

Når noen soner en samfunnsstraff er det viktig at de møter opp der de skal, enten det er til samtale, program eller samfunnsnyttig tjeneste, til det tidspunktet de har fått beskjed om. Informantene forklarer at en time samfunnsstraff regnes som ett døgn i fengsel. Det må derfor reageres dersom man møter opp ti minutter for seint. For å aksepteres i dagens samfunn skriver Svensson (2001) at det er viktig at man forholder seg riktig til tid og rom. I skole, jobb og andre aktiviteter avhenger andre av at man gjør det man skal til riktig tidspunkt. Det er dessuten slik at ikke all oppførsel aksepteres til en hver tid. Å drikke seg full er for eksempel noe som hører helgene til, og som ikke oppfattes som passende oppførsel midt i uka når man har en jobb å passe morgenen etter. Svensson har blant annet foretatt intervjuer i friomsorgen i Sverige, og tar spesielt opp temaene støtte og kontroll innen friomsorgen. Når saksbehandler eller andre kontrollører er i kontakt med domfelte, foregår en kontinuerlig bedømming av hvordan han forholder seg til tid. Ut fra dette kan de vurdere hvordan han klarer seg i samfunnet. Svensson skriver at:

”I samtalen om tid bidrar det psykosociala arbetet til att utveckla klientens förhållande till tid och få honom att reflektera över sitt beteende. Utöver det som kallats för psykosocialt arbete och social service förekommer praktiska övningar i vardagslivet. Mötenas rutiner möjliggör för klienten att förbättra sin relation till tid och rum.” (Svensson 2001:199)

Det at domfelte skal lære å disponere tiden på en ”normal” måte, og at han gjennom straffen skal påvirkes til å endre sine holdninger og levemåter, viser at straffen forsøker å sosialisere de dømte. Gjennom straffen skal de lære å bruke sin tid på samme måte som resten av samfunnet.

Dette forsøket på å endre individers holdninger og lære dem nye levemåter kan minne om Foucaults (1999[1977]) teorier om disiplinering. Den franske filosofen Michel Foucault beskriver kontroll og makt som en slags dressur. Disiplin er en form for makt, og den disiplinerende makten bruker individene både som middel og mål samtidig. Målet med å utøve disiplin er å normalisere individene slik at alle følger de gjeldene normene. Det finnes flere former for disiplin, for eksempel kroppsdisiplin som får kroppen til å utrette bestemte oppgaver, og sjelsdisiplin som skal få folk til å følge bestemte normer. Sjelsdisiplinen er ment å fungere som strukturering av sinnene. Disiplinering er ikke noe som kun brukes i forbindelse med straff. Den foregår i det daglige virke, som i skolen, i militæret og innen familien, som en del av den vanlige sosialiseringen (Foucault 1999). I motsetning til kontrollen man har over fengselsfanger, skaffer man seg kontroll over de som soner utenfor fengsel ved å dressere dem til å møte til bestemte tider og å utføre en jobb. Gjennom påvirkningsprogrammer og individuelle samtaler vil samfunnsstraff også forsøke å disiplinere sjelen slik at de som soner endrer visse holdninger.

Det er viktig for Foucault å understreke at makt er noe som finnes i alle relasjoner mellom mennesker, og ikke bare er noe for eksempel staten har monopol på (Garland 1991). Av den grunn kan det hende at den disiplinerende makten ikke alltid er synlig. Schaanning (2000) som har skrevet om Foucault og hans verk, understreker at et vesentlig poeng når det gjelder Foucaults disiplineringsteorier at det alltid vil være noen som ikke adlyder. Dette skjer uansett om disiplineringen er synlig eller ikke. Det eksisterer en motstand mot makten. En viktig del av disiplineringen som metode er derfor disiplinærstraffen. Den skal ta seg av normbrudd og slå ned på feil atferd. Straffen er ment som en korreksjon og målet er å redusere avvik. Disiplinærstraffen skal få alle til å oppføre seg etter samfunnets gjeldende normer (Schaanning 2000). Innen skolevesenet kan en slik straff være å sitte igjen etter skoletid for å ha sloss i

friminuttet. Innen samfunnsstraffen kan en reaksjon være å bli innkalt til samtale hvor man får advarsel om at resten av straffen må sones i fengsel dersom man kommer for seint til avtale med saksbehandler en gang til.

Slik jeg ser det er målet ved å straffe noen med en samfunnsstraff at de blir disiplinert til å følge de normer og regler som til enhver tid er gjeldende. Dersom disiplineringen lykkes, vil ikke de som har sonet begå nye lovbrudd. De vil da endre sin livsførsel, gjøre noe med sitt kriminalitetsproblem og tilpasse seg samfunnet de lever i. Gjennom en slik disiplinerende makt vil avvik bli slått ned på. Dette kan få negative konsekvenser for individene det gjelder, men også for samfunnet generelt, da avvik ikke alltid er negativt. I et demokratisk samfunn er mangfold og avvik en nødvendighet. Dersom Foucaults disiplinering fungerer, og samfunnsborgerne tar til seg statens oppfatninger av rett og galt som i Bourdieus (1996) maktbegrep, kan vi få et samfunn preget av ensidighet. Dette er en mulig konsekvens av at noen har mer makt enn andre, men at bruken av makt gjennom samfunnsstraff har så drastiske konsekvenser er lite trolig. Maktbegrepene som er lagt fram, kan være problematiske hvis de brukes helt uten kritisk refleksjon.

Erfaringer fra ordningen med samfunnstjeneste viser at tjenesten ofte besto av oppussing av klubbhus eller rydding av turstier. Dette var arbeid som kunne bli utført uten at oppdragsgiver var til stede (Larsson 1991). Informantene forteller at for å kontrollere disse kunne en privat kontrollør eller saksbehandler møte opp på arbeidsstedet uanmeldt, for å se om alt gikk riktig for seg. Friomsorgen har beholdt sine oppdragsgivere fra samfunnstjenesten. Dermed blir arbeidsoppgavene som før, slik at arbeid uten oppdragsgiver til stede fortsatt vil bli utført. Denne typen kontroll i form av stikkprøver vil derfor fortsatt fungere slik den gjorde under samfunnstjenesten.

Foucault bruker Benthams panoptikonmodell for å forklare hvordan de som utøver disiplin opprettholder kontrollen, både over folk i institusjoner og ute i samfunnet. Benthams modell var først og fremst tenkt til å vise hvordan man kan ha god oversikt over fangene i et fengsel. En kan tenke seg et tårn omringet av fengselsbygninger. Ved hjelp av riktig arkitektur kan man fra tårnet se alt som foregår i cellene, men de innsatte

kan ikke se inn i tårnet. Siden de som kontrolleres ikke kan se at de blir kontrollert, er det ikke nødvendig å kontrollere de hele tiden. Panoptikon forsterker sin makt ved at folk vet at de kan bli kontrollert, men ikke vet når de virkelig blir det (Foucault 1999[1977]). Ifølge Foucaults teorier kan kontrollen av de som avtjener samfunnsnyttig tjeneste fungere som et panoptikon. De domfelte kan arbeide uten oppdragsgiver til stede, men vissheten om at en kontrollør eller saksbehandler fra friomsorgen kan komme for å se hvordan det går med dem, vil virke disiplinerende. På denne måten kan friomsorgen bruke liten tid på kontroll men likevel opprettholde og forsterke sin makt over de domfelte.

Som skrevet vil arbeid uten tilsyn fortsatt utføres av de som soner samfunnsstraff. Selv om vissheten om at kontrollører kan dukke opp virker disiplinerende, fortalte de jeg intervjuet at det ligger kontroll i alt de foretar seg i forhold til domfelte. Jeg fikk derfor ikke inntrykk av at de bruker liten tid på kontroll. Bruken av private kontrollører virker dessuten utbredt. Likevel kan tidsbruken på kontroll av de som utfører samfunnsnyttig tjeneste være moderat dersom Foucaults teorier fungerer. Saksbehandleren eller en annen kontrollør trenger ikke nødvendigvis å være til stede like lenge som domfelte arbeider, eller å møte opp hver gang han arbeider. Dersom arbeidet består av oppussing, rydding eller lignende vil domfeltes innsats likevel være synlig.

Informantene i denne studien forteller at kontrollen og reaksjonene overfor de som soner er blitt tydeligere etter innføringen av samfunnsstraffen. Dette har de også fått tilbakemeldinger om fra de domfelte. For eksempel sier Anita og Marit:

”Jeg tror nok at de som soner har merket at det er strengere nå. At vi har mer formaliteter og vedtak. Og retningslinjene og loven er mer *skal* nå, og ikke *bør* og *kan*, som det lå mer skjønn i.” - Anita

”Samfunnsstraff er strengere enn samfunnstjenesten var. Det er mer system og retningslinjer som må følges. Mer system i forhold til hva vi gjør med brudd. Og det reageres fortere nå.” - Marit

Selv om samfunnstjenesten ble kritisert for ikke å være streng nok, viste undersøkelser fra blant andre Larsson (1991) at de domfelte absolutt følte tjenesten som en straff. For mange var det hardt bare å klare å møte opp til rett tid (Larsson 1991). Som tidligere

skrevet har intensiteten og kravene til domfelte økt. Ifølge informantene er det spesielt folk som også har vært under tilsyn av friomsorgen tidligere, som har merket dette. Det straffende elementet er tydelig. Selv om en samfunnsstraff ikke er totalt frihetsberøvende slik som fengsel, er det straffende elementet til stede, men på en annen måte enn i fengsel;

”I den allmänna uppfattningen inngår at straffa är att pina. I frivården är det inte den pinande maktens verktyg som används, det är den vårdande maktens. Den makt som lovar ett bättre liv, men som också förutsätter den dömdes underkastelse.” (Svensson 2001:140)

Disiplineringen som foregår innen samfunnsstraffen er en type kontroll, men kan også ses på som støtte til domfelte. Ved hjelp av disiplineringen kan domfelte lære noe som kan hjelpe han til ikke å begå nye lovbrudd. Kontroll kan oppleves som noe mer enn kontroll kun for straffens skyld. Min oppfatning er at for informantene i friomsorgen er det viktig at kontrollen er av en slik form at den kan virke som en støtte selv om den er en del av straffen. De neste sidene tar for seg hvordan kontrollen i friomsorgen utøves og hvordan den kan oppleves både som kontroll og som støtte.

4.2.3. Kontroll og støtte under soningen

Den disiplinerende makten er ikke alltid synlig og man føyer seg derfor ofte etter den uten at man vet det selv. Makten får da ingen motstand. Svensson (2001) skriver at uten motstand kan makten fungere som en positiv kontroll for individene. Dette kan skje når partene er enige i hvordan kontrollen skal fungere og at kontrollen har en nyttig funksjon (Svensson 2001). En kan tenke seg at en som gjerne vil gjøre forandringer i livet sitt, føler det mer som støtte enn kontroll dersom saksbehandler i friomsorgen motiverer til at han skal delta i et program. Da kan den disiplinerende kontrollen virke uten at den domfelte tenker på at det skjer.

Min oppfatning er at det er den støttende delen av straffen friomsorgsansatte er mest opptatt av.¹⁰ De ønsker å hjelpe de domfelte ut av en vanskelig livssituasjon. Spesielt

¹⁰ Som jeg skriver om senere i avhandlingen kan dette være begrunnet i den rollen friomsorgen tradisjonelt har hatt og den utdanningen de ansatte ofte har som sosialarbeidere. I tillegg vil jeg tro at det er få mennesker som vil si at den negative delen av kontrollen er den viktigste.

”svake” grupper som narkomane og de uten en ordnet jobb- og bosituasjon, blir hyppig nevnt av informantene som mennesker som trenger støtte og oppmuntring for å gjøre forandringer i livene sine. Ansatte i friomsorgen frykter at en samfunnsstraff nå stiller krav som disse gruppene ikke kan klare å leve opp til. Men de ser også at den makten de har fått over de som soner kan brukes til å hjelpe dem igjennom straffen;

”Makt er jo et veldig negativt ladet ord, men hvis man tenker på *mulighet*, - vi har mer mulighet til å bruke vår fagkompetanse til å legge et innhold i straffen som vi mener er gangbart akkurat for den klienten eller den domfelte. ...Det er jo i den domfeltes interesse at man fyller på med akkurat den støtten og de kravene akkurat han trenger for å utvikle seg.” - Ane

Som en informant sa, kan det ligge mye god støtte i kontroll. For eksempel kan en ung gutt som har manglet grensesetting i oppveksten, føle at noen bryr seg dersom friomsorgen ringer for å høre hvor han blir av hvis han er forsinket til en avtale. Samtidig vet han at det er en del av kontrollen. Som Giddens (1997) sier, trenger ikke det å være under kontroll nødvendigvis være negativt. De som har kontroll eller makt over andre kan bruke den som et middel til å oppnå noe, men det brukes ikke alltid for å oppnå fordeler for seg selv eller andre bestemte grupper. Makt brukes ikke kun som et middel for undertrykkelse (Giddens 1997).

Svenssons (2001) undersøkelser viser at hva slags kontroll friomsorgen holder over de som soner avhenger av om det ytes motstand mot kontrollen og hva slags motstand som ytes. Det kan være opp til den domfelte om friomsorgen blir en støtte og ikke oppleves kun som kontroll. Dersom den domfelte oppfører seg i henhold til vilkår og reglement kan friomsorgen opptre som en støtte. Dersom regler for straffegjennomføringen brytes skal det reageres og friomsorgen vil da oppleves som kontrollerende. Den støttende makten er ment å virke disiplinerende, men på en sofistisert måte, slik at domfelte oppfører seg etter gjeldende regler. I de tilfeller hvor dette ikke virker, der domfelte bryter reglene, vil en mer synlig form for makt tre frem. I friomsorgens tilfelle kan dette være skjerpning av soningsvilkår eller fengselsstraff (Svensson 2001).

Her kan det virke som om Svensson (2001) er lite kritisk til den kontrollen som føres gjennom samfunnsstraffen. Til sammenligning er Foucault (1999 [1977]) sitt syn på denne typen kontroll mer kritisk. Som vist tidligere er han negativ til å disiplinere alle

til å følge de samme normene for å unngå avvik. Svensson trekker fram at kontrollen kan oppleves som en støtte selv om den skal virke disiplinerende. Dette er en type skjult kontroll som Foucault og også Bourdieu (1996), slik hans maktbegrep er presentert i begynnelsen av dette kapitlet, ville ha vært kritiske til ved samfunnsstraffen.

På spørsmål om hvordan det holdes kontroll med de som soner understreket flere av informantene at kontrollen er til stede under alle deler av gjennomføringen. Kontrollen kan foregå fra ulike hold etter hva slags innhold det er i straffen, eller om det er satt vilkår i dommen. Jon forklarer:

”Når det gjelder kontroll så har vi kontroll gjennom hele gjennomføringsperioden. Det er gjennom kartleggingen, der vi bestemmer innholdet i straffen. Vi har også private kontrollører som jobber for oss. De møter opp der klienten er satt til å jobbe, for å se at de er der og for å snakke med oppdragsgiver slik at de kan rapportere videre til oss saksbehandlere. Jeg har en fast kontrollør som jeg bruker, han fungerer som min forlengede arm. Kontrollen består også av de samtalene vi har med den enkelte, og vi kontrollerer gjennom de programmene de er med på.”
- Jon

Allerede når friomsorgen skal gjøre en kartlegging av domfelte vil vedkommende være under kontroll av friomsorgen. For å finne ut hva slags innhold han skal få i straffen henter de inn informasjon om tidligere lovbrudd og straffer, om han er under utdanning eller i jobb, arbeidsledig, har rusproblemer og hvordan familieforhold han lever i. Friomsorgen ønsker å orientere seg om dette allerede før de møter vedkommende for at soningen skal kunne komme i gang forttest mulig. En slik kontroll der friomsorgen samler inn informasjon om den domfelte, er ifølge sosiologen Anthony Giddens (1997) en form for indirekte kontroll. Dette er en del av overvåkingen av folk som soner en straff, men også av andre individer, i det moderne samfunn (Giddens 1997).

Gjennom de individuelle samtalene har friomsorgen anledning til å få vite hva domfelte driver med til daglig, hvordan han har det og hvordan han takler straffegjennomføringen. Samtalene mellom domfelte og saksbehandler skal være ”limet” i straffen, og skjer flere ganger i løpet av gjennomføringstiden. Dette avhenger av hvilket innhold den enkelte har i straffen. Slike samtaler kan skje hver uke eller en gang i måneden. Saksbehandlerne forteller at dette er en viktig del av å holde kontroll med de som soner. Ved eventuell deltakelse i et program blir det lederen av

programmet som har kontroll med oppmøte og deltakelse. Denne rapporterer videre til deltakernes respektive saksbehandlere.

Friomsorgen opererer også med private kontrollører. Disse sjekker om domfelte har møtt opp og gjør en innsats dersom han soner en samfunnsnyttig tjeneste. De private kontrollørene rapporterer sine observasjoner til friomsorgens saksbehandlere. Også den enkelte oppdragsgiver er med på å føre kontroll over domfelte. De noterer seg nøyaktig når den domfelte kommer og går. Dette skal inn i sakspapirene til den domfelte da det skal holdes kontroll med at de møter til riktig tid og gjennomfører det antallet timer med arbeid som står i gjennomføringsplanen.

Informantene mine forteller at de møter de domfelte på offentlig arena, enten på friomsorgskontoret eller der de soner samfunnsnyttig tjeneste. Enkelte kan ha vilkår i dommen, for eksempel om personer eller miljøer de ikke skal omgås. I slike tilfeller har friomsorgen mulighet til å oppsøke domfelte hjemme eller andre steder. Hittil har ikke mine informanter benyttet seg av dette. De bruker heller det nettverket av personer som allerede er rundt domfelte. Dersom noe ikke er som det skal i forhold til soningen forteller informantene at friomsorgen får beskjed fra vedkommendes naboer, leger, psykologer, sosialkontor, venner eller familie. Ifølge Nils Christie (1982a) er slike personer primærkontrollører. De er venner eller bekjente av vedkommende, og er ikke i kontakt med ham for å opptre som kontrollører. I motsetning vil friomsorgens kontrollører og politiet være sekundærkontrollører. Disse er profesjonelle kontrollører og kontrollen skjer utenom det vanlige samværet. Primærkontrollen kan skje spontant som en irettesettelse på normbrudd fra en man kjenner. Christie mener en god primærkontroll, der bekjente fanger opp avvik uten å blande inn for eksempel politi, kan virke kriminalitetsforebyggende (Christie 1982a).

De som soner samfunnsstraff er allerede under kontroll av straffeapparatet. Friomsorgens saksbehandlere benytter nettverket av personer rundt domfelte som kontrollører og er klare til å reagere hvis de får beskjed om brudd på soningsregler. I tråd med det Svensson (2001) skriver vil det også ligge støtte i den kontrollen som utøves av det nettverk av personer som er knyttet til domfelte. Kontroll og støtte blir

derfor til i samme handling og det er umulig å skille de fra hverandre (Svensson 2001). I kapittel 5 vil en eventuell konflikt mellom friomsorgens oppgaver som kontrollører og sosialarbeidere bli drøftet. Her kommer jeg tilbake til begrepene støtte og kontroll.

De jeg intervjuet gav uttrykk for at det er viktig å støtte domfelte slik at han kan klare å gjennomføre straffen. Friomsorgen har mange gjengangere og flere av disse har rusproblemer. Det kan virke som om det spesielt er denne gruppen av domfelte som friomsorgen ønsker å hjelpe, og har tro på at de kan være til nytte for. Ved å gi dem støtte gjennom samfunnsstraffen kan de slippe å måtte sende dem i fengsel, noe de mener ikke vil ha noe for seg. Min oppfatning er at informantene har tro på at individer som stadig begår nye kriminelle handlinger og som lever et uordnet liv kan ha nytte av å sone en annen type straff enn fengsel. De har tro på at gjennom en samfunnsstraff kan disse gjengangerne få mulighet og støtte til å gjøre endringer i livene sine. Ulike straffemetoder fører ulik kontroll, og ikke all kontroll trenger å være negativ.

Kontrollvolumet i en samfunnsstraff blir ofte sammenlignet med kontrollen man har over de som soner i fengsel. Dette kan ha sammenheng med at fengselet har lange tradisjoner og er den straffen man tenker på som vanlig å bruke for å straffe handlinger man definerer som kriminalitet. I dette kapitlet har jeg vist hvordan det holdes kontroll over de som soner en samfunnsstraff. Denne kontrollen er en annen type kontroll enn innesperring i fengsel medfører, noe som kan gjøre sammenligninger vanskelig.

Oppsummering

Samfunnsstraff skal være en reaksjon der det stilles tydelige krav til domfelte, og hvor brudd på soningsvilkår skal reageres strengt på. Det er friomsorgen som skal administrere straffen og kontrollere de som soner. Informantene legger vekt på at kontrollen over de domfelte er til stede gjennom alle deler av soningen. Denne kontrollen er en disiplinerende form for kontroll som har til hensikt å korrigere og forandre mennesker.

Samtidig kan kontrollen også virke som en støtte og hjelp til å komme seg videre i livet. Det kan være vanskelig å skille mellom hvilke handlinger som er kontroll og hvilke handlinger som er støtte. Mange av de ansatte i friomsorgen har erfaringer som, og er utdannet, sosialarbeidere. Neste kapittel vil ta for seg hvordan de ansatte i friomsorgen utfører den rollen de har som kontrollører, men også hvordan de utfører den rollen som skal motivere de domfelte til holdningsendringer.

5. FRIOMSORGENS ULIKE ROLLER

Til nå har vi sett på hva en samfunnsstraff kan inneholde og hvordan de som soner blir kontrollert. Det er friomsorgen som setter sammen innholdet i en straff og som står for kontrollen. Men det er også flere oppgaver som tilfaller dem. I det følgende vil jeg komme inn på hvordan de ansatte i friomsorgen utøver sine roller som saksbehandlere. Jeg vil også drøfte eventuelle konflikter mellom ulike oppgaver friomsorgen har.

5.1. DE PROFESJONELLE

Friomsorgen har, som vist tidligere, endret seg fra å drive med omsorgsarbeid, til å være en del av straffegjennomføringsapparatet. Dette krever at de som arbeider innen friomsorgen utfører de oppgavene som forventes av dem på en tilfredsstillende måte. De må være ryddige med saksbehandlingen og følge retningslinjer i forhold til kontroll av de som soner. Jeg vil tro at friomsorgen også tidligere har måttet utføre oppgaver i henhold til visse retningslinjer, men ut fra intervjuene har jeg forstått det slik at presset for de ansatte er større i forhold til dette etter innføringen av samfunnsstraffen. Denne delen av kapitlet viser hvordan de ansatte i friomsorgen framstår som sosialarbeidere, og hvilke virkninger det kan ha at aktørene opptrer profesjonelt.

5.1.1. Effekter av byråkratisering

Med innføringen av samfunnsstraffen følger nye oppgaver for ansatte i friomsorgen. En vesentlig oppgave de har er å utarbeide gjennomføringsplaner. For hver enkelt domfelt skal det lages en plan som viser hva domfelte skal delta i og når han skal gjøre det. Gjennomføringsplanene blir laget før og i begynnelsen av gjennomføringstiden for straffen, og rammen er gjennomføringstiden for den subsidiære fengselsstraffen som ble satt i dommen. Både før og underveis i soningen skal alle hendelser skrives ned og registreres. Tider for når domfelte kommer og går til de ulike delene av soningen blir registrert, og skjemaer skal fylles ut i forbindelse med å utføre en jobb for en oppdragsgiver, eller ved deltakelse i et program.

Dette papirarbeidet, eller rettere sagt registrering av opplysninger og hendelser i friomsorgens dataprogram Kompis, krever mye av saksbehandlerens tid. Informantene mine forteller at samfunnsstraffen krever høy grad av skriftlighet fra deres side, mer enn hva de er vant med fra samfunnstjenesten. Saksbehandling, administrering og registrering krever mye tid og ordet ”byråkrati” blir gjentagende brukt gjennom intervjuene;

”Det er mye saksbehandling og vi må administrere mer enn før. Dette synes jeg er negativt! Det er alt for byråkratisk!” - Jon

”Vi bruker mye mer tid på at det er så mye byråkrati. Vi bruker tid på alt som skal registreres inn i Kompis. Og alt skal registreres! Vi må lage timelister, gjennomføringsplaner og gjøre alt annet papirarbeid.” - Anita

Mitt inntrykk er at informantene synes papirarbeidet tar mye tid, og at det ikke er dette de først og fremst ønsker å bruke arbeidsdagen til. Noen gir uttrykk for at dette går utover tiden de kunne ha brukt sammen med domfelte. Spesielt de av mine informanter som har vært ansatt i friomsorgen siden 1980-tallet merker stor forskjell på mengden av papirarbeid. De forteller at på den tiden de begynte å arbeide i friomsorgen var det ikke like høye krav til skriftligheter, slik at det ble lagt liten vekt på arbeid som skriving av skjemaer og vedtak. Dette kunne gjøre at arbeidet følt enklere, men informantene viser også forståelse for at saksbehandlingen og registrering av opplysninger er viktig. Dette begrunnes med at friomsorgen gjør en viktig jobb med inngripen i menneskers liv. Likevel mener flere av de intervjuede at deres arbeid er blitt for byråkratisk, og kanskje mer byråkratisk enn nødvendig.

Selv om saksbehandlingen tar mye tid kan den være med på å gjøre at alle domfelte blir behandlet likt. For å få til dette er det viktig med ryddighet i papirarbeidet. Informantene sier at dette også henger sammen med friomsorgens troverdighet som institusjon. På et av kontorene hvor jeg utførte intervjuer, hadde de laget en perm for saksbehandlingsrutiner slik at alle kunne følge denne malen og på den måten gjøre jobben likt fra sak til sak. Ryddighet i papirer i forhold til domfelte handler også om rettssikkerhet. Domfelte skal kunne vite at saken hans håndteres på en skikkelig måte og at den behandles likt med andre som soner samfunnsstraff.

Samtlige informanter har merket at mengden av saksbehandling og papirarbeid har økt med innføringen av samfunnsstraffen. En evaluering av innføringen av samfunnsstraffen foretatt av KRUS, viser også at mye tid og krefter har gått med til å lære seg dette arbeidet (Højdahl og Kristoffersen 2003). Da dette kommer i tillegg til andre arbeidsoppgaver, gis det uttrykk for at det er vanskelig å få tiden til å strekke til. De intervjuede sier straffen er blitt mer intensiv å gjennomføre for saksbehandlerne så vel som for de domfelte. Saksbehandlerne må hele tiden sørge for å fylle timene i hver enkelt straff med et innhold. Et utsagn fra en saksbehandler som viser hvilken frustrasjon dette kan medføre, og samtidig sier noe om hva byråkratiseringen kan føre til er:

”Vi jobber under et tidspres som gjør at jeg føler det er jeg som blir straffet. Vi må jobbe kjapt. Dette gjør at de dømte også opplever dette som en straff, mer enn de har gjort tidligere. De opplever oss som mye strengere. Gjengangerne våre har nok merket det. Jeg mener at vi har mindre tid til hver klient nå. Tida går med til ren saksbehandling.” - Mette

Noen av informantene forteller, som i sitatet ovenfor, at de domfelte også merker tidspreset saksbehandlerne står overfor som følge av den økte byråkratiseringen. Dette kan føre til at de føler at samfunnsstraff er en streng og alvorlig straff. Den økte byråkratiseringen stiller også krav til at de domfelte kan dokumentere ulike forhold. For eksempel skal de legge fram legeerklæring dersom de uteblir fra avtale. En saksbehandler forteller:

”De domfelte må ha legeerklæring for ikke å ha møtt opp én gang. Alle vet hvor vanskelig det er å få. Det er kø hos legen og sånn, og kanskje enda vanskeligere for dem. Og da blir det et nytt brudd hvis ikke legeerklæring legges frem. Helt idiotisk! Det som teller er jo at de har møtt alle de andre gangene. Jeg synes ikke det skal stå og falle på den erklæringen han ikke klarte å skaffe den ene gangen. Det blir for firkanta!” - Mette

De jeg intervjuet kom med en del negative utsagn om det byråkratiske ved deres arbeid, og la vekt på at dette er regler som er bestemt andre steder og som friomsorgen er satt til å utøve. Dette er et tema som blir tatt opp i kapittel 6 om maktforhold innen straffesakskjeden.

Når kravene til skriftlighet er høye og saksbehandlingen bærer preg av byråkrati kan dette gi de som soner en samfunnsstraff følelse av at arbeidet som blir gjort er

profesjonelt. Det profesjonelle, ved at informantene har dette som sitt yrke og har spesialisert seg på å jobbe med dette, vil jeg tro at også har vært der før samfunnsstraffen ble innført. Forskjellen er at profesjonaliteten kommer tydeligere fram når systemet er mer byråkratisk. Ansatte i friomsorgen forteller at domfelte opplever straffen som mer alvorlig som følge av at det byråkratiske aspektet ved administreringen har økt. Dette er i tråd med det Stanley Cohen (1997[1985]) skriver om i boka *Den sociale kontrols nye former*. Han mener at aktørene innen den institusjonen som blir byråkratisert vil virke mer profesjonelle. De benytter for eksempel uttrykk og forkortelser som andre ikke forstår. I tillegg kan skjemaer og papirarbeid være med på å gjøre det vanskelig for klienter eller brukere å forstå hva som skjer angående deres sak (Cohen 1997).

Profesjonaliseringen i friomsorgen er en utvikling som har skjedd over tid. De av informantene mine som har jobbet i friomsorgen gjennom flere år kan fortelle at deres arbeid har blitt mer og mer profesjonelt, noe de ser på som positivt da de ønsker å bli tatt alvorlig. For eksempel forteller Mette at de tidligere stadig tok kaffepause med kollegaene. Dette har de ikke mulighet til lengre og Mette presiserer at de heller ikke ønsker å ha det slik, da de vil bli sett på som seriøse yrkesutøvere. Det at det kreves mer saksbehandling, og at jobben er blitt mer byråkratisk som informantene sier, kan også de ansatte ha en egen interesse av. Max Weber (2000) har skrevet om byråkratisering og profesjonelle aktører i et essay utgitt i 1922. Her skriver han om hvordan ansatte i ulike virksomheter krever anseelse for sine faglige ferdigheter. Som følge av byråkratiseringen er de blitt profesjonelle yrkesutøvere og kan med denne bakgrunnen stille flere krav til hvordan de vil behandles. Utdanning og eksamen blir også viktig innen denne utviklingen. Med eksamenspapirer kan man bevise at man er faglært, men enda viktigere er det at man kan kreve bedre betaling;

”Eksamenspapirene støtter også andre krav: Krav om å få adgang til de kretser som følger ”ærens regler”; krav om ”standsmessig” betaling i stedet for avlønning etter ytelse; krav om sikkert avansement og sikker forsørgelse i alderdommen; men fremfor alt krav om at sosialt og økonomisk fordelaktige stillinger skal monopoliseres til fordel for dem som tar sikte på slike eksamensdiplomer.” (Weber 2000:154)

Denne teorien er gammel, men jeg tror likevel den gjelder også for dagens samfunn. Som følge av å være profesjonell, få tildelt flere oppgaver og mer ansvar, er det ikke uvanlig å kreve mer lønn og tilgang til andre goder. For eksempel beskriver Østlie (2003) arbeidet ansatte i kriminalomsorgen utfører som viktig og krevende. Han skriver at ”å være kriminalomsorgsarbeider i dag er en jobb som bare blir tøffere og tøffere” (Østlie 2003:1). På grunnlag av dette ønsker Østlie at flere ressurser blir tilført kriminalomsorgen, og at faglært arbeidskraft er nødvendig. I tillegg etterlyses høyere status til ansatte i kriminalomsorgen, noe som kan skje dersom etaten får tilført flere midler til å drive sitt arbeid (ibid.).

Cohen (1997) sier at den posisjonen man får som profesjonell også gjør at man får mer makt over klienter, domfelte eller andre brukere av en institusjon. Når man tenker på profesjonelle aktører er dette personer som innehar visse kunnskaper og teknikker. De vet hva de skal gjøre og hvordan de skal gjøre det, og andre stoler på at de gjør det riktig. De blir sett på som eksperter, og blir dermed den gruppen aktører som bør være den eneste som får lov til å utføre den bestemte oppgaven. Byråkratiske institusjoner vil derfor ha flere faglærte som ansatte (Cohen 1997). Både Cohen og Weber (2000[1922]), som også har skrevet om byråkrati, mener man bør være kritisk til å kreve faglærte personer i alle stillinger. Det at saksbehandlere er faglærte trenger ikke bety at de er mer saklige og nøytrale enn ufaglærte personer (Weber 2000, Cohen 1997).

Informantene forteller at de domfelte ser på straffen som mer alvorlig når friomsorgen framstår som mer byråkratisk og profesjonell, og ifølge teoriene overfor vil dette gi dem mer makt. I friomsorgens tilfelle tenker jeg at dette kan slå flere veier. Profesjonaliteten kan gjøre at de får mer makt over de som soner samfunnsstraff, og de kan bli sett på som en viktigere del av straffesystemet. Byråkratiseringen og alle reglene kan gjøre det vanskelig for de domfelte å forstå alt, noe som kan forsterke følelsen av at de har med profesjonelle aktører å gjøre. Samtidig kan profesjonalitet som følge av økt byråkratisering også framkalle en følelse av maktesløshet dersom de ansatte i friomsorgen ikke liker denne måten å arbeide på. De er underlagt departementet som har utarbeidet de regler friomsorgen har å forholde seg til. I kapittel 6 vil jeg skrive mer

om samarbeid og ansvarsfordeling mellom friomsorgen og departementet. Når friomsorgen får mye makt over de som soner samfunnsstraff er det viktig at disse kan ha tillit til det friomsorgen gjør.

5.1.2. Om tillit til de profesjonelle

De jeg intervjuet mener friomsorgen har stor inngripen i folks liv og at de utfører en viktig jobb. Som følge av den nye straffegjennomføringsloven har de fått tildelt flere oppgaver og mer ansvar, og arbeidet er derfor blitt enda viktigere. Da er det vesentlig, ifølge informantene, at de er profesjonelle. En av dem sier:

”I og med at en kan både endre, lempe og skjerpe vilkår så er jo det inngripende. Det stiller krav til at en er profesjonell og etisk bevisst, nettopp fordi vi sitter med makten.” - Hilde

Et eksempel på hvordan ansatte i friomsorgen viser sin profesjonalitet kan være hvordan jeg ble møtt i intervjusituasjonene. Intervjuene foregikk på informantenes kontorer eller i lukkede møterom, der vi satt uforstyrret. De som var utstyrt med skilter ved døra som viser om vedkommende er ledig eller opptatt, satte på opptattskiltet idet vi gikk inn, og informantene sperret også av telefonen for samtaler mens intervjuet pågikk. Dette gav meg følelsen av å bli tatt alvorlig og av at jeg hadde med en seriøs institusjon å gjøre.

David Garland (2002), som skriver om kriminalitet og sosial kontroll i samtidige samfunn, poengterer at når det kreves profesjonelle aktører i straffegjennomføringen kan disse ta avgjørelser og handle uten at folk flest egentlig forstår begrunnelsene. Gjennom byråkratisering og bruk av eksperter innen straffegjennomføringen er straffesystemet blitt komplisert for den vanlige mannen i gata (Garland 2002). I følge Cohen (1997) bruker eksperter dessuten et språk som kan være vanskelig for opinionen å forstå. Det kan være ord og forkortelser som ikke gir mening for andre enn eksperter på området. Dette språket signaliserer at det er de profesjonelle som avgjør om noen er ”farlige” eller er i behov av behandling (Cohen 1997).

Garland (2002) presiserer at lekfolk må ha tillit til at de profesjonelle tar de riktige avgjørelsene. Deres makt til å ta beslutninger blir sett på som viten mer enn som politisk makt slik rettssystemet kan bli oppfattet;

”This grant of discretionary power to unaccountable professionals, whose decisions were typically issued without explanation and without being subject to judicial review, is an indication of the degree of trust that these professional groups then commanded, and also of the way in which their powers were perceived.” (Garland 2002:36)

For eksempel regner man med at en psykolog vet hvordan det er normalt å oppføre seg, og hva som skal til for å få de som avviker fra dette til å endre oppførsel. Folk flest stoler på de profesjonelle og de kan derfor ta avgjørelser uten offentlig debatt eller stor innblanding fra for eksempel media (Garland 2002). Mine informanter påpeker at friomsorgen er blitt en straffegjennomføringsetat, og har fått mer makt i forhold til den enkelte domfeltes straff. Det er ønskelig at ansatte i friomsorgen bruker sin kompetanse til å administrere og kontrollere samfunnsstraffen. Informantene mener dette er en oppgave som må tas alvorlig og de må vise at de er profesjonelle for å få tillit. En kontorleder sier:

”Vi har skjont at hvis vi skal være troverdige så må vi ha gjort en skikkelig jobb. Det er noe med likebehandling, - man skal ikke oppleve at en samfunnsstraff hos den ene har noen regler, og at andre har noen andre regler. Det skal være forutsigbart selv om det unike ved samfunnsstraffen er at den skal tilpasses individuelt. Det skal likevel være ryddig.” - Hilde

Tilliten til at de profesjonelle aktørene vet best innen sitt felt, er ifølge sosiologen Anthony Giddens (1997), et trekk ved det moderne samfunn. Giddens er kjent for analyser av moderne samfunn,¹¹ og har blant annet skrevet om kilder til tillit i samtidige samfunn. Han skriver at i det førmoderne samfunn var tillit knyttet til familie- og slektskapsrelasjoner, lokalsamfunnet og tradisjoner. I det moderne samfunn dannes tilliten mer i selvvalgte en-til-en relasjoner i form av for eksempel et nært vennskap. Slike forhold har blitt viktigere ettersom familie og lokalsamfunn ikke er like nære individene lenger, og fordi folk i økende grad ser på seg selv som selvstendige individer og ikke kun som del av en gruppe. I det moderne samfunn er man opptatt av å finne løsninger avhengig av hvilken situasjon man befinner seg i, i motsetning til det

¹¹ Slik jeg forstår Giddens mener han at ”moderne samfunn” er vestlige samfunn i vår tid, der samfunnene har et mønster av livs- og organisasjonsformer som er det rådende til enhver tid (Giddens 1997).

førmoderne samfunn hvor problemer skulle løses på bestemte måter ifølge faste normer og tradisjoner (Giddens 1997).

Giddens mener tillit handler om ”tro”. Tillit til profesjonelle aktører avhenger ikke av at man selv har kunnskap innen de profesjonelles område, noe allmennheten ofte heller ikke har. Likevel er troen på at de profesjonelle tar de riktige avgjørelsene, stor. Folk flest har tillit til systemene i det moderne samfunn (Giddens 1997). Når tilliten til systemene er stor i tillegg til at personlige relasjoner er viktig, anser jeg at de ansatte i friomsorgen må få de domfeltes tillit for at de igjen skal få tillit til friomsorgen som institusjon og straffegjennomføringssystemet. Skal dette skje må friomsorgsansatte, som informantene også selv sier, være profesjonelle.

Informantene legger, som tidligere nevnt, mye vekt på det som er nytt for dem, deriblant programvirksomhet. Dette er ett av punktene hvor de mener det er viktig å være profesjonelle. De forteller at saksbehandlere får opplæring i å drive program, og må være godkjente som instruktører før de kan ha sin egen gruppe. Som leder for en gruppe må man spesialisere seg innen det temaet gruppen skal ta for seg. På den måten tror jeg saksbehandlerne kan virke som mer profesjonelle aktører enn de gjorde under samfunnstjenesten. Svensson (2001) skriver dette om spesialisering i forhold til programvirksomhet:

”Den struktur som programverksamheten innebär kan också ses som ett led i handläggarnas professionella anspråk¹². De stävar efter att i utökad grad arbeta med specifika kategorier klienter för att på så sätt precisera sitt yrkesområde. De speciella kategorierna kräver speciella professionella och speciella tekniker. Genom att tydliggöra klientkategorier blir också handläggarna tydligare” (Svensson 2001:114, min fotnote)

Slik jeg forstår informantene mener de at de har kompetanse til å vurdere ulike situasjoner og er opptatt av å få benyttet denne kompetansen. Ved å få opplæring i, og ved å lede programmer, spesialiserer saksbehandlerne i friomsorgen seg på et bestemt område. Noen vil få kunnskap innen rusmestring, andre innen hvordan man kan løse konflikter uten vold. Det blir tydeligere hvilken kompetanse saksbehandlerne besitter, og hvilken kontroll friomsorgen har over de domfelte. Informantene mener deres

¹² ”Anspraak” er på norsk ”å kreve” eller ”å legge krav på” (Svensk Norsk Ordbok 1981:6).

kunnskap er en nyttig ressurs i gjennomføringen av straff. I kapittel 7.2.1. vil jeg bruke blant andre Svensson (2001) til å drøfte bruken av programmer i forhold til kategorisering av klienter, som nevnes i sitatet ovenfor.

Når aktører opptrer som profesjonelle regner folk flest med at de har kunnskaper innen et felt som opinionen ikke har like stor kunnskap om. Dersom man på en eller annen måte blir bruker av et system velger man derfor ofte å ha tillit til aktørene man treffer. På de neste sidene vil jeg skrive om den posisjonen og rollen som saksbehandlerne i friomsorgen ser ut til å inneha.

5.1.3. Sosialarbeideren

Med få unntak bruker informantene ordet *klient* om de som soner en samfunnsstraff. Flere av dem nevner at dette er en gammel vane og er klare over at lover og retningslinjer bruker ordene domfelt og siktet;

”Jeg bruker ordet *klient* men loven og retningslinjene snakker om *domfelte*. Det er jo det de er, men mange av oss er jo sosialarbeidere.” - Olav

”Nå snakker jeg om *klient* hele tida, men det er jo det vi kaller dem da.” - Jon

Ordet *klient* gir assosiasjoner til noen som er i behov av behandling eller rehabilitering. I likhet med det Sturla Falck (1999) skriver i en artikkel om barnevern, tenker man på behandling som noe som foregår innen en helseinstitusjon. Falck bruker modeller for helse- og rettsinstitusjoner, og trekker paralleller til særreaksjoner, og da spesielt reaksjoner for ungdom med atferdsproblemer. Behandling er da noe som blir gjort for individets skyld etter at en diagnose er satt. Den skjer for at individet skal få det bedre i framtiden. Straff derimot, skjer innen rettsinstitusjonen på bakgrunn av en dom. Reaksjonen begrunnes ofte ut fra hensyn til samfunnet, og den skjer som følge av handling som har funnet sted tilbake i tid (Falck 1999).

Denne ordbruken passer inn i en rolle som sosialarbeidere ofte har, som noen som ønsker å hjelpe andre ut av en vanskelig situasjon. Men innen friomsorgen har man med straffedømte, som ikke nødvendigvis er i behov av behandling, å gjøre, og det kan

diskuteres hvilken vektlegging friomsorgen skal ha på sosialarbeiderrollen i forhold til rollen som straffgjennomfører. Ulike roller for ansatte i friomsorgen og utfordringer dette kan føre med seg er tema for kapittel 5.2.

Dersom det er slik at sosialarbeidere i friomsorgen ser på de domfelte som klienter med behov for behandling, er det gjerne av vilje til å møte lovovertrederen som et menneske i en vanskelig situasjon med behov for hjelp. En fare ved dette kan være at domfelte ikke ser på seg selv som en hjelpetrengende og vil føle seg stemplet dersom han møter dette synet¹³. En må huske på at domfelte er under friomsorgens kontroll for å sone en straff, og har ikke kommet frivillig for å bli behandlet for noe.

I likhet med Falck (1999) mener også Kerstin Svensson (2001) at en klient er en som er i behov av hjelp fra en fagperson. Innen friomsorgen sier hun dette behovet da må være straff eller overvåkning. Dette er ikke et behov klienten selv har, siden overvåkning ikke er noe bestemt. Gjennom for eksempel å få lovovertredere til å delta i programmer skaper friomsorgen klienter. Friomsorgen vurderer om hver enkelt domfelt bør delta i et påvirkningsprogram. Med begrunnelse av å hjelpe klienten og gjøre det som er best for ham, definerer de på den måten hvilke behov klienten har (Svensson 2001).

Mine informanter syntes å være optimistiske i forhold til at deltakelse i program vil være til hjelp og motivasjon for mange av de domfelte. Flere av dem jeg intervjuet var ivrige på å forsøke å få domfelte med i slike programmer. Som Svensson (2001) skriver, kan dette føre til at domfelte blir en klient med behov for en behandling han ikke visste han var i behov av. Dersom domfelte også blir oppmuntret til å søke videre hjelp etter endt soning kan dette forsterke domfeltes syn på at han er behandlingstrengende. For enkelte grupper med kontroll over individer kan det ifølge Beckers (1991) teorier, eksistere et behov for å stemple individene. Ved for eksempel å stemple noen som behandlingstrengende mener Becker, som er kjent for teorier om

¹³ Teorier om stempeling og stigmatisering er mye brukt innen kriminologi. Kjente teoretikere på dette feltet er blant andre Lemert og Becker. Ved å stemple noen som avviker som følge av at vedkommende har brutt samfunnets gjeldende normer og regler, blir vedkommende utstøtt og vil etter hvert også se på seg selv som en avviker. Idet han tar opp i seg rollen som avviker er han stigmatisert. Ifølge teoriene kan stempeling og stigmatisering av individer føre til at de det gjelder går videre inn i rollen som avviker og vil være vanskelig å få ut av denne rollen igjen (Hauge 1990).

avvik og stempling, at man rettferdiggjør sin virksomhet og eksistensen av sin jobb (Becker 1991[1963]).

Selv om informantene var optimistiske til programmer var de også oppmerksomme på at disse ikke kan brukes for alle domfelte. Domfeltes problemer må passe med temaet programmene skal ta for seg, og informantene ønsker ikke å melde domfelte på et program kun for programmets skyld. Ulike intervjuundersøkelser av personer som har sonet en straff i frihet, viser dessuten at de domfelte ikke definerer seg selv som ordentlige klienter. De tar stort sett avstand fra at de selv trenger den oppfølgingen de får (Svensson 2001, Larsson 1991).

Av mine informanter hadde nær sagt alle sosialfaglige bakgrunner. De var utdannet sosionomer, barnevernspedagoger eller hadde andre sosialfaglige utdanninger og yrkeserfaringer. Mitt inntrykk ble tidlig i intervjurunden at de ser på seg selv som sosialarbeidere. De intervjuede snakket mye om den delen av straffen som går ut på å finne løsninger for å få den domfelte ut av en vanskelig livssituasjon. Gjennom intervjuene ble det lagt fokus på det livet som mange av dem som soner en samfunnsstraff fører. Mange har rusproblemer, er uten arbeid og har tidligere sonet ulike straffer, i fengsel eller i friomsorg. Deres bakgrunn blir beskrevet som begredelig, og jeg forstår det slik at det er disses "uorganiserte livsførsel" informantene håper de kan gjøre noe med.

Selv om informantene gav mest uttrykk for at de er sosialarbeidere vil jeg tro at de ikke bare tenker på å utøve kun denne rollen. Informantene beskriver også friomsorgen som en etat som legger stadig mer vekt på kontroll av de domfelte og at reaksjonen skal føles som straff. De er klar over at friomsorgen er en del av straffesystemet. En informant sa det slik: "Dette er en strafferettsetat, og liker du det ikke kan du på en måte ikke jobbe her".

Materialet jeg sitter igjen med etter intervjuene tar i liten grad for seg lovbruddene som er begått. Min oppfatning er at friomsorgen ikke kun legger vekt på at dette er en straff, men er opptatt av å hjelpe de domfelte. Dataene jeg har fått avhenger av hvilke temaer

jeg har tatt opp, og disse tok ikke spesifikt for seg lovbruddene. Likevel synes jeg dette er et tema som er verdt å legge merke til. Mitt inntrykk er en helhetsoppfatning av det innsamlede intervju materialet, og et eksempel som er med på å bygge opp under denne oppfatningen er en kommentar fra en informant idet vi snakket om hvilke typer lovbrudd de domfelte sonet for. Informanten fortalte at de fleste var dømt for vinning eller narkotikalovbrudd, men noen sonet også for kortbedrageri og trygdesvindel. I tillegg hadde de fått tildelt saker hvor domfelte hadde begått annen type kriminalitet enn tradisjonell kriminalitet, og domfelte var i en mer ordnet livssituasjon enn de fleste som soner samfunnsstraff. Dette reagerte informanten på;

”Det synes jeg er litt misbruk av samfunnsstraffen. Fordi dette er folk som er oppe og går, voksne folk i selvstendige stillinger, og som ikke har noen kriminell bakgrunn, - folk som heller ikke trenger noe rehabiliterende fokus. De trenger bare å få gjort opp for seg de, så... Det er ikke de vi skal bruke kreftene våre på for å si det sånn.” - Ane

Informanten ser her ikke på denne typen domfelte som ”klienter” og mener de burde fått en annen reaksjon enn samfunnsstraff. Ut fra intervjuene oppfatter jeg rollen som sosialarbeider som en problemløsende rolle. Sosialarbeidere skal forsøke å finne ut hvordan de best kan hjelpe folk ut av en vanskelig situasjon. Ved at friomsorgen, hvor mange av de ansatte etter min oppfatning er sosialarbeidere, har fått en stor rolle innen gjennomføringen av samfunnsstraffer kan det individualpreventive ved straffen holdes ved like. Hver enkelt domfelt får et opplegg som kan hjelpe han til å leve et kriminalitetsfritt liv. Individualprevensjon ble tatt opp i kapittel 3. I forrige kapittel skrev jeg om støttende kontroll, og at dette kanskje er det typen kontroll ansatte i friomsorgen helst vil utøve. Dette stemmer også med rollen som sosialarbeider som jeg nå har beskrevet at ansatte i friomsorgen innehar.

Min oppfatning er at en som legger mer vekt på å være kontrollerende framfor å være sosialarbeider, ikke vil ha like store problemer med å reagere når vilkår blir brutt. Han følger regelverket slavisk. Dette tilsvarer den rollen Svensson (2001) mener kontrollørene har når hun skiller mellom ”behandler”, ”støtter” og ”kontrollør” i den svenske friomsorgen. Kontrolløren mener det er viktig at domfelte vet hvilke regler som gjelder under soningen og dersom disse brytes er han klar til å reagere. Han er ikke

spesielt opptatt av domfelte som person, men mener det også ligger støtte i den strenge kontrollen (Svensson 2001).

At en sosionom forsøker å for eksempel få en narkoman lovbrøyer til å gjennomføre et rusmestringsprogram, er kanskje ikke det man først tenker på som kontroll. Jeg tror heller ikke en sosionom vanligvis blir tenkt på som en kontrollør. Når sosialarbeidere i friomsorgen nå er en del av straffegjennomføringen har de likevel en kontrollerende rolle. Som tidligere beskrevet kan sosionomene i friomsorgen være i besittelse av makt som følge av sin posisjon. I følge Cohen (1997) og hans bok om sosial kontroll som første gang kom ut i 1985, vil staten ha flere kontrollører i form av nettopp sosialarbeidere, psykologer, lærere og rådgivere uten tilknytning til straffesystemet. Disse kan gjøre en viktig jobb i å fange opp avvik og forhindre utviklingen av kriminalitet. Ved å benytte disse som kontrollører ekspanderer kontrollen utover i samfunnet, og er ikke bare en del av kontrollen over straffedømte (Cohen 1997). Dette blir drøftet videre i kapittel 7.

Cohen (1997) forsøker å få fram at det at kontrollen ekspanderer og at samfunnet får flere kontrollører innen omsorgsykker, ikke bare er en negativ utvikling. Det at vi får flere kontrollører av typen sosialarbeidere og psykologer tenker jeg at også kan føre noe positivt med seg. Disse utøver yrker som kan gi omsorg, noe som kan være til hjelp for folk som føler at de har falt utenfor samfunnet. De kan også ha kompetanse til å hjelpe for eksempel straffedømte med å skaffe et ettervern, slik at tilbakefall til kriminalitet kan hindres. En samfunnsstraff er ferdig sonet når gjennomføringstiden er over og inkluderer ikke noe slikt ettervern. Men informantene forteller at de er behjelpelige med å ta kontakt med eventuelle andre institusjoner dersom domfelte ønsker videre oppfølging eller noen form for behandling etter endt soning, og trenger hjelp til dette.

En må huske på at den enkelte ansatte i friomsorgen er en del av et større hele. De er en del av friomsorgen som institusjon. De ansatte påvirkes derfor av institusjonens tradisjoner og arbeidsmåter, og institusjonen påvirkes på sin side av sine ansatte. Dette kan være et eksempel på det jeg skrev i metodekapitlet om at helhet må forstås ut fra del, og del må forstås ut fra helhet. Helhet og del påvirkes gjensidig av hverandre.

Rollen som sosialarbeider, som jeg har beskrevet at friomsorgsansatte har, blir påvirket av utdanning og tidligere yrkeserfaringer hver enkelt har, men påvirkes også av friomsorgens tradisjoner, verdier og mål. Nå som friomsorgen som institusjon er blitt en strafferettsetat, mer enn en institusjon som bedriver omsorg, kan en tenke seg at den rollen hver enkelt ansatt innehar også endrer seg til å bli en kontrollørrolle. På den annen side kan de ansatte med sin rolle som sosialarbeidere, påvirke institusjonen til å beholde sitt fokus på støtte og hjelp. Friomsorgen som institusjon er også en del av straffesakskjeden igjen, som er et større hele. Jeg ser videre på delene innen straffesystemet senere i avhandlingen.

5.2. FRA HJELP TIL KONTROLL

Jeg har vist at ansatte i friomsorgen ønsker å inneha en rolle som sosialarbeidere, en rolle som fører med seg mye god omsorg. Etter innføringen av samfunnsstraffen skal friomsorgen administrere og kontrollere en strengere og tydeligere straffereaksjon enn de gjorde under samfunnstjenesten. Selv om friomsorgsansatte også tidligere har hatt flere roller å utøve, er skillet mellom støtte og kontroll trolig blitt tydeligere som følge av de klare retningslinjene og soningsvilkårene. Dette delkapitlet vil drøfte eventuelle rollekonflikter for ansatte i friomsorgen og hvordan de forholder seg til disse konfliktene.

5.2.1. Rollekonflikt for ansatte i friomsorgen?

Min oppfatning er at friomsorgen gjerne vil gi domfelte støtte og hjelp, men samtidig har samfunnsstraffen tydelige og strenge regler som skal følges og de må derfor også være kontrollerende. På spørsmålet om informantene opplevde noen konflikt mellom det å være støttende og samtidig kontrollerende fikk jeg ulike svar;

”Nei, jeg synes ikke det er noen konflikt mellom rollene. Det er jo sånn det er. Jeg har jobbet i behandlingsvesenet med rus og med ungdom med atferdsproblemer, og det handler jo også om å støtte. Struktur og omsorg går hånd i hånd. Man må stille krav og man må reagere på uønsket atferd, men det trenger ikke komme i motsetning til at man parallelt kan støtte på det som er positivt. Jeg tenker på barneoppdragelse, det handler nesten om det samme.” - Ane

”Ja, klart det er to forskjellige roller! Jeg er jo sosionom, men skal være straffegjennomfører. Og det kan være vanskelig. Saksbehandlere skal være en støtte men jeg skal også følge et lovverk og være streng og skjerpene.” - Olav

”Til det må jeg svare både ja og nei. Ja fordi klienter av og til pålegger oss en rolle som vi egentlig ikke har, en slik hjelperolle. Og nei fordi straffen er så tydelig nå, rollen vår er tydelig og det gjør vi klientene oppmerksomme på.” - Jon

Jeg fikk inntrykk av at dette er en problemstilling informantene har tenkt over og at temaet stadig vil være aktuelt for personer innen yrker som kan påvirke individers framtid. Det at svarene avviker fra hverandre, og det gjorde de også innen samme kontor, kan tyde på nettopp det at dette er et spørsmål som ikke har noe entydig svar. Hver enkelt har ulike måter å forholde seg til dette på.

De som svarte at de ikke opplever det som en konflikt å være både støttende og kontrollerende begrunnet dette med at samfunnsstraffen har tydelige regler. De som soner gjøres oppmerksomme på hvilke vilkår som gjelder under soningen og at det kommer reaksjoner dersom oppførselen deres avviker fra det som forventes. Dessuten føler saksbehandlerne også at de har klare retningslinjer for når de skal melde avbrudd eller kalle noen inn til innskjerpingsamtale. Tydelige regler gjør at noen av informantene sier at det ikke eksisterer noen rollekonflikt mellom deres arbeidsoppgave som kontrollører av straffegjennomføringen og den rollen de ser ut til å utøve som sosialarbeidere.

Som jeg skrev i metodekapitlet har jeg sammenlignet svar på enkeltspørsmål i intervjuguiden, men jeg har også sett på helheten i hvert enkelt intervju og helheten av hele det innsamlede materialet. Selv om flere av informantene sier at de ikke opplever noen rollekonflikt mellom å støtte og å kontrollere de domfelte, er min tolkning ut fra helheten noe annerledes. Gjennomgående i intervjuene snakker informantene om at den nye straffegjennomføringsloven gir mindre mulighet for saksbehandlerne til å utøve faglig skjønn i forhold til hva de er vant med fra samfunnstjenesten. Retningslinjene setter grenser for hva slags oppførsel som kan aksepteres av domfelte og når det for eksempel må meldes brudd i straffen, uten at saksbehandlerne kan vurdere den enkelte situasjon. Det gis uttrykk for at reglene kan føles for firkantede og at det er viktig å bevare sosialarbeiderrollen. En av kontorsjefene sier:

”Straffen er blitt mye strengere i forhold til bruddreglement, og også det individuelle, - eller den muligheten til å bruke faglig skjønn er kanskje blitt mindre. Så der tenker jeg at det blir en utfordring for *sosialarbeideren* innen straffegjennomføringsetaten å lage større rom for det. Men først må vi lære oss en ny lov og såne ting. Vi må ikke la juristene overta alt. Det er en konflikt – det å få utvidet handlingsrommet, det tenker jeg på som den største utfordringen.” - Trude

Ut fra dette og flere utsagn under intervjuene forstår jeg det slik at ansatte i friomsorgen ønsker å holde fokus på det sosialfaglige og få tilbake muligheten til å bruke faglige vurderinger som er blitt ”fratatt” dem ved innføringen av samfunnsstraffen. I Stortingsmelding nr. 27 blir friomsorgen beskrevet som en del av straffesystemet, og deres rolle er der definert som straffeadministratorer (*Om kriminalomsorgen* 1998). Likevel virker det ikke som alle ønsker å definere seg med denne rollen. Flere nevner at de må være kritiske til lovverket og ønsker ikke å følge dette slavisk. Som jeg skal se på i kapittel 6 er friomsorgen en del av et større system, og de må følge retningslinjer som blir gitt fra de høyere opp i systemet. På grunn av dette kan det, som Svensson (2001) skriver, bli et dilemma for ansatte i friomsorgen hvordan de skal utføre sin jobb. De ønsker å ivareta interessene til dem som soner, noe som kan stride imot de reglene de selv må forholde seg til (Svensson 2001).

På den annen side sier flere av mine informanter at det er rom for å gi domfelte god støtte innen de rammene de har å forholde seg til. En del av hjelperollen som friomsorgen tradisjonelt har hatt, kan fortsatt utøves gjennom for eksempel å være et medmenneske i en vanskelig situasjon. Mine informanter legger vekt på at de individuelle samtalene som alle domfelte skal ha med sin saksbehandler, er en viktig del av kontrollen over domfelte. Samtidig kan disse samtalene brukes til å vise at man ønsker å være til hjelp for domfelte. Flere av informantene forklarer også at de opplever at domfelte ser på det som positivt at det blir satt noen grenser for dem. De mener det ofte ligger omsorg i grensesetting. På tross av at det finnes tydelige kontrolloppgaver, som å melde vilkårsbrudd, kontrollere oppmøte og kreve sykemelding ved fravær, kan det ligge hjelp og omsorg i kontrollen. Svensson (2001) skriver at hvordan handlinger oppfattes avhenger av hvem som tolker dem og hvilket forhold den som handler og den som tolker har til hverandre. Hun mener kontroll og støtte blir til i samme handling;

”Det går inte at i sak skilja straff från behandling, stöd från kontroll, hjälp från disciplinering. Det är hjälp att vara disciplinerad på samma sätt som det är disciplinering att hjälpa.” (Svensson 2001:190)

Det virker på meg som om informantene synes de har fått tydelige og greie regler å forholde seg til men likevel ønsker å ha mulighet til selv å vurdere ulike situasjoner i større grad, for eksempel ved brudd på soningsvilkår. Dette begrunnes, som en informant sa, med at det ofte ikke går på viljen når en domfelt bryter, det går rett og slett på hva vedkommende er i stand til. Informanten mente at det ikke kan forventes det samme av alle, og at de som sosialarbeidere derfor burde ha mulighet til å bruke faglig skjønn. Flere av informantene la vekt på at for dem er det viktig å få de domfelte igjennom straffen og det å melde brudd er noe de helst ikke gjør. Målet om å få flest mulig igjennom straffen oppnås ikke dersom friomsorgen melder mange straffeavbrudd.

På bakgrunn av de holdningene jeg her har lagt fram om at informantene ønsker et større rom for faglige vurderinger, er min tolkning at det eksisterer en konflikt for ansatte i friomsorgen mellom det å være støttende og det å følge et regelverk som fører med seg en kontrollerende oppførsel. Likevel finnes det også rom for støtte uten at det trenger å skape konflikt for saksbehandleren. Mitt materiale viser at informantene er kritiske til slavisk å følge alle regler og retningslinjer for når man skal melde avbrudd og lignende, som den nye straffegjennomføringsloven sier de skal. De ønsker i større grad å kunne bruke sin faglige kompetanse til å vurdere hver enkelt situasjon. At ansatte i friomsorgen ikke har mulighet til å bruke skjønn i like stor grad som tidligere, kan sies å være en av byråkратиets baksider.

5.2.2. På og bak scenen

Selv om friomsorgsansatte etterlyser større rom for bruk av skjønn, gir også regelverket noe å vise til dersom saksbehandler må ta avgjørelser de ikke liker å ta. De kan gjemme seg bak regelverket og slippe å ta upopulære avgjørelser på egen kappe. Til tross for at mine informanter ønsker å opptre som sosialarbeidere, må de imidlertid vise at de står

for de avgjørelsene de tar selv om disse blir tatt som følge av lover mer enn vedkommendes faglige vurdering.

I følge Goffmans (1992[1959]) teorier er det viktig å vise fram et selvsikkert bilde i en situasjon hvor man står overfor andre mennesker, selv om man bak kulissene ikke er helt sikker på den avgjørelsen man har tatt;

”Det er underforstått når en person spiller en rolle at iakttagere skal ta det inntrykk han ønsker å gi alvorlig. De oppfordres til å tro at den de ser faktisk er i besittelse av de egenskaper han utgir seg for å ha, at den oppgave han utfører vil få de følger han stilltiende påstår, og at forholdene i sin almindelighet skal være som de ser ut til å være.” (Goffman 1992:24)

Erving Goffman er kjent for sin forskning på roller. Han baserer sine teorier på observasjoner av hendelser i dagliglivet og benytter seg av metaforer fra teaterverdenen i sine framstillinger. Ord som ”back-stage” og ”front-stage” brukes til å vise at vi i ulike situasjoner spiller ulike roller i vårt forhold til andre mennesker. For eksempel er man hyggelig og forståelsesfull overfor sine gjester, men hva som sies om dem etter at de her gått ut døren kan være alt annet enn hyggelig. Med sosial rolle mener Goffman ”utøvelsen av de rettigheter og plikter som er knyttet til en bestemt status” (Goffman 1992:23).

Ifølge Goffman hersker det en orden som gjør at det ikke er tilfeldig hva folk har på seg og hvordan de oppfører seg på offentlige steder;

”Den allmänna platsen är som en teaterscen, på vilken aktörernas beteendet och rörelsemönster styrs och koordineras med osynlig regi. Det finns med andra ord en uppsättning normer – ett scenario – som reglerar det fysiska avståndet mellan individerna, turordningen, röstvolymen, blickarnas, rörelser etc. Regien är osynlig, men bara så länge reglarna följs. I det ögonblick någon försöker tränga sig före i kön blir det osynliga synlig.” (Hughes & Månsson 1988:90)

I Goffmans teorier er det visse rammer som styrer hvordan for eksempel en ansatt i friomsorgen velger å opptre overfor en domfelt, overfor sine kollegaer eller overfor meg som forsker. En forklaring på hva som skaper disse begrensningene kan finnes i Bourdieus (1996) habitusbegrep. Habitus er en del av sosialiseringprosessen som foregår fra man er barn. Individene tar opp i seg det de lærer av normer og verdier, og atferden følger med fra en generasjon til den neste. Verdiene forsterkes gjennom

kulturen man lever i. Habitus inkluderer både erfaringer og vurderinger av handlinger. I Bourdieus teorier om makt er det dem med mest makt som påvirker hvilke verdier og normer som gjelder. Disse verdiene blir en del av samfunnsmedlemmenes habitus (Bourdieu 1996). Dette har innvirkning når man velger hvordan man skal opptre i ulike situasjoner.

Det synes for meg som om informantene føler det er vanskelig å for eksempel melde avbrudd i en samfunnsstraff eller reagere på andre måter fordi loven krever at de gjør det i den bestemte situasjonen, når de selv egentlig ville ha gitt domfelte en ny sjanse. I samtale om fordeler og ulemper ved samfunnsstraffen sier Sverre:

”Jeg har litt problemer med enkelte regler. For eksempel når en godt voksen mann sier han skal på ferie og jeg må si nei fordi han har tre timer i uka som han skal sone her. Slike ting har de domfelte minimal forståelse for og det skjønner jeg godt.” - Sverre

Som Goffman skriver, skal en opptreden gi uttrykk for den oppgaven som utføres og ikke den opptredenes personlige trekk. Når man i kraft av å være ansatt et sted skal vise hvilke normer andre bør leve etter, må man skjule eller gi avkall på handlinger eller normer som ikke passer med disse normene. Ved å skjule handlinger som ikke passer til den rollen man spiller, vil det gi et godt inntrykk og skape tillit (Goffman 1992). Sverre i sitatet overfor, må håndheve de reglene han skal, i kraft av å være ansatt i friomsorgen. Dette bør skje uten at han viser domfelte at han personlig ikke liker reglene han håndhever. På denne måten kan, ifølge Goffmans rolleteorier, tilliten til friomsorgen som etat og Sverre selv som saksbehandler, opprettholdes.

Giddens sier at tillit er noe som må fungere på flere plan, både innen familien, arbeidsplassen og i lokalmiljøet. Dersom en del av et system ikke innfrir til forventningene slutter man etter hvert å stole på dette systemet. Som jeg har nevnt tidligere mener han at tilliten til selve systemene er stor i vårt moderne samfunn. Likevel vil enkeltpersoners feil minne oss på at det er individer som opererer disse systemene. Dermed blir det spesielt viktig at representanter for et system er flinke til å skille mellom på og bak scenen i sitt forhold til brukere av dette systemet. Skillet

mellom på og bak scenen er noe av det viktigste ved det å være profesjonell (Giddens 1997).

Mine informanter ønsker, som vi har sett, å opptre profesjonelt. Man kan tenke seg at dersom en saksbehandler ikke skjuler at hans normer er i strid med de lovene han skal håndheve, vil ikke vedkommende virke profesjonell og domfelte vil miste tilliten til ham og til friomsorgen som institusjon. Med Goffmans termer er det viktig at domfelte ikke vet hva ansatte i friomsorgen diskuterer ”back-stage”, slik at han ikke får vite at saksbehandleren kanskje nøler i avgjørelser angående hans sak.

Hittil i kapitlet har jeg skrevet om de ansatte i friomsorgen sine ulike roller i forhold til arbeidet med de domfelte. Etaten har også flere oppgaver, for eksempel i form av hvordan friomsorgen drives. De neste sidene vil vise hvordan andre oppgaver enn det konkrete arbeidet med domfelte spiller inn på hvordan etaten drives.

5.2.3. Friomsorgen som et ”management”

De av mine informanter som ikke ser på det som noen motsetning at de skal være både støttende og kontrollerende, begrunner dette med at de har klare regler å forholde seg til i sitt arbeid. Dessuten er det flere som nevner at den delen av friomsorgens arbeid som blir sett på som hjelp til domfelte, er blitt lagt mer til andre instanser. Som tidligere påpekt, er friomsorgen med innføringen av samfunnsstraff blitt en tydeligere straffegjennomføringsetat enn de har vært tidligere. Men informantene forteller at også under samfunnstjenesten ble det satt fokus på at det måtte komme reaksjoner for de som ikke fulgte soningsvilkårene dersom straffereaksjoner i frihet skulle få troverdighet¹⁴;

”Den delen om støtte er lagt mer og mer til andre steder. Da må vi heller prøve å samarbeide med for eksempel sosialkontor. For hjelp og støtte må de få andre steder, vi er jo en

¹⁴ Kriminalomsorgen springer ut fra vernelagene som var opptatt av å være til støtte og hjelp for brukerne. På 1800-tallet hjalp de blant andre løslatte fanger med økonomien og med å finne bosted. Etter hvert har virksomheten beveget seg mot å bli en straffegjennomføringsetat, som har hatt tilsyn med lovbrutere og som har utført personundersøkelser for å finne ut hva slags straff som kan egne seg for den enkelte. Først på 1950-60- tallet fikk virksomheten mulighet til å profesjonalisere seg og kriminalomsorg i frihet tok seg av stadig flere som sonet betingete dommer eller hadde prøveløslatelse med tilsyn (Hauge 1974).

straffegjennomføringsetat. Så vår del av det å være til støtte går på å samarbeide med andre instanser som vi kan henviser til.” - Jon

Informantene mener det er viktig å ha klare rammer overfor seg selv om hvordan de skal takle ulike situasjoner, for å unngå å oppleve en rollekonflikt i sitt arbeid. Slik beskriver noen av informantene sitt arbeid som en utfordring mer enn som en konflikt. I intervjuene får jeg vite at det er ønskelig fra departementets side med høy sosialfaglig kompetanse i friomsorgen. Men det forventes at de ansatte bruker denne kompetansen innenfor de rammene som er gitt dem, og at de viser at de er profesjonelle nok til å mestre et eventuelt spenningsfelt mellom ulike roller. Dette viser at det fra myndighetenes side finnes tanker om at arbeidet med samfunnsstraffen kan oppleves konfliktfylt for friomsorgen, noe som ble drøftet tidligere i kapitlet.

Larsson (1994) skriver i en rapport om brudd på vilkår under samfunnstjenesten om hvordan hjelpe- og kontrolloppgaver ikke bør settes opp mot hverandre. Dersom en virksomhet har to eller flere ulike oppgaver bør det ikke settes fokus på kun den ene. For eksempel sier han at ”kriminalomsorgen må være åpen med at de er villige til å hjelpe, men samtidig er en del av straffeapparatet med alt det innebærer” (Larsson 1994:67).

Innenfor rammene som er satt mener flere av informantene, som vi har sett tidligere, at det er mulig å både være en støtte og kontrollør samtidig. På samme tid viser mitt datamateriale at noe av støtterollen har måttet vike for kontrollørrollen. Innen friomsorgen i Norge er en del av hjelperollen blitt gitt til andre instanser. Kontroll og papirarbeid prioriteres. Som en av saksbehandlerne i KRUS sin evaluering sa: ”Fokus er flyttet fra å ha en identitet som sosialarbeider. Nå er jeg mer en strafferettsarbeider som skriver vedtak” (Højdahl og Kristoffersen 2003:36).

Dette er en utvikling som har skjedd gradvis, men den er blitt spesielt tydelig med innføringen av den nye straffegjennomføringsloven i 2002. Den samme utviklingen har funnet sted også i andre land. Anthony Goodman (2003) skriver om friomsorgens rolle i straffeapparatet i Storbritannia. Her ble det lagt mer vekt på rapport- og vedtaksskriving fra tidlig på 1990-tallet, og med dette begynte friomsorgsansatte å bevege seg fra å

være sosialarbeidere til å bli en del av et ”management”. Dette skjedde som en følge av stadig kritikk fra mediene av straffer ute i samfunnet som de ikke mente var ordentlig straff. Politikerne var redde for at samfunnsstraff ikke skulle bli sett på som en effektiv straff med nok kontroll over de som sonet. Dermed ble det lagt mer vekt på effektivitet og det kontrollerende i samfunnsstraffer. De som arbeidet med betinget dømte eller andre som sonet en straff utenfor fengsel ble satt under press for å vise at systemet var effektivt. ”Management-tenkning” fokuserer på *hvordan* straff virker uten å se på *hvorfor* en straff virker på en bestemt måte (Goodman 2003).

Med begrepet ”management” mener jeg ”ledelse” eller ”bedrift”. Disse organene er opptatt av hva som er lønnsomt i forhold til egen gevinst. Et ”management” drives på den måten som er mest effektiv i forhold til å nå sine egne mål, enten disse er økonomisk profitt eller å få mange domfelte gjennom en straff for å vise at kontrollen av dem fungerer.

For ansatte i friomsorgen som er vant til å jobbe som sosialarbeidere har denne tenkningen skapt problemer. Fokuset i arbeidet er blitt satt på effektivitet og kontroll, og for de som fortsatt ville hjelpe og støtte domfelte kunne dette føles mindre verdsatt enn tidligere (Goodman 2003).

Ifølge Goffman kan det være viktig å holde en viss distanse til den rollen man utøver. Dette kan skje ved at man gjør det som forventes av en, og samtidig spiller på andre trekk ved sin personlighet. Dette kan man tjene sosialt på i den bestemte situasjonen og man kan opprettholde sitt selvbilde (Goffman 1992). For eksempel beskriver en av informantene et dilemma han kommer i, idet domfelte har fått et inntrykk av han som en kamerat like mye som saksbehandler. Dersom saksbehandleren blir nødt til å være streng mot domfelte kan problemer oppstå hvis dette fører til at vedkommende blir skuffet over at kameraten er en kontrollør. Goffman mener man velger å oppføre seg på en slik måte at andre får et passende inntrykk av hvordan man er. Dette fordi man er klar over at de uttrykk man avgir hele tiden tolkes av menneskene rundt seg. Likevel begrenses valget av rolle av normene i samfunnet (Hughes & Månsson 1988).

Goodmans beskrivelse av utviklingen av ”management-tenkning” innen britisk friomsorg, ser ut til å passe bra også for utviklingen i Norge. Også her krever politikerne og spesielt høyresiden, strengere straffer og er skeptiske til det som kan kalles myke sanksjoner. Larsson (1994) skriver om tidligere Kriminalomsorg i Frihet (KIF), som nå er friomsorgen;

”KIFs modell for gjennomføringen av samfunnstjeneste er i dag i overveiende grad preget av at den behandles som et ”management” problem. Hjelpen har i stor grad blitt glemt (eller man unngår å nevne den). Målet for ordningen er i stor grad å få flest dømte i soning, å regne ut den tekniske effektiviteten og hvor store økonomiske innsparinger man oppnår ved x antall sonere. ... En viktig side ved denne managementtenkning er at kriminalomsorgens rolle har utviklet seg i retning av å få flere trekk av å være fangevoktere i det fri enn *kriminalomsorg*.” (Larsson 1994:67-68)

Med nye arbeidsoppgaver og nye lover å forholde seg til kan det settes spørsmålstegn ved om sosialarbeiderne i friomsorgen er de rette til å drive dette ”managementet”. Worrall (1997) som skriver om utviklingen av friomsorgen i England, mener at sosialarbeidere ikke lenger er den riktige yrkesgruppen til å arbeide med straffegjennomføring i frihet. Dette begrunner hun med at arbeidsoppgavene har forandret seg fra å være rådgivende til å bli utførende i form av at ansatte skal håndheve de lovene de er blitt pålagt å håndheve. Det legges mer vekt på kontroll og effektivitet i straffen enn det tidligere gjorde¹⁵ (Worrall 1997). Dette er en utvikling jeg tør påstå også har foregått i norsk friomsorg, uten å mene noe om hvilken type kompetanse ansatte i friomsorgen bør være i besittelse av.

Ifølge Garland (2002) har en utvikling til ”management-tenkning” også funnet sted innen andre deler av straffeapparatet. Innen for eksempel politiet er fokuset på effektivitet og økonomisk lønnsomhet stort. Viljen til å jobbe med forebygging av kriminalitet veies opp mot kostnadene, og utføres kun hvis det er økonomisk lønnsomt

¹⁵ Omtrent ti år etter at England hadde innført samfunnstjeneste innførte Norge det samme. Den norske ordningen var så lik den engelske at det er tydelig at den bygget på denne (Storgaard 1989). I 1991 ble en ny kriminallovgivning vedtatt i England, the Criminal Justice Act. Denne tok blant annet for seg samfunnsstraffer, og la vekt på at dette er en egen straffereaksjon. Samfunnsstraffer dekker ifølge denne lovgivningen betingete dommer og overvåking av de som soner disse dommene og andre, samfunnstjeneste, kombinasjonsdommer og dommer som gjelder deltakelse på ulike sentre. Disse straffene legger restriksjoner på de som soner i frihet, og det er friomsorgen som skal finne ut hva slags innhold i straffen den enkelte bør få og som kontrollerer de dømte (Worrall 1997). Den norske ordningen med samfunnsstraffer ble iverksatt 2002 og også denne ordningen ligner mye på den engelske.

for etaten. Denne tenkningen gjør noe med hvordan instanser ser på sine ansatte, og også hvordan de straffedømte blir sett på (Garland 2002). Innen friomsorgen i Norge, som tradisjonelt har vært opptatt av å jobbe med støtte og hjelp til de som soner, ser det ut til at fokuset er flyttet bort fra dette. Innen et "management" er det viktigste effektivitet og eventuelt økonomisk profitt. Det ser ut til at de domfelte kommer noe i bakgrunn, selv ved innføringen av en straff som er ment å ta hensyn til det individualpreventive.

Garland (2002) skriver videre at "management-tenkning" har utviklet seg innen straffeapparatet, men mener denne utviklingen også har foregått innen andre områder av samfunnet. I Norge kan man se likhetstrekk i hvordan utdanningssystemet drives. I tiden før søknadsfrister til høyere utdanning, bruker høyskoler og universiteter store ressurser på å markedsføre seg. Flere studenter fører til større tildeling av midler, og også eksamensresultatene får betydning for enhetenes økonomi og videre virke.

Intervjuene mine er foretatt i overkant av et år etter innføringen av samfunnsstraffen, og saksbehandlerne har bare rukket å få noen domfelte hver igjennom straffen. Derfor mener de at med tiden vil de få mer erfaring i det nye regelverket og trolig kan dette føre til at konflikten mellom rollene vil føles mindre, for de som føler at det er konfliktfylt nå. Dette kan skje dersom friomsorgen utvikler seg til å bruke "management-tenkningen" mer. En kan da tenke seg at dette vil skje på bekostning av omsorgsrollen. Dersom en av rollene de ansatte utøver forsvinner, vil også rollekonflikten forsvinne.

Oppsummering

Ansatte i friomsorgen som jeg snakket med, opptrer etter min forståelse som sosialarbeidere i sitt arbeid. Mange er utdannet sosionomer og føler at deres jobb er å hjelpe folk som er i vanskelige livssituasjoner. Når samfunnsstraff er en straffereaksjon som vektlegger kontroll og klare soningsvilkår kan ansattes rolle oppleves som konfliktfylt. Innføringen av samfunnsstraffen har også ført til mer saksbehandling og byråkratiske prosesser for friomsorgen. Dette tar mye tid, men kan føre til at deres

arbeid virker mer profesjonelt både for domfelte, andre institusjoner i straffesystemet og samfunnet ellers. Friomsorgen får mer legitimitet. Den posisjonen man får som profesjonell aktør, kan gi utslag i maktforholdet mellom domfelt og friomsorgsansatt.

Det økte fokuset på kontroll og effektivitet i samfunnsstraffen er kommet som en følge av press fra politikerne, og har ført til at gjennomføringen av samfunnsstraffer drives som et ”management”. Støtte til domfelte er blitt satt i bakgrunn til fordel for effektivitet i gjennomføringen.

Dette kapitlet har drøftet roller og maktforhold innen friomsorgen som institusjon. I det neste vil jeg inkludere politi, påtalemyndighet og rettsvesen, og se på deres posisjon i straffesystemet i forhold til friomsorgens arbeid med samfunnsstraffen.

6. ”DET HELE ER ET MASKINERI SOM MÅ FUNGERE SAMMEN”

Frimsorgen er en del av et større hele. Sammen med politi, påtalemyndighet og rettsvesen utgjør kriminalomsorgen straffesakskjeden. Disse instansene skal sikre at lovbrudd blir etterforsket, eventuelt at noen blir påtalt og dømt, og at dommen blir gjennomført slik domstolen har bestemt. Overskriften er et sitat fra et intervju med en saksbehandler i frimsorgen som fortalte litt om deres kontakt med politi og rettsvesen. Som skrevet tidligere har Justisdepartementet delegert flere oppgaver til frimsorgen når det gjelder administrering og gjennomføring av samfunnsstraff. Likevel har påtalemyndighet, politi og rettsvesen en viktig rolle også i disse sakene. I dette kapitlet vil jeg si noe om fordelingen av oppgaver mellom de ulike instansene, og drøfte samarbeidet mellom dem. I disse drøftingene vil holdninger til frimsorgens arbeid og samfunnsstraff stå sentralt.

6.1. HOLDNINGER TIL SAMFUNNSSTRAFF

Frimsorgen får sine saker fra politiet. Etter at en straffesak har vært oppe i retten og en dom har falt, skal saken tilbake til påtalemyndigheten igjen, som er den instansen som også henviser saker til domstolen. Påtalemyndigheten skal gjøre dommen rettskraftig. Saken sendes deretter til ett av kriminalomsorgens 6 regionskontorer. Dersom noen har fått en dom på samfunnsstraff sender regionen saken videre til et lokalt frimsorgskontor. Mange av sakene er frimsorgen alt gjort kjent med i forbindelse med en personundersøkelse (PU) av den tiltalte, som retten kan be om dersom de trenger en utredning om domfelte.

Det er politiet som kaller domfelte inn til soning etter at frimsorgskontoret har mottatt saken og gjort en avtale om innkalling. At det er politiet og ikke frimsorgen selv som kaller inn til soning, forklarer mine informanter med at innkallingen skal være lik uavhengig av om man skal sone en samfunnsstraff eller en fengselsstraff. Dersom vedkommende ikke møter opp til det tidspunktet han har fått innkalling om, må frimsorgskontoret kontakte politiet slik at en ny innkalling kan sendes ut.

Politiet og påtalemyndigheten har en sentral oppgave fordi det er disse som foreslår samfunnsstraff når de sender saker til domstolen. Det er også av avgjørende betydning at domstolen har inngående kjennskap til hva en samfunnsstraff er når de har saker oppe i retten, jeg vil derfor se nærmere på politiets, påtalemyndighetens og rettens holdninger til samfunnsstraff.

6.1.1. Politi, påtalemyndighet og rettsvesen

Tidligere har jeg skrevet om hvordan ansatte i friomsorgen opptrer profesjonelt og dermed får mer troverdighet blant domfelte, men også blant andre institusjoner og i samfunnet ellers. Denne troverdigheten er også vesentlig å få fra politi, påtalemyndighet og rettsvesen, da disse er instanser friomsorgen må samarbeide med i straffesaker. De spiller en stor rolle for hvor mange saker friomsorgen får å jobbe med.

Mine informanter i friomsorgen fortalte at politiets holdning til soning ute i samfunnet er noe tvilende eller negativ. De mente at mange innen politiet, som folk ellers i samfunnet, ikke ser på samfunnsstraff som en skikkelig straffereaksjon. Ifølge mine informanter har mange i politiet den oppfatningen at en samfunnsstraff er ”å sy puter under armene på folk”, - de slipper for lett unna. Politiet vet for lite om hva en samfunnsstraff egentlig går ut på og ønsker derfor ikke at den skal benyttes i stor grad. En saksbehandler forteller fra et seminar, hvor folk fra blant annet politiet deltok:

”Vi snakket om kriterier for å regne samfunnsstraffen som vellykket. Jeg sa at jeg synes et kriterium bør være at det blir like mange dommer i samfunnsstraff som det var under samfunnstjenesten. Da fikk jeg en politijurist mot meg. Han mente at det ikke burde være slik. Han syntes heller det burde være færre som ble dømt til samfunnsstraff. Jeg synes det er skremmende hvis det er slik politiet ser på det.” - Sverre

Jeg har oppfattet det slik at innen friomsorgen er det stor tro på at dette er en hensiktsmessig måte å straffe på, og da jeg intervjuet ga uttrykk for å være oppgitt over at politiet ikke har den samme troen på samfunnsstraffen. Flere av dem jeg intervjuet foreslo at jeg skulle intervju noen fra politiet i tillegg til friomsorgen. Dette mente de ville få fram en annen holdning enn den friomsorgen har. I denne studien har jeg konsentrert meg om å intervju ansatte i friomsorgen, og ved å inkludere politiet ville

prosjektet fått et annet fokus. Det er likevel interessant at de informantene jeg har valgt mener jeg bør intervju også andre grupper. Dette kan tolkes som et tegn på at det er kjent at holdningene blant de ulike instansene som er inkludert i en dom på samfunnsstraff, er ulike. Selv om mange av mine informanter mener at politiet har en negativ holdning til samfunnsstraffer, er det også et par som mener at politiet er positive men at rettsvesenet er skeptiske. Holdninger innen politi og rettsvesen vil naturligvis variere fra person til person, men det kan også tenkes å være tendenser til like holdninger innen samme distrikt eller region.

Larsson og Dullum (2001) skriver blant annet om nedgangen i bruk av samfunnstjeneste fra midten av 1990-tallet. De skriver at deler av politiet har en negativ holdning til samfunnstjeneste som straff, men poengterer at reduksjonen av bruk av samfunnstjeneste skyldtes noe mer enn dette. I tiden før og etter innføringen av samfunnstjenesten kom det oppfordringer fra riksadvokaten om at reaksjonen skulle brukes. Senere er det blitt opp til politiet å følge opp, og i en travel hverdag er det her blitt sviktet;

”Mye tyder på at det har vært en reduksjon i saker fra hovedleverandøren, det vil si politiet. Flere steder påpeker dommere at de knapt mottar personundersøkelser lenger eller at politiets rutiner ser ut til å ha endret seg i retning av at sanksjonen har ”gått i glemmeboka”. (Larsson og Dullum 2001:160)

Mine informanter forteller at det politiet er mest opptatt av med samfunnsstraff er brudd i straffen. Dersom det for eksempel begås nytt lovbrudd eller domfelte har oppført seg slik at han er blitt hentet inn av politiet i løpet av gjennomføringstiden, er ikke politiet alltid flinke med å orientere friomsorgen om dette. Dette mener informantene er en svikt da friomsorgen skal stoppe gjennomføringstiden med en gang bruddet skjer. De forteller at domfelte selv faktisk er flinkere til å fortelle det dersom de har vært i kontakt med politiet. Dersom dette stemmer kan det virke som om kommunikasjonen mellom instansene ikke er spesielt god.

At friomsorgen mener politiet er mest opptatt av bruddsaker tenker jeg kan ha sammenheng med at disse instansene ikke har mye kontakt med hverandre så lenge de domfelte gjennomfører dommene sine uten brudd. Det er mest i bruddsaker at det er

nødvendig med kontakt mellom friomsorg og politi. For å oppnå troverdighet fra politiet må friomsorgen vise at de følger rutiner i forhold til kontroll og brudd, da det er bestemt at det er kontrollen som skal vektlegges i denne straffen. I dagens samfunn er det blitt viktig med effektivitet i straffesystemet, noe Garland (2002) har vist. Domfelte blir ofte sett på som en som trenger å bli kontrollert mer enn han trenger å få støtte. Og kontrollen blir effektivisert for å redusere kostnadene (Garland 2002). Det vil være i forhold til kontroll og brudd at friomsorgen må vise at samfunnsstraff kan være en god reaksjon for å få tildelt flere saker fra politiet. Dette henger sammen med det jeg skrev i forrige kapittel om at friomsorgen ser ut til å drives som et ”management”.

Saksbehandlerne forteller at de ofte ringer og snakker med den som har rekvirert den enkelte sak hos politiet, for å høre hva de vet om domfelte og om den aktuelle saken. Dette kan gjøres som en forberedelse på å ta i mot en ny domfelt. Det er derimot sjelden påtalemyndighet eller politi ringer for informasjon om hvilket innhold en eventuell siktet kan komme til å få dersom han dømmes til samfunnsstraff. I de situasjonene hvor det er kontakt mellom friomsorgen og politi, påtalemyndighet eller rettsvesen skjer dette som oftest på friomsorgen sitt initiativ. Informantene i denne studien gir uttrykk for at det oppleves frustrerende å være den instansen som må ta initiativet.

Informantene mener at også rettsvesenet vet for lite om hva samfunnsstraff er og har en noe negativ holdning til straffen. De vegrer seg derfor for å dømme til samfunnsstraff. I et nyhetsoppslag på NRKs (2003) nettsider virker det som om rettsvesenet gjerne vil dømme til samfunnsstraff og ønsker en mer bevisst holdning fra politiet. En tingrettsdommer mener at: ”hvis politiet i flere saker hadde foreslått det (samfunnsstraff), eller nedlagt påstand om det, så ville retten også fulgt opp” (*NRK.no* 05.05.03, min parentes). Påtalemyndighetens forslag spiller slik en viktig rolle, men også rettens holdninger er avgjørende. Skal jeg tro mine informanter er ikke disse alltid like gode som i nyhetsoppslaget ovenfor. En informant sier:

”Jeg tror det er retten som kjenner minst til oss og arbeidet vårt. Det hender jeg får spørsmål fra dommer om grunnleggende ting ved samfunnsstraffen som vi har informert de om for lengst. Jeg blir litt oppgitt” - Anita

Saksbehandlerne i friomsorgen forteller at rettsvesenet er en instans de egentlig ikke trenger å være i mye direkte kontakt med. Likevel er det vesentlig at domstolen vet hva de dømmer til. Informantene forteller at de er glade for henvendelser fra både politi og rettsvesen dersom disse er usikre på hva innholdet i en samfunnsstraff kan være. Samtidig uttrykker de en viss oppgitthet over at disse instansene ikke har fått denne kunnskapen på plass.

Paul Larsson (2000) har skrevet en rapport der han presenterer noen av sine funn fra et komparativt studie av dommeres bruk av samfunnsstraffer i England, Norge, Finland og Litauen. I dette studiet har dommere diskutert hvordan de ville ha dømt i ulike scenarier. Larsson fant at dommere i Norge svært sjelden ville foreslå samfunnstjeneste i disse sakene. Grunnen var at dommerne så på samfunnstjeneste som et reelt alternativ til fengselsstraff, og mente derfor at reaksjonen ville være for streng dersom de mente at en betinget dom ville være en passende reaksjon. I situasjoner hvor samfunnstjeneste faktisk kunne være aktuelt, virker det derimot som om en grunn for dommerne til ikke å foreslå samfunnstjeneste kan ha vært at de mente reaksjonen var for lite straffende og kontrollen av de domfelte for dårlig. En av dommerne i undersøkelsen sier:

”Jeg synes det er en mangel ved samfunnstjeneste at det varer forholdsvis kort tid, og at du ikke har noen kontroll i den forstand at du (ikke) kan pålegge dem å ta urinprøve og slike ting, for eksempel, i forbindelse med rusmisbruk. I de tilfeller hvor du føler at skal det ha noen hensikt så må du sette strengere rammer for det som skal gjøres, så er en betinget dom bedre. Der har du for det første to år .. jeg synes at du har atskillig større muligheter for å sette betingelser hvis du tar en deldom enn når du har en samfunnstjeneste.” (Larsson 2000:6)

Sitatet er i tråd med det inntrykket noen av mine informanter i friomsorgen har om at dommere ikke trodde at en samfunnstjeneste krevde mye av de domfelte. Slik sett er samfunnsstraffen slik den er blitt nå, trolig mer i tråd med hva dommerne ønsket. For eksempel har både rettsvesenet og friomsorgen nå muligheter til å pålegge urinprøver. Mine informanter har tro på at dommernes holdning kan endre seg til det positive når de får mer kunnskap om samfunnsstraffen og får sett hvordan den virker.

I motsetning til det informantene fra friomsorgen forteller om politiets og rettsvesenets holdning til samfunnsstraffer, skriver Nilsen (2002) at påtalemyndighet og domstol har møtt samfunnsstraffen med god respons. Han skriver videre at det ble avsagt et

betydelig antall dommer de første fire månedene etter at den nye straffegjennomføringsloven trådte i kraft, noe han mener er et tegn på at også påtalemyndighet og domstol er positive til denne straffen;

”Vi velger å tro at dette er et bevis på domstolens tillit til den nye ordningen. Undertegnede har siden loven trådte i kraft, deltatt i mange møter med representanter fra påtalemyndighet og domstol. Vi har forstått at disse har store forventninger, men også krav til friomsorgens evne til å gjennomføre samfunnsstraffen på en måte som er kvalitativ god.” (Nilsen 2002:1)

Fra intervjuet i Justisdepartementet får jeg høre at ”den nye ordningen har falt forbausende fort på plass”, når det gjelder ansvarsfordeling og samarbeid mellom friomsorg, påtalemyndighet og rettsvesen. De andre informantene passer også på å fortelle at samarbeidet som oftest fungerer greit så lenge domfelte gjennomfører straffen på en tilfredsstillende måte. Likevel mener de jeg intervjuet i friomsorgen at holdningene innen de andre instansene må forbedres og at de må ta mer ansvar på visse punkter, noe som blir tatt opp senere i kapitlet. Det finnes med andre ord ulike oppfatninger av om samarbeidet mellom instansene som er inkludert i en dom på samfunnsstraff er godt nok.

Oppfatningene kan se ut til å variere på tvers av gruppene. Justisdepartementet har for eksempel et annet ståsted enn friomsorgen, og vil se på holdningene til de ulike partene på en annen måte enn friomsorgen. Dette henger sammen med hvilke oppgaver de ulike instansene utfører i forhold til samfunnsstraffer, men kan også henge sammen med hvilken bakgrunn informantene har. Som skrevet i metodekapitlet vil for eksempel utdanning og yrkeserfaring ha betydning for hvordan man tolker samme situasjoner og problemer. Mens friomsorgen gjerne ser situasjoner ut fra en sosialarbeiders ståsted, kan en person i Justisdepartementet se på samme situasjon ut fra for eksempel en jurist sitt ståsted. Dersom jeg hadde foretatt intervjuer innen politiet og med dommere i tillegg, ville jeg sannsynligvis fått flere sprikende svar på spørsmål om samarbeid mellom instansene.

6.1.2. Vurderinger av egnethet

For at alt skal fungere som et maskineri slik det ble sagt i sitatet i hovedoverskriften til kapitlet, har de ulike instansene hver sine oppgaver som må utføres. At disse utføres på riktig måte og på riktig tidspunkt er av betydning for de som soner og for de andre instansenes arbeid.

Før noen dømmes til å sone en samfunnsstraff skal vedkommende informeres om hva dette går ut på, og han skal skrive under på at han ønsker å sone på denne måten. At man ikke dømmes til samfunnsstraff uten å samtykke selv, begrunnes med at soningen krever en større innsatsvilje av domfelte enn hva som trengs for å sone i fengsel. Vedkommende skriver da under på at han er gjort kjent med de kravene som stilles ham i straffegjennomføringslovens § 54. Under samfunnstjenesten foretok friomsorgen egnethetsvurderinger av tiltalte før en dom falt for å finne ut om vedkommende var egnet til en soning utenfor anstalt. Friomsorgen kunne da informere hver enkelt om slike krav og hva en samfunnstjeneste gikk ut på. Samtidig med at samfunnsstraffen ble innført ble slike egnethetsvurderinger fjernet, slik at friomsorgen ikke alltid møter de som skal sone samfunnsstraff før gjennomføringstiden har startet. Derfor er det viktig at retten eller påtalemyndigheten informerer de tiltalte om hva reaksjonen går ut på. På dette punktet sviktes det, mener flere av mine informanter. De reagerer på at det er flere domfelte som har møtt opp uten egentlig å vite hva de er dømt til. En leder ved et friomsorgskontor sier:

”Det er ikke alle våre som kommer her og sier at de velger samfunnsstraff. Så må vi selvfølgelig på nytt igjen gå igjennom § 54, hvilke krav stilles til deg som får samfunnsstraff. Da er du alt dømt. Da kan du ikke bare gå bort å si at du ikke vil. Den muligheten skal du ha i forkant.”
- Hilde

Dette fører til ekstraarbeid for friomsorgen, og kan også føre til at de som dømmes er umotiverte. De intervjuede påpeker at en del av de dømte har en forestilling om at en samfunnsstraff er enkelt å gjennomføre idet de sier ja til å sone samfunnsstraff. Derfor er det viktig at de får god informasjon i forkant, og enkelte av informantene ønsker at friomsorgen skal ha ansvaret for dette slik at de vet at det blir gjort.

Fjerningen av egnethetsvurderinger begrunnes av Justisdepartementet ut fra rettssikkerhetsprinsippet. Uten egnethetsvurderinger stiller alle likt slik at det ikke er noen som regnes som uegnede og må sone i fengsel. Blant informantene er det enighet om at dette gir de domfelte bedre rettssikkerhet, noe som er viktig. Likevel forteller de at disse vurderingene var til god hjelp for saksbehandlerne i friomsorgen for å få et inntrykk av eventuelle nye domfelte før selve gjennomføringstiden begynte. Uten en egnethetsvurdering før dommen faller, blir det mer arbeid for friomsorgen når de skal begynne kartlegging av en domfelt. Noen av saksbehandlerne er bekymret for at slikt kartleggingsarbeid vil bli gjort i gjennomføringstiden til domfelte. I den nevnte undersøkelsen av Larsson (2000) blant dommere, er det flere som legger vekt på egnethetsvurderinger fra friomsorgen i sitt arbeid. For dommerne fungerer slike vurderinger som en hjelp til å vite hvilken straff som kan være aktuell for den domfelte (Larsson 2000). Fjerningen av egnethetsvurderinger kan vanskeliggjøre arbeidet også for rettsvesenet.

I praksis skulle få tiltalte, ifølge et rundskriv fra 1991 sitert i Larsson (1994), bli funnet uegnet til å avtjene samfunnstjeneste. For at dette skulle skje skulle vedkommende for eksempel ha store personlige problemer (Larsson 1994). Informantene mine bekrefter at det skulle mye til før noen ble funnet uegnet. Likevel mener de det var en fin mulighet å ha i de tilfellene der de så at vedkommende ikke kom til å klare å gjennomføre en slik straff.

Da samfunnsstraffen begrunnes med individualpreventive hensyn, mener jeg vurdering av egnethet vil være en naturlig del av å finne ut om samfunnsstraff kan være aktuelt for en bestemt domfelt. Gjennom en egnethetsvurdering vil jeg dessuten tro at domfeltes motivasjon til soningen kunne spille en rolle. Uten egnethetsvurdering kan friomsorgen likevel få et inntrykk dersom de har vedkommende inne til personundersøkelse (PU)¹⁶. En av kontorsjefene jeg intervjuet mente man kunne utnytte slike situasjoner:

¹⁶ Under en PU samles det opplysninger om siktede, og målet er en utredning om han. Dette kan forekomme i alle straffesaker uavhengig av hvilken straffereaksjon som kan komme på tale. Gjennom egnethetsvurderingene som nå er avskaffet, skulle man finne ut om den siktede var egnet til å sone en bestemt type straff. Egnethetsvurderingene blir nå kun benyttet når promilleprogram er en aktuell straff.

”Vi skal jo se på det samme i forhold til struktur folk har på livene sine. Så vi ser jo at det faktisk er folk som ikke kan klare å gjennomføre en samfunnsstraff. Så det blir jo en utfordring å få formidlet det uten å si at vi ikke *egner* de.” - Trude

Noen av informantene er redde for at en konsekvens av at de ikke lenger skal vurdere egnethet vil være at det blir flere brudd i straffen. Det er i skrivende stund for tidlig å si om dette faktisk har skjedd eller vil skje. Selv om det skulle utføres egnethetsvurderinger tidligere, skjedde det unntak. I disse situasjonene forteller informantene at det har vært ”så som så” med egnethet. Dette har ført til at det ble vanskeligere for friomsorgen å få de domfelte til å gjennomføre straffen. Mine informanter har også eksempler på nyere saker der den domfelte ikke har vært igjennom en egnethetsvurdering, og har så store problemer under soningen at straffen ender med brudd. Disse tilfellene kunne ved hjelp av vurderinger blitt silt ut på forhånd. På den annen side ser informantene også at enkelte som de tidligere ville ha funnet uegnet faktisk klarer å gjennomføre samfunnsstraffen. På den måten kan friomsorgen i praksis se at det er viktig med den rettssikkerheten som ligger i at egnethetsvurderinger er avskaffet.

Det kan være både fordeler og ulemper med en fjerning av egnethetsvurderinger, og en faktor ved denne endringen er at mulighet til å bestemme hvem som skal sone samfunnsstraff er tatt fra friomsorgen og gitt domstolen. Friomsorgen må ta imot de dommene de får tildelt. Jeg vil videre se på hvordan samarbeidet mellom de ulike instansene har betydning for hvor mange saker friomsorgen får tilført.

6.1.3. Antall idømmelser av samfunnsstraff

Selv om det har kommet fram at politiet og rettsvesenet har mindre tro på samfunnsstraff og at friomsorgen ikke alltid er fornøyd med arbeidet deres, sier de fleste av informantene at samarbeidet mellom instansene er godt. Over tid har de opparbeidet en god dialog med politiet og har kunnet vise til gode resultater, slik at politiet kan se at friomsorgen gjør en god jobb. Dette er viktig for å få tilført nye saker. Hvordan friomsorgen arbeider med å informere politi, påtalemyndighet og rettsvesen

kommer jeg tilbake til i kapittel 6.2.2. En kontorleder gir følgende begrunnelse for at deres kontor har hatt mange dommer på samfunnsstraff:

”Det tenker jeg har en sammenheng med at vi har opprettet en ganske god dialog med påtalemyndighetene og domstolen. Og vi har levert bra saksbehandling i forhold til også samfunnstjeneste og tilsyn i betingete dommer som vi hadde før. For vi må levere et produkt som gjør at vi får nye oppgaver.” - Ane

For at friomsorgen skal få saker må de opparbeide seg tillit fra påtalemyndigheten, da det er disse som anmoder saker til friomsorgen. De må vise at de kan legge et innhold i straffen som kan hindre videre kriminalitet, og at de reagerer på uregelmessigheter i gjennomføringen. Denne tilliten fra påtalemyndigheten har de kontorene jeg gjorde intervjuer på sannsynligvis klart å opparbeide. Disse kontorene hadde fått tildelt mange dommer på samfunnsstraff. Til dette prosjektet har jeg valgt ut noen av de fylkene som hadde størst antall samfunnsstraffdommer på det tidspunktet jeg skulle begynne datainnsamlingen. Dette gjør det nødvendig å være kritisk til mitt eget utvalg på spørsmålet om samarbeid med politi, påtalemyndighet og rettsvesen. Det at mine informanter svarer at de har et godt samarbeid med disse instansene, kan henge sammen med at de har fått mange saker å arbeide med. Ansatte på kontorer med færre saker ville kanskje ikke ha vært like positive. Et par av informantene påpeker også at selv om de synes deres kontor har godt samarbeid med politiet, vet de om andre friomsorgskontorer innen samme region som ikke har det på samme måte.

Informantene forteller at samarbeidet med politiet i forhold til ansvarsfordelingen stort sett er godt, men at de vanligvis ikke har mye kontakt med politiet. Det synes som om friomsorgen er fornøyd med samarbeidet så lenge de får tildelt mange saker å jobbe med. Et utsagn fra en saksbehandler som sier noe om dette er:

”Jeg synes samarbeidet kunne ha vært bedre, men jeg ser også at vårt fylke i fjor var blant de fylkene som hadde flest dommer. Så vi har jo nådd rimelig bra fram.” - Hilde

Som skrevet mot slutten av kapittel 3 økte antall samfunnstjenestedommer raskt etter at reaksjonen ble innført, men etter en topp på i overkant av 1000 dommer i 1994 sank antallet like raskt i årene som fulgte. Like før, og etter innføringen av samfunnsstraffen har antallet økt igjen og ifølge Statistisk sentralbyrå var det til sammen 750 personer

som sonet en samfunnstjeneste eller en samfunnsstraff i 2002 (*Kriminalstatistikk 2003* tabell 45). Grunnene til disse svingningene i antall dommer har ingen opplagt forklaring. Larsson og Dullum (2001) nevner flere forhold som kan ha vært medvirkende til dette, og trekker spesielt fram politiets arbeid av betydning av antall saker. Dersom politiet ikke har tro på at samfunnsstraff er en god måte å straffe på, sender de færre saker til friomsorgen. Men fallet i antall samfunnstjenestedommer kan også ha med rettsvesenets holdning til ordningen å gjøre, siden det er de som avgjør hva tiltalte skal dømmes til (Larsson og Dullum 2001).

I forhold til andre land i Norden benytter det norske rettsvesenet seg av straff utenfor fengsel i liten grad. I en artikkel i *Aftenposten* våren 2003, kommer det fram at 28 % av de som ble dømt til en frihetsberøvende straff i Norge i 2001 sonet utenfor fengsel¹⁷. Tilsvarende tall for Sverige er 65 % og i Danmark var det 52 % som fikk en straff utenfor fengsel. Ifølge uttalelser fra KRUS i denne artikkelen er det ca 0,5 % av alle anmeldte lovbrudd i Norge som ender med en samfunnsstraff (*Aftenposten* 21.05.03). De andre nordiske landene bruker alternative måter å straffe på i større grad enn Norge. Ut fra dette kan det se ut til at påtalemyndighet og rettsvesen i disse landene har en bedre holdning til samfunnsstraffer. Det kan også være andre årsaker som spiller inn, som for eksempel flere alternativer å velge mellom når innholdet i en straff bestemmes. I Sverige har de flere reaksjonstyper innen friomsorgen enn i Norge, og i Danmark reageres det med samfunnstjeneste for promillekjøring, noe man i Norge trolig ville fått bot eller promilleprogram for. Likevel kan det se ut som om våre naboland er flinkere til å bruke straffer ute i samfunnet. For at straffen skal bli brukt i såpass stor grad også i Norge, vil det være vesentlig at instansene innen straffesystemet har tro på denne type straff. At Norge bruker samfunnsstraffer i mindre grad enn nabolandene, betyr ikke at de benytter fengselsstraffen i tilsvarende større grad. Det kommer fram av avisartikkelen at når man justerer for innbyggertall, er fangebefolkningen i de nordiske landene omtrent lik (*ibid.*).

¹⁷ Tallene fra artikkelen er hentet fra Nordisk statistikk som utgis av Kriminalvården i Sverige. I avisartikkelen er prosentandelene kun beskrevet som tall for hvor mange som får straff utenfor fengsel. På grunnlag av hva jeg har lest av tidligere statistikker fra Kriminalvården er det min tolkning at prosentandelen er regnet av de som får en frihetsberøvende straff. Dette kan være samfunnsstraff, soning i åpen anstalt eller soning i hybelhus. Det betyr derfor ikke at 28 % av de som ble dømt til frihetsberøvende straff i 2001 sonet samfunnstjeneste.

På bakgrunn av det jeg her har lagt fram kan det se ut til at samarbeidet mellom friomsorgen, påtalemyndighet, politi og rettsvesen fungerer når politi og dommere har tro på at samfunnsstraff kan være en god måte å straffe på. Bare når disse instansene har tillit til friomsorgens arbeid kan friomsorgen få nye saker. Dermed avhenger samarbeidet av at friomsorgen er flink til å informere de andre instansene og av at de kan vise at dette kan fungere. Jeg vil i kapittel 6.2. se videre på samarbeidet mellom de instansene som her har vært diskutert, og drøfte maktaspektene innen straffesakskjeden.

6.2. MAKTASPEKTET I SAMARBEIDET

Hvilken holdning politi, påtalemyndighet, rettsvesen og friomsorg har til samfunnsstraff, kan ha noe å gjøre med hvilken mulighet de har til å påvirke hvilke straffereaksjoner som brukes og hvordan de brukes. I det følgende vil jeg drøfte maktforholdene mellom parter som har innvirkning på samfunnsstraffen. Maktbegrepet i denne sammenhengen blir brukt på samme måte som Webers maktbegrep, der makt er evnen til å få sin vilje igjennom tross motstand.

6.2.1. Departementets og regjeringens makt over friomsorgens arbeid

I en dom på samfunnsstraff blir det ofte satt vilkår til soningen av retten. Dette kan være vilkår om bosted eller om en påbegynt behandling som det kreves at domfelte fortsetter i. Slike vilkår gir styringer for friomsorgen når de skal bestemme innholdet i en straff. Ifølge dem jeg intervjuet i denne studien er det også rom for at friomsorgen setter vilkår for gjennomføringen. Dersom en saksbehandler føler det er nødvendig, kan denne for eksempel sette vilkår om at domfelte jevnlig skal avgi urinprøve for å kontrollere bruk av narkotika.

Samtidig som det finnes muligheter for friomsorgen til å sette slike vilkår, har friomsorgen også retningslinjer å forholde seg til i forhold til hva de skal kreve av domfelte og hvordan de selv skal arbeide. På spørsmål om hva som styrer når saksbehandlerne skal administrere en straff, svarer mange av informantene at

retningslinjene naturligvis styrer mye. Disse er utarbeidet høyere opp i systemet og må følges. Saksbehandlerne mener de jobber mer ut fra retningslinjer etter innføringen av samfunnsstraffen enn de gjorde tidligere. Dette er spesielt i forhold til reaksjoner på brudd på grunnvilkår, som å møte opp for sent eller lignende. Som skrevet i forrige kapittel ønsker ansatte i friomsorgen å bruke faglig skjønn i slike situasjoner. Mange av dem jeg intervjuet er utdannet sosialarbeidere og ønsker å vurdere hver enkelt situasjon, uten å måtte følge retningslinjene slavisk. Som en saksbehandler sa, ville de ha diskusjoner innen friomsorgen og gjerne med regionskontoret, med den begrunnelse at ”det er skummelt hvis vi bare skal gjøre som departement og regjering sier.”

Dette inntrykket blir forsterket av KRUS sin evaluering av innføringen av samfunnsstraffen. Her har de blant annet spurt ansatte i friomsorgen om hvilke erfaringer de har gjort i forhold til organiseringen av straffen. En saksbehandler svarte:

”Folk her på kontoret ser seg om etter andre jobber. Vi har det nesten som fengselsbetjenter, alle disse reglene. Jobben er forandret på kort tid, dette er ikke den beste plassen lenger for å jobbe sosialfaglig. Vi har kompetanse på sosialt arbeid. Men jeg mener det er blitt et høyere konfliktnivå nå, kanskje blir det som på mange sosialkontor at vi også må ansette Securitas-vakter.” (Højdahl og Kristoffersen 2003:32)

Denne informanten er tydelig misfornøyd med styringene retningslinjene legger for arbeidet deres. Et annet eksempel på styringer Justisdepartementet kan ha, er hva de ønsker at innholdet i samfunnsstraffen skal være. En saksbehandler forteller:

”Departementet har jo retningslinjer og krav til oss. De vil at samfunnsstraffen skal være noe helt annet enn samfunnstjenesten var. De har for eksempel satt krav om at 25 % av straffen skal være noe annet enn samfunnsnyttig tjeneste. Det er bra med slike krav noen ganger, men hvis man blir stressa av slike føringer går det jo ikke, man blir hemmet i arbeidet. Jeg melder ikke noen opp i program for å få opp prosenten. Det må jo passe for de som skal delta.” - Anita

På grunnlag av dette kan det synes som om noen mener retningslinjene styrer friomsorgens arbeid i for stor grad. Gjennom intervjuene legges det imidlertid også vekt på at det skal tas hensyn til domfelte. Informantene gir uttrykk for at de må følge retningslinjene, men håper og tror at hensynet til den domfelte også får plass.

Selv om friomsorgen er fornøyd med å ha fått myndighet til å bestemme innholdet i hver enkelt dom, må de følge retningslinjer som er satt av regjering og departement.

Disse retningslinjene er med på å styre arbeidet som gjøres i friomsorgen og hvilke beslutninger som tas overfor domfelte. Friomsorgen er en utøvende instans i et system der departement og regjering har større mulighet til å bestemme hvordan de underliggende instansene skal arbeide.

Garland (2002) tar blant annet opp forandringer som har skjedd i straffesystemet. Han påpeker at i løpet av de siste 30 årene har det skjedd store endringer når det gjelder hvem som har myndighet til å bestemme hvordan straff skal gjennomføres. Ekspertene på feltet har fått stadig mindre innflytelse, samtidig som det er blitt viktigere å lytte til politikernes og folkets meninger. Innen straffesystemet er det lovgivende myndighet som har makt til å legge føringer for hvordan straff i praksis skal gjennomføres;

”With the coming of mandatory minimum sentencing and other tools for micromanaging penal decision-making – such as sentencing guidelines, truth in sentencing requirements, national standards for probation and community service, performance indicators in prison, etc. – legislatures and government ministers have acquired more direct and unimpeded means of shaping practical outcomes. In the area of sentencing, the legal and administrative arrangements now in place significantly reduce the scope for professional decision-making and for the discretionary review of offender’s sentences.” (Garland 2002:172)

De profesjonelle aktørene innen den norske friomsorgen har fått makt til å bestemme innholdet i en samfunnsstraff, og muligheten til å melde domfelte inn i program eller andre kriminalitetsforebyggende tiltak gjør at det er flere alternativer å velge i. Valgene de tar begrenser seg likevel av vilkår satt i dommen, og retningslinjer styrer for hvordan friomsorgsansatte skal reagere ved uønsket oppførsel under soningen. Som jeg tidligere har vist er informantene mine opptatt av å bevare det sosialfaglige ved sin yrkesposisjon, og min tolkning er derfor at de mener slike retningslinjer styrer for mye, slik Garland også beskriver i sitatet ovenfor.

Garland drøfter utviklingen i Storbritannia og USA, der antall straffede og forhold rundt soningen er forskjellig fra det norske systemet. Likevel mener jeg det er mulig å sammenligne tendenser til hvordan kriminalitet og straff blir sett på og hvilke parter i samfunnet som har innflytelse på slike forhold. I likhet med de landene Garland tar for seg, er det også i Norge stadig krav fra folket og politikerne om strengere straffer og mer kontroll av straffedømte. Politikernes krav gjør seg gjeldene gjennom regjeringen

og det blir Justisdepartementets jobb å sette deres krav ut i live. Hauge (2002) viser hvordan straff og kriminalomsorg i Norge er blitt politiske temaer. Som følge av økende registrert kriminalitet og økende fokus på dette fra slutten av 1970-tallet, krevde politikerne bevilgninger til politiet og strengere straffer. De politiske partiene har forsøkt å overgå hverandre i å vise hvor mye de er imot kriminalitet, og dette fører også til hyppige forandringer i straffelovgivningen (Hauge 2002). I kapittel 3 skrev jeg at det var politiske bølger som gjorde at samfunnsstraff ble iverksatt i det norske samfunn i 2002. Det er også disse som setter krav til hvordan straffen skal administreres og gjennomføres.

Informantene i denne studien nevner både positive og negative sider ved at departementet kan styre hvordan de skal jobbe. Retningslinjer gitt ovenfra kan gjøre at saksbehandlere kan begrunne sine avgjørelser overfor domfelte ved hjelp av disse og dermed unngå vanskelige diskusjoner med domfelte. Imidlertid kan slike retningslinjer også ta for stor plass for friomsorgens egne vurderinger, noe jeg fikk inntrykk av at mange av mine informanter mente. Som tidligere beskrevet ønsker de større rom for å vurdere hver enkelt situasjon.

Friomsorgen har makt over domfelte til å lage et passende innhold i vedkommendes straff, og til å kontrollere de som soner sin atferd under soningen. Denne makten har de i form av sin posisjon som friomsorgsansatt med den kompetansen og kunnskapen det innebærer. Det viser seg her at andre instanser har makt over friomsorgen igjen, slik at den kunnskapen de besitter kun er nok til å inneha en viss grad av makt. I Bourdieus (1996) maktbegrep spiller kunnskap en viktig rolle. Kunnskap man har tilegnet seg gjennom utdanning eller livserfaring er en form for symbolsk kapital. En annen form for symbolsk kapital er kulturelle verdier. De med høy symbolsk kapital bestemmer hvilke normer og verdier som gjelder, og det er disse som er i besittelse av makten i samfunnet. I følge Bourdieu er det staten som har makt¹⁸. Staten er i besittelse av symbolsk kapital men også fysisk kapital, som politistyrker og økonomi, og kulturell kapital. Makten kan befinne seg flere steder og utøves av flere ulike aktører (Bourdieu 1996).

¹⁸ Se 4.1. for Bourdieus oppfatning av staten.

Ved hjelp av Bourdieus forståelse for makt kan man si at friomsorgen er i besittelse av symbolsk kapital som profesjonelle straffegjennomførere. Den symbolske kapitalen er formet gjennom blant annet utdanning, og regjeringens og departementets makt. Som vi har sett har regjering og departement mer makt til å få igjennom sine ønsker enn friomsorgen. Dette kan være fordi disse i tillegg er i besittelse av mer fysisk kapital, og/eller har en høyere symbolsk kapital enn friomsorgen.

Også Cohen (1997) mener det er staten, dommere og politiet som har makten innen straffesystemet. Dette er veletablerte instanser som har fått en betydelig plass i samfunnet. Andre grupper som vil få igjennom nyere ordninger eller reformer i dette systemet har liten myndighet, og må gå med på kompromisser for å få noen av sine ønsker igjennom. Dette får konsekvenser:

”Kompromiser om strategi og procedure indgås med henblikk på at dæmpe mistenksomhet og frykt fra det traditionelle systempersonales side, men sådanne kompromiser bliver ofte til nidkært håndhævede organisatoriske retningslinier, hvorved alternativene totalt skifter karakter.” (Rytherford og McDermott i Cohen 1997:118)

Selv om det var Justisdepartementet som kom med forslaget til innføringen av samfunnsstraff, virker det som om det er blitt friomsorgens kampsak siden det er de som er satt til å administrere den. For friomsorgens del kan det at departementet bestemmer retningslinjene føre til at deres ansatte må være strengere med å kontrollere domfelte enn de egentlig ønsker. Som sitatet sier, er det viktig at det tradisjonelle systemet, som denne nye ordningen skal inn i, også må godta de nye arbeidsmåtene. Dette viser at for at noe nytt skal godtas innen et eksisterende system må det tilrettelegges etter det som allerede er der. Det kan virke som om samfunnsstraffen ofte blir sammenlignet med fengselsstraff av mediene og samfunnsborgerne, men også av personer innen straffesakskjeden. En samfunnsstraff innebærer ikke innesperring av den domfelte og kan slik virke som en mild løsning. For at straffen skal bli sett på som en hard reaksjon må friomsorgen vise at den er kontrollerende og streng på andre måter.

Innen straffesystemet foregår en stadig kamp om makt mellom de involverte partene. Cohen mener de ulike instansene kjemper for de sakene som er viktige for dem selv, slik at deres instans kan få mer innflytelse og flere ressurser. For noen instanser kan det

til og med være snakk om kamp for i det hele tatt å overleve. Hvor stor innsats en instans legger i kampen kommer an på hvor stor verdi saken de kjemper for vil ha for dem selv (Cohen 1997). For at friomsorgen skal få mange saker å jobbe med er de avhengige av politiets, påtalemyndighetens og rettens tillit. En kontorleder jeg intervjuet satte dette på spissen:

”Vi er nødt til å ha en løpende dialog med påtale og domstol for å holde bevisstheten oppe om denne straffereaksjonen. Men det er klart at hvis vi ikke klarer å fylle denne straffereaksjonen med det innholdet som var tenkt og følge opp sånn som det var ment, så kan vi risikere å bli arbeidsledige vi.” - Ane

I tillegg til å tilrettelegge retningslinjer etter hva som passer med det eksisterende straffesystemet, er holdningsarbeid en vesentlig oppgave for å få alle instansene som er involvert i en dom på samfunnsstraff til å tro at dette kan være en hensiktsmessig reaksjon. Vi har sett at holdningene til samfunnsstraff ikke er bare gode. Friomsorgen må derfor informere politi og rettsvesen om hva samfunnsstraffer går ut på.

6.2.2. Informasjonsarbeidet

Noe mine informanter nevner om og om igjen gjennom intervjuene er den oppgaven friomsorgen har fått med å informere de andre instansene om samfunnsstraffen. Dette var jeg også inne på i kapittel 6.1.3. om antall idømmelser av samfunnsstraff. For at politiet og domstolen skal ha tiltro til denne typen reaksjon kreves det at hvert enkelt friomsorgskontor forklarer sitt lokale politi og sin lokale domstol hva et innhold i en samfunnsstraff kan bli i deres region. Dette tar mye tid og krefter, og kommer som et tillegg til administreringen og kontrollen av de som soner, som er deres primære oppgaver. En kontorsjef forklarer:

”I tillegg til at vi skal gjennomføre denne straffen så skal vi også være markedsførere. Og departementet har pålagt oss den oppgaven. Det synes jeg er litt tungt. Det er en ting jeg synes er tungt, og det er at vi har fått en dobbeltfunksjon; vi skal administrere dette, men vi skal også markedsføre det. Det må vi gjøre ved en hver anledning hele tiden!” - Hilde

Flere av informantene uttrykker frustrasjon over at de hele tiden må sørge for å informere andre involverte parter om samfunnsstraffen. Enkelte mener det har gått ut lite informasjon fra overordnet hold, og har savnet mer informasjon fra den kanten. Fra

departementet får jeg derimot vite at de har hatt et stort ansvar med både å informere og lære opp alle parter i straffesakskjeden. Departementet mener de har gjort en god innsats på dette feltet, men har også pålagt friomsorgen i hver enkelt region om å informere videre innen regionen. Justisminister Dørum har uttalt gjennom blant annet avisartikler, at han håper samfunnsstraffen vil bli mye brukt, men også han mener det avhenger av at kriminalomsorgen beviser at de har gode og seriøse opplegg å tilby (*Aftenposten* 22.05.03).

Min oppfatning er at det tunge ved informasjonsarbeidet er at det stadig er utskiftninger av ansatte innen politi og rettsvesen, og at det ser ut til å ta tid før informasjonen synker inn. Selv etter at den nye straffereaksjonen har vært et alternativ i over et år, mener de jeg intervjuet at instansene innen straffesakskjeden ikke er opplyste nok;

”Påtale og retten vet lite om hva vi driver med! Retten er redd for å dømme noen til samfunnsstraff fordi de ikke vet hva det går ut på. Det er absolutt behov for å informere mer. Men jeg føler at vi gjør nok. Vi sender alltid med skriftlig vedlegg med informasjon når vi har gjort en personundersøkelse. Det er jo også påtale og retten sitt ansvar å skaffe seg informasjon, - det må være gjensidig.” - Sverre

Dette sitatet sier noe om hvordan friomsorgen jobber med å gi informasjon, men det sier også noe om hvem det er som tar initiativ i samarbeidet mellom friomsorg, påtalemyndighet og rettsvesen. Dette kan henge sammen med det jeg skrev tidligere i kapitlet om hvem som har interesser i at samfunnsstraffen skal bli en troverdig og mye brukt straffereaksjon.

I de fylkene jeg gjorde intervjuer blir informasjon gitt blant annet gjennom strafferettskonferanser der alle instanser som er involvert i en straffesak deltar. Her blir det gitt mulighet til å utveksle erfaringer, stille spørsmål og komme med synspunkter. Gjennom disse konferansene merker friomsorgen også hvilke holdninger hos de andre partene som må arbeides med for at samfunnsstraffen skal få troverdighet. I denne sammenheng nevnes spesielt politiet. Flere av informantene forteller at selv under slike konferanser sier ansatte i politiet rett ut at de ikke ønsker å bruke samfunnsstraffer i stor grad. Det er derfor klart for friomsorgen at arbeidet med å informere vil være et kontinuerlig arbeid.

Andre måter å informere på som blir nevnt gjennom intervjuene er rådgivningsgrupper eller eventuelle ansvarsgruppemøter med enkelte domfelte der politi eller forsvarer kan bli inkludert. For også å informere allmennheten er mediene tatt i bruk, men kun i liten grad. Enkelte friomsorgskontor har fått lokalaviser til å skrive noe, og er blitt godt fornøyd med disse artiklene. Mediene selv har vist liten interesse for den nye straffegjennomføringsloven, noe mine informanter er skuffet over. Justisdepartementet hadde regnet med mer oppmerksomhet fra mediene rundt dette, og frykter at det må skandaler til før disse tar opp temaet. Det er en tendens til at det som skrives eller nevnes om alternative straffereformer er oppslag om at noen ”slipper fengsel” eller ”steker vafler som straff”. Fra medienes side fokuseres det på det negative, eller på de tilfellene der noe går galt, uten at det nevnes at mange gjennomfører straffen på en tilfredsstillende måte. Denne tendensen som mine informanter forteller om er også et problem i andre land, for eksempel USA (Petersilia 1998).

Mediene har mulighet til å nå ut til mange mennesker, og hva de velger å presentere kan derfor styre folks holdninger til ulike temaer. Ifølge informantene mine er det forbausende lite kjennskap til hva samfunnsstraff er utenfor systemet. Straffen er ikke blitt synlig nok. Som en saksbehandler sa: ”Friomsorgen er jo bitteliten i forhold til det svære fengselsvesenet”. Informanten mente derfor det var nødvendig å informere også mannen i gata for at han skal vite at det finnes andre løsninger enn fengsel. Foreløpig hadde ikke mine informanter tatt mye initiativ til dette, da de mente det måtte jobbes med informasjon og holdninger innen strafferettsapparatet i første omgang. De forskjellige friomsorgskontorene hadde likevel stilt opp for grupper av for eksempel høyskolestudenter, som hadde bedt om informasjon. Departementet har heller ikke sett det som sin oppgave å gå ut med noe mer informasjon enn det som kommer fram i lover og forskrifter.

Noen av informantene sier friomsorgen har en utfordring når det gjelder å opplyse folk om samfunnsstraffen slik at holdningene til straffer utenfor fengsel kan endres. Amerikanske undersøkelser om holdninger til straff viser at uvitenhet om ulike straffers innhold skaper skepsis og dårlige holdninger. Dersom folk vet hva alternative straffer går ut på, mener de disse bør brukes framfor en fengselsstraff i mange tilfeller. En

opplyst samfunnsborger ville vært villig til å dømme til en alternativ straff i flere straffesaker enn dommerne faktisk gjør (Roberts 1998).

For å få tiltro fra samfunnet er det viktig med opplysning. Jeg mener en av mine informanter er inne på noe vesentlig når hun sier at politiske bølger er mye av grunnen til at samfunnsstraff ikke er blitt synlig i samfunnet, og at folk vet for lite om hva dette er. Dette kan ses i sammenheng med det jeg tidligere skrev om grunner til at samfunnsstraffen ble innført. Politikerne ønsket å vise handlekraft innen kriminalpolitikken. I et samfunn hvor det stadig legges vekt på strengere straffer og økt kontroll, vil ikke informasjon fra friomsorgen være nok til å endre folks syn på hva straff er og hva som er straff nok. Nils Christie (2004) drøfter i sin nyeste bok, *En passende mengde kriminalitet*, hvorfor handlinger blir sett på som kriminalitet og hvilke utslag dette får for fangebefolkningen i et land. Han mener bruken av straff forteller hvilken type samfunn vi lever i. For å endre holdninger til og bruken av straff, må oppmerksomheten rettes mot det negative ved å leve i et samfunn hvor uønskede handlinger straffes hardt og mye (Christie 2004)¹⁹. Slik jeg forstår informantene mine i friomsorgen, er de blitt pålagt ytterligere en oppgave idet de må informere både straffesystemet og folk for øvrig. Dette er et arbeid som vil bli langvarig for friomsorgen, og som trolig ville hatt større effekt dersom det hadde gått ut mer informasjon også fra høyere hold som departement og riksadvokat. Både Justisdepartementet og riksadvokaten har gjennom medier og på strafferettskonferanser gitt klart uttrykk for at de ønsker at samfunnsstraff blir benyttet. Likevel mener informantene at disse burde ha gjort mer for å informere. Dette presset som friomsorgen har på seg til å informere for å vise at samfunnsstraff er en god straffereaksjon, henger sammen med det jeg skrev i kapittel 5 om at friomsorgen fungerer som et ”management”. De må markedsføre seg og ”selge et produkt” for å få tiltro og for å få nye saker.

¹⁹ Når straff er straff nok er et stort tema i seg selv, og jeg vil ikke gå videre inn på dette temaet her.

6.2.3. Makt og maktesløshet

Ifølge mine data mener friomsorgen at de andre involverte partenes holdning til samfunnsstraff ikke er god nok, og at disse derfor må informeres om straffen. Denne oppgaven er det friomsorgen som må påta seg, da de er avhengige av politiets, påtalemyndighetens og rettens tillit for å få tilført saker. Med innføringen av samfunnsstraffer fulgte også retningslinjer, gitt av Justisdepartementet, som friomsorgen må forholde seg til. I kapitlet om roller kom det fram at det kan oppleves konfliktfylt for ansatte i friomsorgen å være underlagt en del av disse retningslinjene. Slike forhold som her er beskrevet viser at de andre instansene i straffesakskjeden har makt over friomsorgen.

Makt eksisterer i alle relasjoner i alle sammenhenger. Dette er et sentralt punkt i Foucaults forståelse av makt. Foucault (1999[1977]) mener at staten har makt over institusjoner i samfunnet, og at staten også har makt over disse institusjonenes makt. Makten knyttes ofte til institusjoner som begrunner sin eksistens med at de utøver hjelp i en eller annen form. På den måten kan makten eksistere uten at de som er underlagt makten ser det selv (Foucault 1999). Garland (1991) skriver om Foucault, at det som er viktig for ham er hvordan maktrelasjonene fungerer, enten de fungerer innen en gruppe eller på tvers av samfunnsgrupper. Hvem som dominerer og hvem som blir dominert er mindre viktig for Foucault enn hvordan makten er organisert og hvordan den opprettholdes (Garland 1991). I Foucaults maktteori er maktens mål å få noen til å adlyde. Den dominerende måten å gjøre dette på er å få folk til ubevisst å føye seg. Dette fungerer i mange tilfeller, men at noen dominerer kan også føre til noe annet. Enkelpersoner eller grupper kan gjøre motstand mot makten. De dominerende må da stadig finne nye måter å dominere på, og det er dette som holder makten ved like (Foucault 1999).

Makt kan operere både skjult og synlig, men den synes spesielt godt når det gjøres motstand mot den. I min tolkning av samarbeidet mellom friomsorgen og andre instanser som har innvirkning på arbeidet med samfunnsstraffer, gjør friomsorgen en tydelig motstand mot makten departementet, rettsvesenet og påtalemyndigheten har over deres arbeid. Maktforholdet innen straffesakskjeden er slikt sett synlig. Jeg har

tidligere vist at ansatte i friomsorgen ikke ønsker å følge alle retningslinjer, gitt av departementet, slavisk. De vil kjempe for mer mulighet til å benytte sine faglige vurderinger. Dette vil de forsøke å gjøre gjennom blant annet evalueringer som skal holdes om den nye straffegjennomføringsloven. Arbeidet friomsorgen må legge ned med informasjon overfor politi og rettsvesen for å få tiltro, gjør det synlig at også disse instansene har makt over friomsorgen.

Organisasjonsmessig er departementet og rettsvesenet høyere oppe i systemet enn friomsorgen, og har som følge av dette mer myndighet til å bestemme hvordan straff skal gjennomføres. Samtidig som informantene mine til en viss grad gjør motstand mot denne makten, har de også respekt for deres rolle i straffesakskjeden. Det uttrykkes imidlertid frustrasjon over at instansene med mer makt ikke bruker denne makten til for eksempel å informere samfunnet og involverte parter i straffesaker om samfunnsstraff. Friomsorgen tror dette ville hatt større effekt enn når de gjør det selv, nettopp fordi dette er instanser med mer myndighet. Weber (2000[1922]) skriver om formell makt av typen organisering innen strafferettssystemet. Han skriver at når makten er organisert på denne måten holder den seg stabil fordi det er godt innarbeidet at man skal adlyde de som er høyere oppe i systemet. Byråkratiet får slik en for stor rolle, men det fungerer som noe som holder orden i samfunnet (Weber 2000). En kontorsjef sa følgende om maktforholdet i straffesakskjeden:

”Jeg skal ikke si at vi ikke har kraft, selvfølgelig har vi litt kraft vi også. Men jeg pleier å si at dommerne er ”next to God” i vårt samfunn. Så det er ikke så greit å påvirke for oss stakkars sosialarbeidere.” - Trude

Denne informanten gjør det tydelig hvem hun mener har mest makt, og jeg fikk under intervjuene inntrykk av at flere av informantene mener friomsorgen er en utøvende instans som må rette seg etter det de andre instansene pålegger dem. For å få tildelt nye saker må de bevise at de har noe å tilby domfelte og at samfunnsstraff er en hensiktsmessig reaksjon. Dette må de gjøre ved å reagere raskt ved brudd på soningsvilkår og ny kriminalitet i gjennomføringstiden, og vise at de har god kontroll over de som soner. Til tross for at dette innebærer en arbeidsmåte som ikke er i tråd med den måten friomsorgsansatte helst ønsker å jobbe på, er det dette som må til for at

maskineriet skal holdes i gang. Makten fører slik til at friomsorgen blir presset inn i en rolle som er ulik den de tradisjonelt har hatt.

En konsekvens av at retningslinjer for hvordan friomsorgen skal handle blir bestemt av andre instanser, kan være at domfelte føler en viss avstand til de som virkelig bestemmer. Dette kan også føre til en avstandsfølelse mellom saksbehandler i friomsorgen og domfelte. For domfelte er det liten nytte i å forklare seg om eventuelle vilkårsbrudd for saksbehandler, da saksbehandler ikke selv kan vurdere slike situasjoner. I motsetning til det jeg tidligere har skrevet om at klare regler kan føre til at domfelte oppfatter friomsorgen som mer profesjonelle, kan en også tenke seg en annen konsekvens. Domfelte kan miste den tillit han har fått til sin saksbehandler som profesjonell yrkesutøver, idet han innser at makten til å ta viktige avgjørelser styres fra andre instanser. Retningslinjer som skal følges nøye har ifølge Svensson (2001), ført til større distanse mellom ansatte i friomsorgen og de som soner. Ved å opptre profesjonelt og følge retningslinjene som er satt for dem, vil de se på domfelte som en som er i behov av kontroll, og hensynet til den domfeltes livssituasjon blir fraværende. Det har også vist seg at for de som soner er god kontakt med saksbehandleren vel så viktig som deltakelse i programmer eller andre tiltak, for å få til en positiv forandring i vedkommendes livsførsel (Svensson 2001).

Dersom retningslinjene fører til at friomsorgen tar beslutninger som er ulike beslutningene de ville ha tatt dersom de selv hadde utarbeidet retningslinjene, kan dette føre til en følelse av maktesløshet. Med maktesløshet mener jeg en situasjon hvor friomsorgen har en viss mulighet til påvirkning, men er underlagt andres makt og er klar over at de er underlagt denne makten. Friomsorgen oppnår ikke det de selv ønsker å gjøre for domfelte. Å si at friomsorgen er maktesløs er å sette situasjonen på spissen, men det er tydelig at andre instanser har mer makt enn dem i strafferettssystemet. Gjennom å pålegge friomsorgen måter å arbeide på og styre hvordan de skal reagere overfor domfelte i ulike situasjoner, kan en si at de andre instansene opprettholder sin makt.

Oppsummering

Informantene i denne studien synes politi, påtalemyndighet og rettsvesen har en negativ holdning til samfunnsstraffer. De vet for lite om hva straffen inneholder og trenger derfor mer informasjon for at holdningene skal endres. Denne informasjonen er det friomsorgen som må gi, da det er de som må vise at samfunnsstraff kan være et godt straffealternativ for at de hele tiden skal få tilført nye saker. Et slikt informasjonsarbeid tar mye av friomsorgens tid og krefter.

Samarbeidet mellom de ulike instansene som er inkludert i en straffesak, blir karakterisert som bra når friomsorgen stadig får nye saker å jobbe med. Dette skjer når det er opparbeidet god kontakt mellom disse instansene, slik at påtalemyndighetene foreslår samfunnsstraff som reaksjon for retten. Det kan virke som om antall dommer friomsorgen får er en indikator på om samarbeidet er bra eller dårlig.

Det er Justisdepartement og de som er høyere oppe i straffesakskjeden som har myndighet til å bestemme hvordan friomsorgen skal arbeide. De har laget retningslinjer, som på noen punkter strider imot en sosialarbeiders holdning, som friomsorgen må følge. Samtidig har de vedtatt å fjerne vurderingene av egnethet til soning ute i samfunnet. Dette er positivt i forhold til straffedømtes rettssikkerhet, men gjør at noe av den myndigheten friomsorgen tidligere har hatt til å avgjøre hvem som kan sone, er fratatt dem. På samme tid har de fått større ansvar innen andre deler av straffegjennomføringen.

I neste kapittel vil jeg skrive mer om konsekvenser for innføringen av samfunnsstraffen. Jeg vil blant annet diskutere om dette er en straffereaksjon som kommer til å bli mye brukt, og hva innføring av flere typer av straffereaksjoner betyr for de domfelte og for samfunnet for øvrig.

7. VIRKNINGER FOR DOMFELTE, KONSEKVENSER FOR SAMFUNNET

I kapittel 2 i denne avhandlingen skrev jeg om forforståelse og hvordan denne forandrer seg underveis i et prosjekt. Med utgangspunkt i det jeg visste om temaet har jeg drøftet ulike problemstillinger og der igjennom har forståelsen for temaet stadig endret seg, som i et hermeneutisk forskningsprosjekt. Jeg har tolket mine data, både intervjumaterialet og andre kilder, i lys av den forståelsen jeg etter hvert har opparbeidet. Avhandlingen kan også sies å være et resultat av dobbel hermeneutikk, idet informantene har fortalt meg sine tolkninger av ulike temaer, som jeg igjen har tolket.

Samfunnsstraffen er en reaksjon hvor målet er at domfelte gjennom programvirksomhet, samtaler med saksbehandler, samfunnsnyttig tjeneste med mer, skal disiplineres til å leve videre uten å begå flere lovbrudd. Det legges mer vekt på kontroll enn under samfunnstjenesten, noe som krever mye av både friomsorgen og domfelte. I lys av den nye forståelsen jeg har opparbeidet vil jeg i dette kapitlet drøfte konsekvenser for domfelte, friomsorgen og samfunnet, av den økte kontrollen, og om muligheten til å benytte de nye virkemidlene som her er nevnt, er reell.

I andre del av kapitlet vil jeg ta opp tråden fra kapittel 3 der jeg skrev om samfunnsstraffen som et selvstendig straffealternativ. Her kom det fram at man bør kunne dømme noen til samfunnsstraff uten at denne straffen skal bli sammenlignet med fengsel eller andre straffer. Jeg vil se på hvilke innvirkninger en innføring av nye straffereaksjoner kan ha på det totale antall straffede og på kriminalitetsbildet i samfunnet. I tillegg vil jeg drøfte elementer som kan påvirke bruken av samfunnsstraff i framtiden.

7.1. GJENNOMFØRING OG BRUDD I STRAFFEN

Samfunnsstraffer i Norge er en mellomliggende straffereaksjon. Den kan brukes når straffen ellers ville ha medført inntil ett års fengsel, men den erstatter også betingete dommer med tilsyn som eksisterte fram til den nye straffgjennomføringsloven ble innført i 2002. Det betyr at samfunnsstraff er noe mer enn et alternativ til fengsel. Dette er også en straff som mine informanter mener er klart mer krevende enn samfunnstjenesten og betingete dommer med tilsyn var. En kan derfor stille spørsmål ved om innføringen av samfunnsstraffen vil føre til flere brudd når straffer sones i frihet, enn det var under ordningen med samfunnstjeneste og betingete dommer med tilsyn. Det første temaet for dette delkapitlet er hvordan gjennomføringstiden for straffen får betydning for eventuell deltakelse i program.

7.1.1. Gjennomføringstid og påvirkningsprogrammer

Informantene mine forteller at den største delen av saker de jobber med er korte dommer på tre til fire måneder. Evalueringen KRUS har foretatt kan bekrefte at de domfelte ofte ikke skal sone over en lang periode. De har innhentet tall for gjennomføringstid og antall timer som skal sones, fra ulike regioner i Norge. Sammensetningen av antall timer og gjennomføringstid varierer mye, også innen samme region, men noen tendenser kommer likevel til syne. I region Nord hadde to tredjedeler av dommene en gjennomføringstid på 120 dager eller mindre. Og over 60 % av dommene var på 60 timer eller kortere. I region Vest var gjennomsnittlig antall timer regnet ut til å være 113, og en gjennomsnittlig gjennomføringstid var på 135 dager. Region Sørvest hadde 104 timer som gjennomsnittlig utmålt straff og gjennomføringstiden ble målt til 120 dager (Højdahl og Kristoffersen 2003).

En kort gjennomføringstid og et lite antall timer, kan gjøre det vanskelig for frimsorgen å få de domfelte med i programmer. Den første tiden av en samfunnsstraff går gjerne med til samtaler og administrasjon i form av å finne et bestemt innhold å legge i straffen. Den gjenværende tiden kan da bli for kort for deltakelse i program. Informantene forteller at programmet *En-til-en* har en varighet på 20 timer som skal

fordeles på fem måneder, og *Mitt Valg* krever fire måneders gjennomføringstid og er beregnet til 56 timer. En av saksbehandlerne har følgende å si om gjennomføringstid og programdeltakelse:

”En ulempe ved samfunnsstraffen er at gjennomføringstiden ofte er for kort. Den kunne vært lengre, det hadde virket straffeskjerpene. Med kort gjennomføringstid rekker de ikke å delta i de programmene vi har. De kan ikke nyttiggjøre seg av de tilbudene. Noen klienter har spurt meg om hvorfor jeg ikke har gitt dem program som de har vært motivert til å delta i, for eksempel samtalegrupper. Da må jeg si at dommen er for kort. For slike program går over mange uker, et par-tre måneder. Derfor blir det ofte individuelle samtaler og samfunnsnyttig tjeneste som blir innholdet.” - Olav

Flere av de intervjuede snakket om dette problemet. En av kontorlederne presiserte:

”Skal vi gi dette tilbudet så må vi ha program som er av en slik varighet at det passer inn med gjennomføringstiden. Veldig mange av de domfelte så langt har fått korte dommer, så da faller det bort.” - Hilde

På samme måte som det er et problem at dommene ofte er for korte til at domfelte skal rekke å delta, er det et problem at programmene heller ikke starter akkurat idet det skulle passe for en domfelt å delta. En saksbehandler forteller:

”Tiden er kort og mye av tiden blir brukt opp på samtaler og kartlegging. Og det er et problem at programmer ikke alltid begynner når det passer. Et program som hadde passet for en klient begynner for eksempel til høsten, men vi kan jo ikke vente til da med å gjennomføre straffen, for gjennomføringstiden begynner jo å rulle når klienten møter opp her for første gang. Da får han ikke deltatt på dette.” - Marit

Disse sitatene viser at flere som friomsorgen mener kunne hatt nytte av å delta i program ikke får muligheten til det. Flere av de intervjuede sier det trengs mer fleksible løsninger for at flere skal få denne muligheten. For eksempel kunne det vært mulig å utsette straffegjennomføringen noe, dersom et aktuelt program har planlagt startdato en tid senere. De problemene som her er beskrevet kan føre til at andre deler av samfunnsstraffen, det være seg samfunnsnyttig tjeneste eller individuelle samtaler, blir mer brukt da disse ikke er like avhengige av tidsaspektet i straffen. Evalueringen, som jeg også tidligere har referert til, viser at fra straffen ble innført og til 31.12.02 var det kun 28 av 222 domfelte som fikk delta i program.²⁰

²⁰ De 222 dommene er aktive saker som ikke var avsluttet pr. 30.01.03 (Høj Dahl og Kristoffersen 2003).

Blant de friomsorgskontorene hvor jeg foretok intervjuene mine, hadde de liten erfaring med bruk av programmer. Enkelte program hadde de gjennomført og noen domfelte hadde klart seg bra gjennom hele programmet, mens andre falt av etter hvert. En saksbehandler gir et eksempel på et forsøk på å benytte det tilbudet påvirkningsprogram skal gi:

”Vi forsøkte å gjennomføre *Mitt Valg* her, og startet opp med 6 klienter. Men dette ble ganske raskt redusert til tre og etter litt var det bare én igjen. Dermed ble det vedtatt å avslutte det. Klientene klarte ikke å gjennomføre, de var ikke motivert.” - Marit

Samtidig som mine informanter er positive til påvirkningsprogrammer, og mener dette kan være med på å forebygge videre kriminalitet, poengterer de også at eventuelle deltakere må være motivert for å delta. Programmene krever ofte og presis oppmøte, og en stor innsats av deltakerne. Dette er også grunnen til at ingen kan tvinges til å delta. Domfelte kan kun pålegges å lytte til informasjon om slike programmer, men kan selv ta avgjørelsen om han vil delta. Noen av informantene har erfart at de domfelte ikke er motivert til dette. De ønsker å gjennomføre straffen på enklest mulig måte og velger derfor å ikke delta i påvirkningsprogram. Marit forklarer:

”Det er vanskelig å rekruttere folk til programmene. De er mer motivert til å sone samfunnsnyttig tjeneste, og ikke så motivert til å være med på program. Det krever jo mye mer av dem.” - Marit

Programmene har til hensikt å lære domfelte noe eller gi han mulighet til å komme ut av en vanskelig situasjon. Det er da interessant å se at de domfelte synes programdeltakelse er for strengt og ikke klarer å gjennomføre dette. Det ser også ut som om domfelte ønsker en samfunnsnyttig tjeneste framfor program fordi de skjønner at program blir for krevende. Jeg har tidligere vist at informantene i friomsorgen er spesielt bekymret for de mest ustrukturerte og slitne av de som soner. En skulle tro at det er ønskelig å få disse med i program, men på grunn av at dette krever mye av personene, kan det se ut til at de faller utenfor. Samtidig som det fokuseres på det pedagogiske ved en samfunnsstraff, er det blitt strengt og krevende å sone en straff utenfor fengsel, noe som kan gjøre at den pedagogiske effekten uteblir. De høye kravene kan føre til at nettopp disse ”svake” gruppene, som trolig kunne ha hatt mest nytte av å delta i program, går glipp av det pedagogiske som ligger i programmene.

I etableringsfasen har mange av saksbehandlerne i friomsorgen blitt lært opp til å kunne lede et program. Mine informanter forklarer at innen et bestemt tidsrom må disse ha ledet dette programmet i et bestemt antall timer for å være autoriserte ledere. Dette, i tillegg til at Justisdepartementet har et krav om at 25 % av straffen skal inneholde noe annet enn samfunnsnyttig tjeneste, kan ha ført til at domfelte som ikke har passet inn i et program likevel har blitt meldt på. Højdahl (2001) skriver at lav gjennomføringsrate i programmer kan skyldes nettopp slike faktorer. For å få mange nok deltakere til at et program kan gjennomføres, kan hensynet til hvilke domfelte som passer inn ha kommet i andre rekke. I tillegg mener hun at manglende helhetsplan for domfeltes soning også spiller inn på om han klarer å gjennomføre soningen (Højdahl 2001).

Dette viser at domfeltes motivasjon ikke trenger å være den eneste grunnen til at mange velger å ikke bli med i program, eller faller av etter hvert. For å få de domfelte mer motivert skriver Underdown (2001), angående samfunnsstraff i Storbritannia²¹, at programmene og straffen som sådan må inkludere det samfunnet de domfelte lever i i større grad. Dersom slike programmer skal være vellykket for domfelte, må den oppførselen de må vise gjennom deltakelse også passe med de daglige rutiner og de sosiale forhold som deltakerne skal ha etter at programmet er avsluttet (Underdown 2001). Slike tanker kan være viktig også i utforming av programmer i Norge for å få større deltakelse.

7.1.2. Kategorisering av mennesker

Program har til hensikt å påvirke deltakerne til å endre holdning til bestemte fenomener og få de til å leve et mer strukturert liv som kan hindre gjentakelse av kriminelle handlinger. Dersom dette fungerer, deltakerne følger de normer og regler som gjelder og lærer å leve en mer ordnet hverdag, kan slike programmer være et positivt tiltak både for samfunnet og for domfelte selv. Mange av mine informanter har tro på at programmene har noe for seg, og om det ikke fungerer for alle mener de det vil fungere

²¹ Underdown (2001) bruker begrepet "community penalties", og skriver at dette er en straff som ligger i mellom innesperring i fengsel og bøtestraffen. Den inkluderer elektronisk overvåkning (noe vi ikke har i Norge), ubetalt arbeid under overvåkning og deltakelse i behandlings- eller påvirkningsprogram. Denne straffen ligner mye på den norske samfunnsstraffen, og jeg tillater meg derfor å sammenligne disse.

for noen. Til tross for at mange ser mye positivt i å ha påvirkningsprogram, møter tiltak av denne typen også motstand.

Svensson (2001) mener bruken av programmer er med på å kategorisere mennesker. Grupper av mennesker blir plassert etter hvilke lovbrudd de har begått eller hvilke muligheter og evner de har. Voldsdømte sorteres i ett program, narkomane i et annet og andre som kan trenge motivasjon for å redusere utøvelsen av lovbrudd, i et tredje program;

”Med program øker åter kategoriseringen av de dömda. Efter den differentiering som sker vid domen skal de dömda differentieras utifrån brott, problem, kön eller ålder beroende på vilka instanser som finns tillgängliga.” (Svensson 2001:113)

Idet friomsorgen melder noen inn i program tilskriver de disse personene bestemte egenskaper (Svensson 2001). For eksempel vil man regne med at de med narkotikaproblemer i programmet *Mitt Valg*, har en uordnet livssituasjon. Man ser for seg at de har tilfeldige boforhold, er uten jobb, lever av sosialstønad og ikke bedriver andre aktiviteter enn å ruse seg. Svensson beskriver dette som en situasjon som vil forsterke de som deltar sitt syn på at de er avvikere i samfunnet. Dette er det motsatte av hva intensjonen med påvirkningsprogram er (Svensson 2001). Kategorisering av domfelte gjennom program henger også sammen med det jeg skrev i kapittel 5.1. om at aktørene i friomsorgen vil virke mer profesjonelle når de har spesialisert seg på å håndtere bestemte grupper av domfelte. Profesjonaliseringen kan være med på å kategorisere mennesker.

Ut fra hva informantene i friomsorgen fortalte er mange domfelte lite motiverte til å delta i program, men de synes likevel det er et godt tilbud. Av de som har gjennomført et program har friomsorgen fått gode tilbakemeldinger. Mange av de som soner en samfunnsstraff er personer som også tidligere har begått lovbrudd og sonet en straff. Jeg vil tro at dette ofte er personer som allerede føler seg utenfor i samfunnet, slik at for de fleste deltakerne vil ikke dette føre til noen ytterligere følelse av avvik. Jeg har ikke snakket med noen domfelte, men skal jeg tro de ansatte i friomsorgen ser de domfelte på påvirkningsprogram som et tilbud om hjelp i en vanskelig hverdag, mer enn som et

sted der man blir satt lenger bort fra samfunnet. På den annen side kan en tenke seg at friomsorgen får problemer med å plassere domfelte som ikke er som mange av gjengangerne deres. Tidligere i avhandlingen viste jeg et eksempel der en kontorsjef mente at en mann i full jobb som ikke var tidligere straffet, ikke skulle ha fått samfunnsstraff. Ifølge Svensson (2001) blir friomsorgen i slike situasjoner usikre på hvordan de skal forholde seg til domfelte, nettopp fordi de ikke kan plassere disse i noen spesielle program og dermed i en bestemt kategori (Svensson 2001).

Noe som likevel kan føre til kategorisering er en ukritisk bruk av programmene. Dersom alle som bruker narkotika meldes på til *Mitt Valg* og alle som er dømt for vold meldes inn i samtalegrupper for voldsdømte, kan jeg se at dette kan føre til forsterkning av den rollen domfelte alt har fått påskrevet av samfunnet. En som viser bekymring for at noe lignende kan skje ved innføring av programmer eller andre tiltak for å forebygge kriminalitet, er Yngve Hammerlin (2001). Hammerlin setter spørsmålstegn ved hvilke menneskesyn kriminalomsorgens metoder uttrykker. Metodene som brukes innen kriminalomsorgens virke sier noe om hvilket syn kriminalomsorgen har på de som soner en straff. Slik jeg forstår artikkelen *Kriminalomsorg og menneskesyn*, mener Hammerlin at måter å behandle mennesker på kan være forskjellig om målet er å endre den enkeltes være- og tenkemåte, eller om målet er å gjøre noe med den enkelte persons behov. Artikkelen viser skepsis til om det individuelle blir tatt nok hensyn til;

”I den tilretteleggingen som pågår, er det tegn som tyder på at vi kan forvente oss en mer monolittisk holdning til metoder og opplegg, slik at visse enkeltmetoder skal dominere kriminalomsorgsarbeidet; blir disse en basis for eller en standardnorm for arbeidet som gjøres? En slik innsnevring vil i så fall stå i strid med et nødvendig humanistisk menneskesyn og et faglig, metodisk og teoretisk mangfold som nettopp ser den enkelte som en unik personlighet med særegne problemer som må løses individuelt og da med en faglig teoretisk og metodisk romslighet.” (Hammerlin 2001:1)

For Hammerlin er det viktig med mangfold i tilbudene, da det samme tilbudet ikke passer for alle (ibid.). I de fylkene jeg gjorde intervjuer hadde de tre ulike programmer å tilby i to av fylkene og to ulike programmer i det tredje. I tillegg eksisterer promilleprogram i hele landet. En del av en samfunnsstraff kan være å delta i andre kriminalitetsforebyggende tiltak. Dette er en mulighet som er ment å tilrettelegges for den enkelte domfelte. Mine informanter gir uttrykk for å mene at dette er et positivt

tiltak, men forteller at muligheten sjelden var blitt brukt idet jeg foretok intervjuene. De sier at slike tiltak kan inneholde mye forskjellig, men at det gjerne er snakk om å få enkelte personer inn i en form for behandling. Her blir den korte gjennomføringstiden igjen et problem. Slike behandlingstiltak har ofte lange ventelister og de som soner en samfunnsstraff blir stående i kø på lik linje med andre. Derfor kan behandling som en del av straffen ofte falle bort som en mulighet, slik som deltakelse i påvirkningsprogram også gjør det når gjennomføringstiden er kort. Å ha domfelte med i tiltak som drives av andre enn kriminalomsorgen kan i tillegg bli for krevende økonomisk.

Med ulike programmer og mulighet til å være kreativ og finne andre passende tiltak for de domfelte, er ikke mangfoldet nødvendigvis for lite. Muligheten til å benytte dette finnes, men møter begrensninger i forhold til blant annet gjennomføringstid og ressurser. Dersom man ikke finner løsninger for slike problemer, ser det for meg ut som om disse mulighetene ikke vil bli brukt i stor grad. For de som har lang nok gjennomføringstid kan det bli aktuelt å delta i program. Programmene er lagt opp for hele grupper av mennesker med samme type problem. Da kan det bli et spørsmål om temaene som tas opp i gruppene passer for alle deltakerne. To narkomane kan for eksempel ha helt forskjellig bakgrunn og leve totalt forskjellige liv, selv om de begge har rusproblemer. Goodman (2003) skriver om kriminalomsorg i Storbritannia, og han frykter at individene ikke passer inn i programmer der innholdet er ferdig utarbeidet og brukes likt for alle deltakerne. Ansatte i kriminalomsorgen har liten mulighet til å ta hensyn til enkeltindividene når det satses på programmer, og Goodman viser liten tro på at dette kan redusere kriminaliteten og fangebefolkningen (Goodman 2003).

Svensson (2001) skriver at programmene har blitt tatt i bruk etter som saksbehandlerne har distansert seg fra de domfelte og spesialisert seg på å ta seg av enkelte grupper lovbrøyttere. Gjennom å sortere de som soner en straff i programmer, kan lederne for hvert program samle inn informasjon om nettopp denne gruppen av lovbrøyttere. Kunnskap om hvordan de lever og hvilke holdninger de har, kan brukes til videre disiplinering av de straffedømte. Programvirksomhet har ført til at friomsorgens funksjon er blitt å kategorisere, sortere og administrere de straffedømte, noe som går på

bekostning av å normalisere dem (Svensson 2001). Mitt inntrykk fra intervjumaterialet er ikke riktig så dramatisk. Informantene synes å mene at det er viktig at domfelte passer inn i programmet og at han er motivert før han eventuelt blir meldt på for å delta. På den annen side har friomsorgen, som tidligere nevnt, et press på seg til å fylle minst 25 % av soningstiden med noe annet enn samfunnsnyttig tjeneste. En kan tenke seg at slike krav kan være med på å sortere en del av de domfelte og kategorisere de i bestemte grupper av lovbrøyttere.

Som beskrevet i det innledende kapitlet til denne avhandlingen, brukes individuelle samtaler, som alle skal ha med sin saksbehandler, også som en del av det som kalles ”andre tiltak”. Å benytte slike samtaler som ”andre tiltak” kan være en enkel løsning for å nå målet om å fylle 25 % av straffen med noe annet enn samfunnsnyttig tjeneste, uten å gruppere lovbrøytterne. Om dette fører til at straffen får det innholdet den var tenkt å få, fra myndighetenes side, kan i så fall bli et viktig spørsmål.

7.1.3. Om medgjørighet og brudd i straffen

Samfunnsstraffen kan sies å være hardere å gjennomføre enn hva samfunnstjenesten var. Samfunnstjenesten ble satt under press fordi mange mente at den ikke var straffende nok. Søkelyset er blant annet derfor blitt satt på strenge vilkår for de som soner og økt kontroll. Samfunnsstraffen er mer intensiv enn samfunnstjenesten var, på den måten at et høyere antall timer skal sones per måned. En kontorleder forklarer at mens samfunnstjenesten var lagt opp slik at en domfelt skulle sone omtrent 20 timer per måned, skal han nå sone 30 timer i løpet av en måned. Samtidig inneholder samfunnsstraffen elementer som ofte krever mer av domfelte enn hva samfunnstjenesten gjorde. Et aktuelt spørsmål er derfor om det blir flere brudd i straffen nå enn hva det var tidligere.

Mange av informantene er opptatt av gjengangerne blant de domfelte. Dette er for det meste folk med rusproblemer og et ustrukturert liv. En del av disse har tidligere sonet betingete dommer med tilsyn, et alternativ som ikke lenger eksisterer. Informantene

viser bekymring for hvordan det skal gå med disse og andre i en dom på samfunnsstraff;

”De som var hovedmålgruppen da samfunnstjenesten startet var jo narkomane, men disse klarer ikke gjennomføre slik det er blitt nå. Mange av våre gjengangere kommer til å slite. Det er for lite slinging, det blir for vanskelig for mange.” - Jon

”Rusmisbrukere og psykisk syke sliter mer etter at betinget dom med tilsyn ikke finnes lenger. Samfunnsstraffen blir vanskelig å gjennomføre for disse. Vi har mistet de mulighetene som betinget dom med tilsyn gav. Jeg savner den ordningen for den gruppen som sliter mest. Før var det mer skjønn. Loven sa *ved gjentatte og/ eller alvorlige* – det lå mer skjønn i det. For det er ofte ikke viljen det går på når de bryter, det er det at de ikke er i stand til å gjennomføre. Rett og slett.” - Anita

Som nevnt tidligere i avhandlingen forteller informantene at det kreves en viss struktur av de domfelte for at de skal klare å gjennomføre straffen. Da mange av de som soner mangler dette, tror en del av informantene at dette kan føre til mange brudd på samfunnsstraffen. Dette vil gjerne være brudd av typen å komme for sent til avtaler, som friomsorgen tidligere hadde større mulighet til å vurdere hvordan de skulle reagere på. Slik jeg har skjønt det sier retningslinjene som friomsorgen har å forholde seg til, tydelig når de må gi domfelte advarsler og når de må melde brudd i straffen. Det legges vekt på at reaksjonen er en straff og saksbehandleren kan ikke ta hensyn til at han kjenner domfelte og mener hans begrunnelse for forsinkelsen er god. På denne måten kan det bli mange brudd i straffen som følge av at straffen er vanskelig for mange å gjennomføre, og fordi friomsorgen må reagere med sanksjoner raskere enn under gjennomføringen av samfunnstjeneste. På den annen side mener informantene også at den økte kontrollen, gjennom blant annet individuelle samtaler og programmer, gjør det vanskeligere å bryte ut. Domfelte får oppfølging gjennom soningen, og dersom de er med på spesielle tiltak eller program i tillegg til samfunnsnyttig tjeneste, er det flere enn kun saksbehandleren som følger opp hver enkelt.

Hvem som får en dom på samfunnsstraff vil også være avgjørende for hvor mange som bryter. På linje med det informantene sier, kan det bli et høyt antall brudd dersom mange av de mest slitne og ustrukturerte personene skal sone denne straffen. Det er politiet som foreslår samfunnsstraff i de sakene og for de personene som de mener vil være egnet til dette. Dersom politiet foreslår samfunnsstraff for mer ressurssterke

personer og dette blir hovedgruppen av de som soner, kan det tenkes at antall brudd i straffen vil være lavt.

Fra Justisdepartementet får jeg vite at de ikke ser på samfunnsstraffen som mer krevende enn samfunnstjenesten var, men at det er mindre slingring i forhold til brudd. I tillegg mener informantene at når egnethetsvurderinger er fjernet, kunne disse to faktorene fort ha ført til en høyere prosentandel brudd enn vi hadde under samfunnstjenesten. Steinar i Justisdepartementet sier:

”Ut fra det vi har sett hittil av bruddprosent, så er den helt lik samfunnstjenesten i tilsvarende periode i fjor. Faktisk, hvis jeg ikke husker feil, et par prosent lavere. Det er ganske interessant. Jeg hadde faktisk forberedt meg på at bruddprosenten ville ha blitt høyere.” - Steinar

Selv om mange av informantene mener det er faktorer som tyder på at dette er en vanskelig straff å gjennomføre for mange, er det også noen som nevner at de synes det virker som om flere enn de trodde klarer å gjennomføre, noe som er i tråd med Steinars utsagn ovenfor.

Det kan være ulike grunner til at domfelte gjennomfører eller ikke gjennomfører straffen. Selv om han ikke nødvendigvis er motivert til å lære noe gjennom soningen, kan han være motivert til å gjøre det som kreves av han for å bli ferdig med straffen. Bottoms (2001) skriver om hva som har betydning for om domfelte gjennomfører en samfunnsstraff, og den kan ses på som vellykket. For å forklare dette bruker han teorier om medgjørighet. Han mener medgjørigheten har stor innvirkning på effektiviteten i samfunnsstraffer. For at domfelte for eksempel skal redusere bruken av alkohol etter å ha deltatt i et program som fokuserer på dette, må han tilpasse seg det han har fått beskjed om gjennom programmet. Man kan skille mellom kort-tids- og lang-tids effekter av medgjørigheten. Mange domfelte velger å gi etter for det de blir bedt om og gjennomfører uten brudd, uten at straffen nødvendigvis får noen effekt på vedkommendes livsførsel etter at soningen er avsluttet. Andre følger opp det de har lært gjennom straffen og vil ikke begå ny kriminalitet, slik at medgjørigheten varer lenger enn gjennomføringstiden for straffen (Bottoms 2001).

For å vite om domfelte har gitt etter, blitt disiplinert og endret sine holdninger og livsførsel, må man se på tilbakefall til kriminalitet eller andre faktorer, over tid. Samfunnsstraffen i Norge, slik vi kjenner den i dag, har eksistert i for kort tid til at slike effekter kan måles ennå. Når informantene sier at de føler det er mange som gjennomfører straffen, kan det ifølge Bottoms være ulike grunner til at de domfelte faktisk er medgjørlig. I tillegg til at målet er å bli ferdig med soningen, finnes også de som har tro på det moralske i de normene allmennheten lever etter. Noen opplever at straffen gir dem det sparket de trenger for å klare å leve etter disse normene (Bottoms 2001).

Svenssons (2001) forskning viser derimot at få av de domfelte i Sverige føler de trenger den påvirkningen som en samfunnsstraff vil gi. De ser ikke på seg selv som noen som er i behov av dette, men mener gjerne at andre domfelte er det. Likevel oppfyller de rollen som friomsorgen gir dem som domfelte. Mange domfelte er glade for at de slipper fengsel og gjør derfor det som kreves i samfunnsstraffen for å komme igjennom straffen (Svensson 2001). Dette vil jeg tro også er tilfellet i Norge. Restriksjonene man møter ved å ikke føye seg etter straffen kan dessuten være strenge. Brudd kan føre til at resten av straffen må sones i fengsel.

Antall brudd i samfunnsstraffen kan få konsekvenser for hvor mye denne reaksjonen vil bli brukt i framtiden. Dersom det viser seg at bruddprosenten er høy vil straffen miste noe av sin troverdighet, og færre vil trolig bli dømt til samfunnsstraff. Dette kan også påvirke bruken av andre straffereaksjoner. På samme måte kan en lav bruddprosent i samfunnsstraffen være med på å gi straffen troverdighet, slik at politi, påtalemyndighet og rettsvesen ønsker å bruke denne straffen. I kapittel 7.2. vil jeg se videre på hva som kan komme til å påvirke bruken av samfunnsstraffer.

7.2. SAMFUNNSSTRAFF I DAGENS SAMFUNN

En av grunnene til at samfunnsstraff ble innført var at det var ønskelig med flere reaksjoner å velge i når en dommer skal bestemme hvilken straff en domfelt skal få

(*Om kriminalomsorgen* 1998). I denne delen av kapitlet vil jeg drøfte hvilke konsekvenser en utvidelse av antall straffereaksjoner kan få. Jeg vil se på hvilke erfaringer som er gjort i andre land og hva informantene mine mente om dette. Senere i kapitlet blir kriminalitetsbildet i samfunnet diskutert, med vekt på hvilke bidrag innføringen av samfunnsstraffer har på dette. Her er også fengselskøen i landet et tema.

7.2.1. Netwidening

Innen kriminologien som fag blir innesperring i fengsel sett på som et onde. Noe av hensikten med å benytte alternativer til fengsel kan være at disse er mindre inngripende i domfeltes liv. Slik samfunnsstraffen i Norge blir presentert, har den også til hensikt å være belærende overfor de som soner på denne måten. Slike alternativer mener blant andre Cohen (1997[1985]) kan føre til at flere mennesker blir straffet enn dersom disse ikke hadde eksistert. Utover i kapitlet vil mer av Cohens teorier bli presentert. Innføringen av samfunnsstraff i Norge førte ikke til flere straffereaksjoner i straffeloven, men det førte til flere alternativer i form av at samfunnsstraffen inneholder flere typer reaksjoner. Det kan derfor tenkes at den kan brukes i flere ulike situasjoner enn hva den tidligere samfunnstjenesten ble brukt til.

Noen av mine informanter ble konfrontert med at det finnes litteratur som peker på at flere straffealternativer fører til at flere blir straffet, og spurt om de hadde noen tanker rundt dette. Dette er et spørsmål som kan ha virket ledende på informantene fordi det kan røpe noe av min egen forståelse for konsekvenser av innføring av flere straffealternativer. Dette kan ha fått informantene til å føle at de burde svare bekreftende på spørsmålet. Ifølge Prieur (1990) er det viktig å være klar over at ikke bare selve spørsmålet, men også måten forskeren spør på og hvordan han gir respons på svarene, kan oppleves ledende. Dersom forskeren forstår at han har spurt om noe informanten egentlig ikke har gjort seg opp noen tanker om, bør han også ta hensyn til dette under analysen av det innsamlede materialet. I slike situasjoner kan det tenkes at informanten svarer noe annet enn han ville ha gjort dersom han hadde tenkt igjennom temaet (Prieur 1990). Mitt inntrykk er at ikke alle jeg stilte det nevnte spørsmålet hadde

tenkt på dette tidligere, men flere tok seg tid til å tenke og resonnerer seg fram til et svar.

Et av svarene var:

”Vi har tre-fire saker som kom her om dagen med unge folk som var tatt med rohypnoler og noe hasj og sånn. Jeg tenkte: *jøss, dette var jo ikke mye å bli tatt for*. Men likevel hadde de fått noe sånt som 30 timer. Det kan jo være fordi de skal merke at dette ikke er lov, de skal merke at straffen er der.” - Trude

Trude mente hun kunne se en tendens til at enkelte blir idømt samfunnsstraff for mindre alvorlige lovbrudd som de tidligere ikke ville ha blitt dømt for. Dette kan være et resultat av at påtalemyndighet og dommer ønsker at vedkommende skal oppleve den rehabiliterende effekten en samfunnsstraff er ment å skulle ha. Mitt datamateriale viser ulike meninger om effekten av betingete dommer med tilsyn som ble brukt tidligere, men det er enighet om at reaksjonene ved brudd på denne straffen var for dårlige. Når dommerne nå har mulighet til å dømme til noe som er ment å ha mer oppfølging, kan en konsekvens være at flere idømmes straff. Informanten fra Justisdepartementet kan også tenke seg denne utviklingen;

”Fordi vi har straffealternativer vil en del av de som bare ville få betingete dommer få samfunnsstraff. Det er ikke vanskelig å tenke seg den type reaksjon. Nå tror jo jeg da at det kanskje kan være en fordel at flere blir straffet. Spørsmålet er hva slags straff de blir påført. For samfunnsstraffen har også i seg et stort potensial til å kunne bistå og til å kunne påvirke, og det er det jo faktisk en del domfelte som har bekreftet.” - Steinar

Dersom det er slik at lovbrøyttere dømmes til korte samfunnsstraffer istedenfor ingen straff, er det, med tanke på det jeg skrev tidligere i dette kapitlet om innholdet i straffen når gjennomføringstiden er kort, vanskelig å se hvor den rehabiliterende eller belærende effekten av straffen kommer inn. En avskrekkende effekt kan slike korte straffer kanskje likevel ha. Cohen (1997[1985]) har vist hvordan straffesystemet brer seg utover i samfunnet og dermed inkluderer stadig flere mennesker. Han mener lovbrudd som ikke er alvorlige nok til at de kan straffes med fengsel, alltid kan straffes med et eller annet program som foregår ute i samfunnet. Når det kommer flere straffealternativer blir det hele tiden flere som kan straffes. De nye alternativene fanger opp personer som ellers ikke ville ha blitt straffet. På denne måten mener han fengselet og kontrollen over mennesker brer seg utover i samfunnet (Cohen 1997).

Cohen kaller denne utviklingen *netwidening*. Når det blir flere tilbud til straffedømte og også tidligere dømte, samtidig som det blir flere vektere og mer politi, vokser det samlede systemet. Statens kontroll over samfunnsborgerne vil da også vokse. Soning ute i samfunnet krever en annen type kontroll enn fengselsstraff gjør, og spesielt programvirksomhet krever at straffesystemet kan holde mer kontroll over deltakerne enn dersom de soner i fengsel, kontrollen er bare mindre synlig (Cohen 1997). Dersom samfunnsstraffen fanger opp personer som uten samfunnsstraffens eksistens ikke ville ha blitt straffet, vil ikke reaksjonen kun fungere som et alternativ til fengsel. Den blir da et tillegg til fengsel. Garland (1991) forklarer at Cohen har vist at på tross av at troen på at gjerningsmannen kan rehabiliteres ikke er stor, har ikke nettverket av straffer som skal normalisere gjerningsmannen sluttet å vokse. Slike straffer kan brukes til å forsterke makten og kunnskapen til staten, og til å kontrollere stadig flere mennesker (Garland 1991).

Ved at det blir mer politi, flere straffealternativer og kontrollen over mennesker generelt øker, reduseres muligheten for avvik. Som skrevet tidligere kan kontrollen være skjult ved at lærere, sosialarbeidere, psykologer og andre grupper fungerer som kontrollører. I tillegg kan for eksempel elektroniske hjelpemidler som internett, utøve en type kontroll over brukerne. I et slikt kontrollsamfunn kan det bli vanskelig å bli godtatt som individer dersom ens livsstil er noe annerledes enn de fleste andres. Dette kan igjen føre til at noen blir stemplet som avvikere, med de konsekvensene det innebærer.

En kan også tenke seg at noen mener det kan være positivt med flere straffealternativer, som Steinar i sitatet ovenfor. Dette gir retten flere valg når de skal bestemme seg for hvilken straff domfelte skal måtte sone. Og dersom en samfunnsstraff faktisk blir idømt istedenfor en ubetinget fengselsstraff, vil det gjerne oppleves som positivt for domfelte at han slipper å sone innesperret. Den økte kontrollen av de som soner kan, som vist tidligere i avhandlingen, oppleves som en støtte av noen av de domfelte. Dessuten kan det å føre kontroll i form av programvirksomhet og samtaler med domfelte, ses på som positivt dersom man har tro på at disse tiltakene er kriminalitetsforebyggende. Min tolkning av det innsamlede datamaterialet er at mange av informantene har tro på at domfelte vil kunne lære noe av å sone en samfunnsstraff, og ser derfor på en tettere

oppfølging som positivt. Netwidening kan ses på som positivt dersom man mener måten å straffe på fører mer godt med seg enn dersom man lar være å straffe.

I dagens norske samfunn begrunnes straff som oftest med allmennpreventive hensyn. Som beskrevet i kapittel 3 er det interessant at samfunnsstraff med vekt på det individuelle, ble innført i en slik tid. Cohens teorier er tatt fra boka *Den sociale kontrols nye former* som første gang ble utgitt i 1985. Selv om dette er nærmere 20 år siden, kan det se ut som teoriene hans kan gjelde også for dagens samfunn. Garland skriver i 2002 om noe av det samme, - et økt antall straffede og økt kontroll både av de som soner en straff og mennesker ellers. Det eksisterer tilbud som kan brukes i behandling av straffedømte eller som hjelp på andre måter. Men det viktigste i et moderne samfunn er beskyttelse av samfunnet, slik at dersom domstolen mener soning i samfunnet innebærer noen som helst risiko for samfunnsborgerne, får vedkommende dette gjelder likevel fengselsstraff (Garland 2002). I tillegg til at samfunnet skal beskyttes mot eventuelle ”farlige” mennesker, skal også kontrollen av de som soner samfunnsstraff være streng. Ved at friomsorgen fører hyppig kontroll av de som soner kan ofrene for lovbruddene og også andre samfunnsmedlemmer få en trygghetsfølelse. I tillegg kan de føle at lovbrutere blir ordentlig straffet selv om de ikke sitter i fengsel.

7.2.2. Fengselskø og kriminalitetsbilde

I begynnelsen av dette kapitlet skrev jeg om at friomsorgsansatte er bekymret for at de domfelte ikke skal klare å gjennomføre straffen. Eventuelle brudd skal reageres raskt mot, og retningslinjene som friomsorgen følger legger føringer for hvilke konsekvenser bruddet kan få. Den mest alvorlige konsekvensen kan være at dommen blir gjort om til en fengselsstraff. Ifølge Worrall (1997) er det slik at restriksjoner ved friheten og kontroll er blitt det som vektlegges under soning i samfunnet. Det individualpreventive ved straffen kommer i bakgrunnen. Når kontrollen står i fokus og soningen stiller høye krav til domfelte, er en naturlig følge at det blir flere brudd i straffen (Worrall 1997).

Bekymringene blant mine informanter går spesielt til de domfelte som tidligere trolig ville ha fått en påtaleunntatelse eller en betinget dom dersom samfunnsstraff ikke var blitt innført. Samfunnsstraffens krav kan få store konsekvenser for disse;

”Jeg tenker at dette får, holdt på å si, ganske ulykkelige konsekvenser for en stor gruppe. De litt utslåtte folkene som vi kanskje så vi hadde mer innenfor betingete dømte. De litt slitne rusmisbrukerne som ikke bedrev så mye kriminalitet som gikk ut over andre enn dem selv. For de er ikke dette noen lykke tenker jeg. For de må være ganske strukturert skal de klare å komme seg igjennom straffen på relativt kort tid.” - Trude

Da samfunnsstraff er en mellomliggende straffereaksjon kan også domfelte som ikke ville fått en fengselsstraff, måtte sone samfunnsstraff.²² Et brudd som fører til fengsel blant disse, vil føre til fengsling av personer som i utgangspunktet ikke har gjort noe som er alvorlig nok for en fengselsstraff. Det er for tidlig å si om dette vil bli utviklingen i Norge, men en kan tenke seg at dette kan skje. I så fall kan fangebefolkningen i landet øke eller stagnere, noe som står i motsetning til en av intensjonene ved å innføre samfunnsstraff, - å redusere fangebefolkningen. Om britiske forhold skriver Cohen (1997[1985]):

”Den enkleste måte at forestille sig det manglende fald i indespærringshyppigheden og den parallelle ekspansion for hele systemets vedkommende er at hævde, at de ’forkerte’ grupper bliver opfanget af nye dele af nettet. ’Forkerte’ i betydningen malplacerede, ’malplacerede’ i betydningen andre grupper end de oprindelige reformer tog sigte på – eller med andre ord grupper, som ikke ville havnet i fængsel, hvis de nye foranstaltninger ikke havde eksisteret.” (Cohen 1997:66)

Også nyere litteratur peker på at innføring av alternativer til fengsel har ført til at et høyere antall personer har blitt straffet, og at flere har havnet i fengsel som en reaksjon på brudd i den alternative straffen (Worrall 1997, Rex 2002). Innen amerikansk forskning har det vist seg at den raskest voksende gruppen av de som fengsles er personer som har brutt en eller annen type straff som sones ute i samfunnet (Petersilia 1998). Rex (2002) peker dessuten på at de som ikke klarer å gjennomføre samfunnsstraffen og som derfor havner i fengsel, er den gruppen av domfelte som har en lite ordnet hverdag og som kunne hatt stor nytte av læringen som ligger i en

²² Før samfunnstjenesten ble innført ved lov i 1991 var straffen ment å være istedenfor en ubetinget fengselsstraff. Ved innføringen åpnet det seg likevel mulighet for å bruke samfunnstjeneste også når straffen ellers ville ha vært betinget fengsel. Samfunnsstraff beskrives derfor som en mellomliggende reaksjon. Hvor ofte reaksjonen vil bli brukt istedenfor henholdsvis betinget og ubetinget fengsel, vil det være vanskelig å si noe om.

samfunnsstraff. Dette er den samme gruppen som mine informanter er bekymret for, og som kunne ha fått en mindre omfattende straff, som en betinget dom, dersom samfunnsstraffen ikke hadde eksistert.

Selv om informantene viser bekymring for noen grupper av domfelte har de også en viss tro på at samfunnsstraff, over tid, kan være med på å redusere fengselskøen vi har i Norge. Dette forutsetter at påtalemyndighet og rettsvesen bruker samfunnsstraffen, noe informantene håper vil skje når alle involverte parter har tatt til seg informasjon og kunnskap om hva samfunnsstraff er. Informanten fra Justisdepartementet er en av dem som tror samfunnsstraffen kan gjøre noe med fengselskøen:

”Statsråden har fokusert på at samfunnsstraffen kan være en av mange middel i forhold til å bygge ned soningskøen. Straffen er jo forholdsvis høy slik at det er veldig mye av lovbruddene, dagens kriminalitet, som er innenfor regelverket for samfunnsstraff. Så potensialet er høyt.”
- Steinar

Det er ikke overraskende at representanten fra Justisdepartementet stiller seg positiv til at dette kan redusere fengselskøen. Justisdepartementet var pådriver for å sette samfunnsstraffen ut i live. Andre håper at redusert fengselskø vil være en konsekvens, men er mer skeptiske til om det faktisk vil skje;

”En konsekvens for samfunnet (av å innføre samfunnsstraffer) tenker jeg er at man skal få færre inn i fengslene og det håper jeg vil skje. Men jeg tenker også at per i dag så synes jeg ikke det ser så lyst ut. Jeg tror det er et stykke vei å gå.” - Trude

Per 31.12.2003 stod 2597 personer i kø for å sone en dom i norske fengsler. Dette er tall fra Justis- og politidepartementet, som viser at det i løpet av siste kvartal i 2003 er blitt 36 færre personer i denne køen. Likevel har soningskøen økt dersom man ser på utviklingen gjennom hele dette året. 31.12.2002 stod 2422 personer i soningskø (*Soningskøen ned ved utgangen av 2003*). Til sammenligning, skriver NRKs nettsider at soningskøen var bare halvparten så lang i 1999 (*NRK.no 03.02.03*).

Worrall (1997) har sett på utviklingen av antall fengslinger i flere land, og har kommet fram til at bruk av samfunnsstraffer ikke bidrar til å redusere fengselskø. Også andre forskere har kommet fram til det samme. Rex (2002) viser til undersøkelser på dette

feltet, hvor konklusjonen har blitt at alternativer til fengsel ikke har fått ønsket virkning på fangebefolkningen. Samfunnsstraff erstatter fengsel i bare halvparten av sakene (Rex 2002).

På bakgrunn av helheten i intervjumaterialet er mitt inntrykk at informantene er positive til innføringen av samfunnsstraffer, og spesielt muligheten som ligger i individuelle samtaler og påvirkningsprogrammer. Enkelte har tro på at dette vil gi seg utslag på kriminaliteten i landet;

”Når samfunnsstraffen har gått seg til tror jeg dette vil føre mye positivt med seg. Tror det vil virke positivt på kriminalstatistikken på lang sikt. Det er jo potensial i alle mennesker, men likevel vil nok mange bryte også.” - Olav

De fleste av informantene stiller seg tvilende til om samfunnsstraffen får innvirkning på kriminalitetsbildet i samfunnet. To utsagn som sier noe om dette er:

”Jeg er litt ydmyk når det gjelder endringer, - dette er vel av erfaring fra tidligere jobber jeg har hatt. Av erfaring så vet jeg at endring tar tid. Så jeg har ikke så alt for stor tro på at innføring av samfunnsstraffer vil gjøre noe utslag på kriminalitetsbildet i samfunnet.” - Jon

”Jeg håper jo at dette er en straff som gjør at folk kan komme seg videre i livene sine. Men man skal ikke overvurdere dette med å straffe for å forandre folk. Straffen er jo bare en liten del av livene deres.” - Anita

Det kan virke som om informantene synes innholdet i samfunnsstraffen er hensiktsmessig og at dette kan bidra til en endring i en del av de domfeltes liv. De ser likevel at det uttalte målet om å forhindre ny kriminalitet ikke nås i en slik grad at det gir utslag i antallet lovbrudd som blir begått og antall straffede i Norge. Svenssons (2001) intervjuer innen friomsorgen i Sverige viser det samme. De ansatte mener målet om å forhindre ny kriminalitet er for stort. For dem handler det mer om å få til små forandringer i de domfeltes liv. Friomsorgen ønsker å ta tak i sosiale problemer og gjøre noe med disse. For eksempel kan et mål for en domfelt være at han reduserer sitt bruk av alkohol eller narkotika etter deltakelse i program (Svensson 2001). Dette kan ses i sammenheng med det jeg skrev om hvordan ansatte i friomsorgen ser på sin rolle som sosialarbeider i kapittel 5. I tråd med Svenssons forklaringer sier Hilde:

”... påtale, statsadvokat, retten... altså de sitter igjen med et inntrykk av at det er vi som skal helbrede dem. Så må jo vi si at vi ikke kan trylle. Når man tenker på at mange av dem har en begreidelig bakgrunn så skal en ikke ha så store forventninger til at når de kommer til friomsorgen og får samfunnsstraff og innholdet der – da er de kurert for all kriminalitet! Da tror jeg man har for store forventninger til friomsorgen som etat. Det kan ikke vi love å trylle. Men det vi kan håpe på, og det tror jeg òg, - hvis vi tenker på et hjul, at denne sirkelen med kriminalitet går litt saktere, at istedenfor inn og ut hele tiden, - hvis vi kan få de til å begå kriminelle handlinger sjeldnere enn før, så har vi jo spart både dem selv og samfunnet for en god del belastning.” - Hilde

Informantene i denne studien synes å mene at samfunnsstraffen har mye positivt i seg, og at den kan være nyttig for en del av de domfelte. De er noe skeptiske til om dette vil gi utslag i fengselskø og kriminalitetsbildet. En faktor som er vesentlig for at målene ved å benytte samfunnsstraffer skal oppnås, er at straffen blir brukt. I løpet av de neste sidene vil jeg derfor drøfte om dette er en straff som kommer til å bli benyttet.

7.2.3. Kommer samfunnsstraffen til å bli brukt?

Spørsmålet om samfunnsstraffen kommer til å bli benyttet kan knyttes opp til spørsmålet om samarbeidet mellom friomsorg, politi, påtalemyndighet og rettsvesen. Det er flere instanser enn friomsorgen som har innvirkning på dette. Naturlig nok gir Justisdepartementet et positivt svar på spørsmål om de tror samfunnsstraffen kommer til å bli mye brukt;

”Ja, den øker jo stadig da. Vår oppfatning er at det omfanget vi ser per i dag er veldig tilfredsstillende. Og det øker hele tiden. Det jevner seg ut mellom distriktene også.” - Steinar

Blant friomsorgen kan det virke som om informantene er mer skeptiske. For eksempel sier Jon og Ane:

”Jeg er usikker på det. For at vi skal få en god gjennomføring må en del regler bli endret. Det må være mer smidighet i forhold til gjennomføringen. Det er for mye lover og retningslinjer. Men jeg håper jo at den skal bli brukt slik at man får se hvilke erfaringer vi gjør og hva som kan bli resultatene. Friomsorgen må vise hvilke fordeler det kan ha å sone en samfunnsstraff. Men de fra øvre hold må også vise at dette skal brukes, og de må være mer dristige, påtale og domstol altså.” - Jon

”Friomsorgen må sørge for at vi klarer å legge det innholdet i det som ligger i forskriften. At det blir en straffereaksjon etter hensikten. Og for det andre så tror jeg vi er nødt til å holde en løpende dialog med domstol og påtale for å holde bevisstheten oppe på denne straffereaksjonen.” - Ane

Intervjuene ble foretatt våren 2003, og da hele året var omme viste det seg at 1351 samfunnsstraffdommer var blitt iverksatt (*Soningskøen ned ved utgangen av 2003*). Dette er et høyt tall sammenlignet med hvor mange som sonet samfunnstjeneste de siste årene før samfunnsstraffen ble innført. Om dette antallet vil være stabilt i årene framover, eller om det vil øke eller avta, avhenger av flere faktorer.

Det er flere av informantene som trekker fram at friomsorgen må vise at samfunnsstraff fungerer for at denne straffereaksjonen skal bli brukt. Det kan virke som om de tar på seg noe av ansvaret for at straffen skal bli benyttet, men noen nevner at det trengs en innsats fra de andre instansene i tillegg. Som skrevet kan friomsorgen og de andre instansene ha ulikt syn på hva som ligger i at straffen fungerer. Mange av informantene har ikke forventninger om at målene om redusert fengselskø og nedgang i antall lovbrudd, blir innfridd. De har større tro på at samfunnsstraffen kan gjøre en forandring i enkelte av de domfelte sine liv. Min tolkning av hva friomsorgsansatte mener er en vellykket straff, er at domfelte gjennomfører soningen uten brudd på soningsvilkårene. Dersom de andre instansene har andre forventninger til samfunnsstraffen, kan en tenke seg at disse ikke ønsker å benytte samfunnsstraff hvis de på sikt ser at deres forventninger ikke innfris. Motsatt kan en tenke seg at dersom det viser seg at samfunnsstraff gjør noe med kriminalitetsbildet i samfunnet, vil reaksjonen bli hyppig benyttet.

I en pressemelding fra Justis- og politidepartementet datert 29.10.2003 kommer det fram at flere fengsler i Norge er under bygging eller har planlagt byggestart i løpet av de nærmeste årene. Noen av de eksisterende fengslene skal i tillegg bygges ut. Det planlegges flere plasser både til åpen soning og til lukkede fengsler. Økningen i antall fengselsplasser begrunnes med at soningskøen skal reduseres, noe pressemeldingen hevder er i ferd med å skje når den sammenligner tall fra ulike kvartaler i 2002 og 2003 (*Soningskøen noe redusert 2003*). En slik utbygging av antall fengselsplasser vitner ikke om noen stor satsing på bruk av andre alternative straffereaksjoner. De som gjennomfører en straff i åpen soning soner ofte korte dommer. For eksempel skal ingen som soner i den nye åpne avdelingen av Kongsvinger fengsel være idømt mer enn seks

måneders ubetinget fengsel (*Aftenposten* 31.10.02). Dette er innen strafferammen for samfunnsstraffer og kunne ha vært fanget opp av den istedenfor.

Som vist i denne avhandlingen har friomsorgen fått tilført flere oppgaver i forbindelse med administrering av samfunnsstraffer. I tillegg til den direkte kontakten med den domfelte er det blitt mer papirarbeid, og mine informanter forteller at det blir et stort press på dem som saksbehandlere om å rekke alt de skal i løpet av domfeltes gjennomføringstid. På tross av dette er det ingen som nevner noe om at friomsorgen har fått eller skal få tilført flere ressurser, for eksempel i form av flere ansatte. En av informantene fortalte at han var glad for at deres kontor hadde fått mange dommer å jobbe med like etter at den nye straffegjennomføringsloven trådte i kraft, men han var også glad for at antall dommer hadde stagnert etter en stund. Dette kontoret hadde da ikke ressurser til å ta imot flere domfelte.

Dersom det er ønskelig at et høyt antall domfelte skal sone sin straff gjennom samfunnsstraffen, kan det tenkes at tilføring av flere ressurser vil være nødvendig. På det tidspunktet jeg foretok intervjuene mine var ikke dette under planlegging. I intervjuet i Justisdepartementet sies det følgende om friomsorgen og ressurser:

”De får jo selvfølgelig mer å gjøre, slik at det vil kreves av friomsorgen at de blir flinkere til å bruke de ressursene de har, både på fagsiden og på personalsiden og på økonomisiden, på en mer effektiv måte. På sikt kan det jo også vise seg at friomsorgen, i årene som kommer, kan ha bruk for å få tilført flere ressurser. Men det er altså snakk om per i dag å få mer effektivisering. En annen måte å jobbe på.” - Steinar

En eventuell tilføring av ressurser har med makt og politikk å gjøre, noe som har blitt tatt opp blant annet i forrige kapittel. For at samfunnsstraffen skal bli mye brukt må det også være ønskelig fra politikernes side, da disse har innvirkning på hva som skjer innen straffesystemet. En annen gruppe som også kan få innvirkning på bruken av samfunnsstraff er mediene. Disse skaper det bildet folk flest har av straffen. Hvis det er slik at mediene kun trekker fram uheldige episoder som har forekommet ved bruk av samfunnsstraff, og fremstiller straffen på en slik måte at det virker som om de som soner går fri fordi de ikke sitter i fengsel, vil ikke folk flest få tiltro til straffen. Per dags

dato kan det, ifølge informantene mine og nyhetsoppslag jeg har sett, se ut til at dette er tilfellet.

Det er naturligvis viktig med god informasjon innen straffesakskjeden, men for at samfunnsstraffen skal bli brukt er tiltro fra samfunnsborgerne også vesentlig. Ifølge Garland (2002) er det viktig for dommere at allmennheten tror på det de dømmer til. Det holder ikke at politi og rettsvesen har en positiv holdning til alternative straffeformer så lenge folket ikke har tro på dette. Da ønsker ikke domstolen å bruke denne type straffer (Garland 2002). Samfunnsborgernes holdning kan i så måte få stor betydning for om samfunnsstraffen vil bli mye brukt.

I forhold til maktspektet, som er blitt drøftet tidligere i avhandlingen, vil politi og rettsvesen ha god mulighet til å påvirke borgernes holdninger til samfunnsstraff. I for eksempel Bourdieus (1996) forståelse av makt, er dette instanser som har høy symbolsk og kulturell kapital. Dersom politi og rettsvesen viser at de bruker samfunnsstraffer ofte, vil borgerne og mediene få øynene opp for denne straffen. Ifølge Giddens (1997) vil troen på at slike profesjonelle instanser tar de riktige avgjørelsene, være stor. Dette gjør at holdningene til straffen endrer seg. På denne måten kan rettsvesenet og politiet, ved at de tør å bruke straffen, oppnå tillit og dermed muligheten til å bruke den mer.

Det vil være flere faktorer som spiller inne for hvor mye samfunnsstraffen kommer til å bli benyttet, og disse faktorene kan igjen påvirke hverandre. Hvilke temaer som blir satt på dagsorden i mediene, spiller en sentral rolle. For eksempel vil dette påvirke borgernes holdninger til samfunnsstraff, noe som igjen kan påvirke politikerne. Dette kan gi utslag i hvor mye ressurser ulike deler av straffesystemet får tilført og hvilken mulighet det blir til å benytte ulike straffemetoder.

Oppsummering

Informantene i denne studien har vist optimisme i forhold til hvilke virkninger bruk av påvirkningsprogrammer kan ha for de domfelte. Samtidig innser de at det kan være vanskelig å få benyttet disse da mange av dommene er korte. Programmene blir ofte

vanskelige å tilpasse i forhold til gjennomføringstiden. Foreløpig har vi ikke sett noen økning i antall brudd når vi sammenligner samfunnsstraffen med samfunnstjenesten. På tross av at samfunnsstraffen stiller mange krav og krever en innsats av de domfelte, gjennomfører de fleste uten brudd i straffen. I dette kapitlet er det blitt drøftet grunner til dette, der en av grunnene kan være at domfelte velger å være medgjørlig for å komme seg igjennom soningen og legge straffen bak seg.

Andre del av kapitlet har tatt opp hvordan kontrollnettet har bredt seg utover slik at stadig flere er under kontroll av de som styrer. Ved å innføre flere måter å straffe på, kan flere fanges opp av straffeapparatet. Dette kan føre til at personer som uten denne nye straffereaksjonen, her samfunnsstraffen, ville ha fått en langt mindre omfattende straff, nå dømmes til en straff som innebærer mer kontroll av domfelte. Noe av begrunnelsen for å innføre samfunnsstraff var å redusere soningskøen til norske fengsler. Erfaringer fra andre land som har innført lignende ordninger, viser at dette ikke skjer. Disse erfaringene viser at køen av de som bryter en straff ute i samfunnet og skal inn til soning i fengsel bare vokser, og at fangebefolkningen totalt er voksende.

De fleste av informantene mine er noe skeptiske til om innføring av samfunnsstraffer vil gjøre noe med kriminalitetsbildet i samfunnet. Et kriterium for at dette skal skje vil i så fall være at straffen blir mye brukt. Dette stiller også mange av informantene seg tvilende til. Dette er et spørsmål som avhenger mye av politikk og av at friomsorgen er flink til å informere om denne straffen. Disse temaene er noe av det jeg vil skrive mer om i avslutningen til avhandlingen.

8. AVSLUTNING

Informantene i denne studien er fra friomsorgen og fra Justisdepartementets kriminalomsorgsavdeling. De viser seg positive til samfunnsstraffens innhold, og spesielt til de individualpreventive elementene i straffen. De har tro på at påvirkningsprogrammer, individuelle samtaler og andre kriminalitetsforebyggende tiltak kan få en del av de domfelte til å ønske å gjøre forandringer i livene sine. I tillegg til at informantene fokuserer på de delene av straffen som kan ses på som hjelp til domfelte, ønsker de muligheten til å bruke faglig skjønn i ulike situasjoner med de domfelte. På denne måten framstår friomsorgsansatte som sosialarbeidere. Ved innføringen av samfunnsstraffer ble det friomsorgens oppgave å administrere straffen, kartlegge og fylle hver enkelt dom med et innhold, og kontrollere gjennomføringen. Administreringen krever mye tid til skriving av vedtak, skjemaer som skal fylles ut og annet papirarbeid. Informantene virker frustrerte over at mye av deres tid går med til slike byråkratiske prosesser.

Byråkratiske arbeidsmåter kan føre til at friomsorgen framstår som en mer profesjonell institusjon, både for dem som soner og utad i samfunnet, enn de tidligere har gjort. Dette kan gjøre at samfunnsstraffen blir sett på som en alvorlig straffereaksjon. Samtidig som arbeidet er blitt mer byråkratisk, har fokuset på kontroll av domfelte økt. Klare vilkår er satt for soningen og reaksjoner skal komme raskt dersom vilkår brytes. Informantene i friomsorgen legger vekt på at kontrollen er til stede gjennom alle deler av straffegjennomføringen. Det fokuseres på en form for disiplinerende kontroll som skal få domfelte til å adlyde og følge de gjeldende normene. Intensiteten i en samfunnsstraff kan være høy ved at et høyt antall timer av straffen sones i løpet av kort tid. For eksempel krever programdeltakelse hyppig oppmøte over mange uker.

Denne utviklingen mot mer kontroll, høyere intensitet i straffen og høyere krav til skriftligheter, har kommet etter press fra politikere om stadig strengere straffer. Dette presset har ført til at fokuset er blitt satt på effektivitet og kontroll. Det blir friomsorgens oppgave å bevise at samfunnsstraffen fungerer hensiktsmessig, og dette

skaper et press på de ansatte til å klare å fylle den enkeltes gjennomføringstid med et tilfredsstillende innhold.

Avhandlingen viser også at informantene i friomsorgen mener holdningene til samfunnsstraffer er noe negative blant politi, påtalemyndighet og rettsvesen. Dette mener de skyldes at disse instansene vet for lite om hva en samfunnsstraff kan inneholde. Da påtalemyndighet og dommere har mye makt i forhold til hvor mange som dømmes til samfunnsstraff, er det vesentlig at det arbeides med å gi disse informasjon for at friomsorgen skal få tilført saker å jobbe med. I tillegg kan det se ut til at samfunnsmedlemmene generelt vet lite om samfunnsstraffen. Dette resulterer i at friomsorgen får en ekstra oppgave med å informere om straffen, både innad i straffeapparatet og utad til samfunnsmedlemmene og politikerne. De må markedsføre sitt produkt for å få tiltro og dermed flere saker. Dette informasjonsarbeidet, sammen med økt byråkrati og fokus på effektivitet i straffegjennomføringen, gjør at friomsorgens virke ser ut til å drives som et ”management”. Det kan virke som om fokuset er blitt satt på noe annet enn domfelte og virkningene av straffen ved innføringen av samfunnsstraff.

Analysen av mine data viser at friomsorgsansatte ønsker mer rom for å ta hensyn til domfelte og bruke faglig skjønn under straffegjennomføringen. Med stor vekt på kontroll og retningslinjer å arbeide etter, har friomsorgen mindre mulighet enn før innføringen av samfunnsstraffer til å vurdere enkeltsituasjoner. Slike retningslinjer for hvordan friomsorgen skal arbeide, kan gjøre at saksbehandleren i friomsorgen opplever en konflikt mellom den rollen han skal utøve som kontrollør og straffegjennomfører, og den rollen han gjerne er utdannet til og ønsker å utøve som sosialarbeider. Friomsorgen har tradisjonelt vært en institusjon med fokus på støtte og omsorg, men er spesielt de siste 15 årene, etter innføringen av samfunnstjenesten i 1991, blitt en straffegjennomføringsetat.

Avhandlingen tar for seg konsekvenser av innføringen av samfunnsstraffer. I tillegg til de virkningene som her er nevnt, peker avhandlingen på at straffer i frihet har blitt mer krevende å gjennomføre, noe informantene frykter vil gå ut over de minst strukturerte

av de domfelte. Flere reaksjoner å velge i når straff skal avsies kan dessuten føre til at flere mennesker blir påført krevende straffer, enn dersom det hadde eksistert færre reaksjoner. En slik utvikling kan føre til at kontrollen brer seg utover i samfunnet. Min bruk av litteratur viser at innføringer av flere alternativer ikke fører til reduserte fengselskøer, noe samfunnsstraffen ble begrunnet med da den ble innført. De fleste av informantene mente at det er for mye å håpe på at innføringen skal gjøre noe utslag på kriminalitetsbildet i landet. Likevel tror de at denne måten å straffe på kan gjøre endringer i positiv retning for noen av dem som soner.

Ved innføringen av samfunnsstraffer er det blitt lagt vekt på det straffende elementet ved en straffereaksjon utenfor fengsel. Det skal være en intensiv straff, med tydelige soningsvilkår og raske og strenge reaksjoner ved vilkårsbrudd. Det stilles krav til at domfelte gjør en aktiv innsats innen de ulike delene av straffegjennomføringen, og det legges vekt på punktlighet og disponering av tid.

Innføringen av programmer og andre individualpreventive tiltak viser at det finnes en viss tro på at de som soner kan disiplineres og læres opp til å leve mer strukturerte liv. Samtidig sier dette at man mener kriminalitetsproblemet ligger hos hvert enkelt individ. De domfelte mangler de kunnskapene som skal til for å leve et kriminalitetsfritt liv i dagens samfunn. Jeg har vist at det finnes begrensninger knyttet til bruken av programmer og andre tiltak. Gjennomføringstiden er ofte for kort i forhold til programmets varighet og det er gjerne kø ved eventuelle behandlingsopplegg. Det kan stilles spørsmål ved om innholdet i samfunnsstraffen kommer til å bli samfunnsnyttig tjeneste, slik at ordningen med samfunnstjeneste like godt kunne blitt beholdt. Den framtidige bruken av programmer, andre tiltak og samfunnsstraffen i det hele tatt, avhenger av flere forhold. Politiske bølger og friomsorgens evne til å bevise at straffen er hensiktsmessig, vil bety mye.

Det mønsteret som her har vokst fram, ved effektivisering av friomsorgens arbeid, ”management-tenkning” og et stadig krav om strengere straffer både i fengsel og i form av samfunnsstraffer, viser at domfelte kan komme noe i bakgrunnen. De som arbeider med straffegjennomføring må bruke mye av sin tid på administrative oppgaver for å

vise at de gjør en viktig jobb og for å rettferdiggjøre sitt virke. Dette går på bekostning av det konkrete arbeidet med domfelte. Presset fra politikerne om strengere straffer og mer kontroll, har gjort at fokuset innen straff ikke kun er på domfelte, ofrene eller samfunnets beste. Kriminalpolitikk er en viktig del av politikernes arbeidsfelt, og temaet kriminalitet engasjerer også samfunnsmedlemmene. For å vise handlekraft krever politikerne strengere straffer. Når politikerne får oppfylt sine krav, - straffereaksjonene er strenge og graden av kontroll er høy, hva skjer da videre dersom dette ikke løser kriminalitetsproblemet?

Gjennomgående temaer for avhandlingen har vært de ansatte i friomsorgen sin todelte rolle som kontrollører og sosialarbeidere, og hvordan friomsorgen presses til å drive straffegjennomføringen som et ”management”. De ansatte i friomsorgen ønsker å utføre en sosialarbeiderrolle, og vil benytte faglige vurderinger for eksempel når det skal tas avgjørelser i forhold til brudd på soningsvilkår. Dette kan stride imot retningslinjene som er bestemt i departementet, og målene om effektivitet og tydelig grensesetting som er nødvendig å nå for å få tiltro. Avhandlingen har vist at friomsorgen må drives på samme måte som et ”management” for å få tilført nye saker. Dette er en annen måte å arbeide på enn det som forbindes med sosialarbeidere, der hensynet til det enkelte individet gjerne veier tyngst.

Et annet vesentlig tema for avhandlingen har vært makt. Hvilke maktforhold som eksisterer innen straffesystemet og i samfunnet for øvrig, har betydning for hvor mye samfunnsstraffen vil bli brukt. Maktforhold vil også få betydning for måten friomsorgen arbeider på. Dersom samfunnsmedlemmene og politikerne hadde hatt mindre påvirkningskraft enn friomsorgen som en yrkesgruppe med faglige erfaringer og kunnskap, kan det tenkes at fokuset ville blitt mer på den enkelte domfelts behov og evner, enn på streng kontroll og raske reaksjoner ved vilkårsbrudd. Samtidig kunne de brukt mindre tid på informasjonsarbeidet enn de gjør i dag. En fare ved dette maktforholdet kan imidlertid være at friomsorgen som profesjonelle aktører kan handle fritt uten at andre nødvendigvis forstår hva de holder på med. Dersom friomsorgen skal få mer makt, må de på en eller annen måte først opparbeide seg tillit, for deretter å tilegne seg mer makt gjennom det arbeidet de gjør. Jeg har vist at politiets og

påtalemyndighetens holdninger, har stor betydning for antall idømmelser av samfunnsstraff. Hvis påtalemyndigheten anbefaler samfunnsstraff i stor grad, vil domstolen dømme til samfunnsstraff. Jeg tror dette vil føre til at samfunnsmedlemmene, og dermed politikerne og media, vil endre sine holdninger til denne type straffereaksjon.

Som vist er samfunnsstraffen en mer krevende straff å gjennomføre, enn det samfunnstjenesten var. Innføringen har også medført større press på friomsorgsansatte i form av flere arbeidsoppgaver og større tidspress. Informantene mener friomsorgen mer og mer er blitt en straffegjennomføringsetat, og den tradisjonelle hjelperollen flyttes til andre steder. Innen straffesystemet og i samfunnet ellers er det fokus på kontroll. Ved å registrere når de som soner samfunnsstraff kommer og går til soning, og sjekke om de overholder vilkår om oppholdssted og hvem de omgås, er det tydelig at friomsorgen kan holde øye med de domfelte og reagere ved eventuelle avvik. Kontrollsystemene har i tillegg spredt seg utover i samfunnet ved at flere yrkesgrupper, som lærere, sosialarbeidere og psykologer, også kan brukes til å fange opp avvik. Disse er yrkesgrupper som blant annet arbeider med å hindre avvik i utgangspunktet. I dagens samfunn er dessuten overvåkningskameraer og registrering ved bruk av for eksempel bankkort, mulige måter å holde kontroll med samfunnsmedlemmene på.

Kontrollen av de som soner en samfunnsstraff har beveget seg mot noe mer enn kontroll av oppmøte og soningsvilkår. Gjennom programvirksomhet, andre tiltak og individuelle samtaler legges det vekt på at domfelte skal lære noe. Ved hjelp av slike mestringsopplegg skal domfelte normaliseres til å leve mer likt med opinionen i samfunnet. Gjennom arbeidet i samfunnstjenesten skulle domfelte blant annet lære å holde avtaler. I samfunnsstraffen har det pedagogiske ved soning utenfor fengsel gått et skritt videre ved å innføre ulike tiltak som skal lære domfelte noe. Samtidig har administrering som kontroll fått en stor plass i samfunnsstraffen, noe som kan gå på bekostning av konkret problemløsning i forhold til enkeltindividene. De domfelte sorteres til å delta på ulike opplegg etter hvilke egenskaper de har.

Innføringen av samfunnsstraffer gir inntrykk av at man ønsker å gjøre noe for de domfelte, og det kan føre til noe positivt for noen av dem. Samtidig kommer ordningen i en tid da ”management-tenkning” og krav om strengere straffer dominerer. Dette gjør at man kan undre seg over hvordan utviklingen innen straffemetoder vil bli i framtiden. Hvordan vil straffer som er ment å brukes når individualpreventive hensyn veier tyngst, fungere i et slikt samfunn?

Avhandlingen har vist at det eksisterer en kontrast mellom straffens intensjoner, lover og retningslinjer og den praktiske gjennomføringen av samfunnsstraffer. Hvor mye denne reaksjonen vil bli brukt, og hva som stort sett vil være innholdet i den, gjenstår å se når ordningen har vart over en lengre tidsperiode. Vil innføringen av samfunnsstraffer føre til at de domfelte gjør noe med sin livssituasjon og reduserer sin kriminalitet? Vil samfunnsstraffer kunne gjøre noe utslag i kriminalitetsbildet og på fengselskøen? Er konsekvensene av innføringen av samfunnsstraffen ønskelige?

9. LITTERATURLISTE

Aftenposten, nettutgave 31.10.02: ”Bygger sitt eget fengsel”.

URL: <http://www.aftenposten.no/nyheter/irks/article.jhtml?articleID=427289>

Lesedato: 31.10.02.

Aftenposten, nettutgave 16.12.02: ”Ranet bussjåfør – slipper fengsel”.

URL:

<http://www.aftenposten.no/nyheter/iriks/oslo/article.jhtml?articleID=456497>

Lesedato: 07.04.03.

Aftenposten, nettutgave 21.05.03: ”Norge fengsler flest i Norden”.

URL: <http://www.aftenposten.no/nyheter/iriks/article.jhtml?articleID=549729>

Lesedato 21.05.03.

Aftenposten, nettutgave 22.05.03: ”Dørum vil ha færre i fengsel”. URL:

<http://www.aftenposten.no/nyheter/iriks/politikk/article.jhtml?articleID=550477>

Lesedato: 22.05.03.

Becker, Howard S: *Outsiders. Studies in the sociology of deviance.*

New York, London, Toronto, Sydney, Singapore: The free press 1991.

Bottoms, Anthony: ”Compliance and community penalties.”

I: *Community Penalties, change and challenges.* Anthony Bottoms, Lorraine Gelsthorpe and Sue Rex (red.).

Cullompton: Willan publishing 2001.

Bourdieu, Pierre: *Symbolsk makt.*

Oslo: Pax forlag A/S 1996.

Christie, Nils: *Hvor tett et samfunn?*

Oslo: Universitetsforlaget 1982a.

Christie, Nils: *Pinens begrensning.*

Oslo: Universitetsforlaget 1982b.

Christie, Nils: *En passende mengde kriminalitet.*

Oslo: Universitetsforlaget 2004.

Cohen, Stanley: *Den sociale kontrolls nye former. Kriminalitet, straff og klassifisering.*

København: Hans Reitzels Forlag A/S 1997.

Falck, Sturla: "Barnevernet mellom hjelp, straff og hjelpeløshet".

I: *Rapport fra NSfK's 41. forskerseminar.*

Illulissat, Grønland: Københavns universitet 1999.

Finstad, Liv og Anne Lise Gjetvik: *Varetektsfanger forteller.*

KS-serien nr.3-90

Oslo: Institutt for kriminologi og strafferett, Universitetet i Oslo 1990.

Foucault, Michel: *Overvåkning og straff.*

Oslo: Gyldendal Norsk Forlag 1999.

Garland, David: *Punishment and moderen society. A study in social theory.*

Oxford: Clarendon Press 1991.

Garland, David: *The culture of control. Crime and social order in contemporary society.*

Oxford: Oxford University Press 2002.

Giddens, Anthony: *Modernitetens konsekvenser.*

Oslo: Pax Forlag 1997.

Goffman, Erving: *Vårt rollespill til daglig. En studie av hverdagslivets dramatikk.*

Oslo: Pax Forlag A/S 1992.

Goodman, Anthony: "Probation into the millennium: the punishing service?"

I: *The New Politics of Crime and Punishment.* Roger Matthews and Jock Young (red).

Cullompton: William publishing 2003.

Hammerlin, Yngve: *Kriminalomsorg og menneskesyn.*

Publisert 14.09.01. URL: <http://www.krus.no/aktuelt/menneskesyn.html>.

Lesedato: 08.02.02.

Hauge, Ragnar: *Fra fattigforsorg til kriminalomsorg.*

Oslo - Bergen – Tromsø: Universitetsforlaget 1974.

Hauge, Ragnar: *Kriminalitetens årsaker. Utsnitt av kriminologiens historie.*

Oslo: Universitetsforlaget 1990.

Hauge, Ragnar: "Populisme, politikk og straff."

I: *Straff i det norske samfunnet.* Espen Schaanning (red.)

Oslo: Humanist forlag 2002.

Hellevik, Ottar: *Sosiologisk metode.*

Oslo: Universitetsforlaget 1995.

Hughes, John A & Sven-Axel Månsson: *Kvalitativ sosiologi.*

Lund: Studentlitteratur 1988.

Højdahl, Torunn: *Erfaringer med rusprogram.*

URL: <http://www.krus.no/arkiv/rus.html>

Publisert 2001. Lesedato: 08.02.02.

Højdahl, Torunn og Ragnar Kristoffersen: *Evaluering av innføringen av samfunnsstraffer.*

Forskningsrapport fra Kriminalomsorgens utdanningscenter KRUS.
Oslo: GCS AS, 2003.

Kriminalstatistikk 1997.

Oslo – Kongsvinger: Statistisk sentralbyrå 1999.

Kriminalstatistikk 2002.

URL: http://www.ssb.no/emner/03/05/a_krim_tab/tab/tab-2002-09-03-22.html

Lesedato: 09.03.04.

Kriminalstatistikk 2003.

URL: http://www.ssb.no/emner/03/05a_krim_tab/tab/tab-2003-09-12-45.html

Lesedato: 10.01.04.

Kyvsgaard, Britta: "Samfundssanktioner og samfundstiltag i Danmark."

I: *Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskab* nr. 2 2001.

Larsson, Paul: *Et konstruktivt onde?*

Magistergradsavhandling i kriminologi

Institutt for kriminologi og retts sosiologi, Universitetet i Oslo: 1991.

Larsson, Paul: "Pedagogikkens inntog."

I: *Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskab* nr. 1 1993.

Larsson, Paul: *Ved alvorlig eller gjentatt brudd... En undersøkelse av brudd på vilkår under soning av samfunnstjeneste.*

K-serien nr. 1-1994.

Oslo: Institutt for kriminologi, Universitetet i Oslo 1994.

Larsson, Paul: "Individualprevensjon".

I: *Kriminologi*. Liv Finstad og Cecilie Høigård (red.).

Oslo: Pax forlag A/S 1997.

Larsson Paul: "Residiv ved samfunnstjeneste."

I: *Lov og Rett*. nr. 6 1999.

Larsson, Paul: *Rapport til Nordisk Samarbeidsråd for kriminologi om komparativ studie av dommeres bruk av samfunnsstraffer i England, Norge, Finland og Litauen.*

Oslo 2000.

Larsson, Paul: "Fenomenologien og hermeneutikken innen kriminologien"

I: *Årsrapport for institutt for kriminologi og retts sosiologi 2000.*

Oslo: Institutt for kriminologi og retts sosiologi 2001.

URL: <http://www.jus.uio.no/ifk/arsrapport/arsrapport2000/larsson2.html>

Lesedato: 05.03.2004.

Larsson, Paul og Jane Dullum: "Fra samfunnstjeneste til samfunnsstraff"

I: *Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskap*. Nr. 2 2001.

Larsson, Paul: *I lovens grenseland.*

Oslo: Pax Forlag A/S 2002.

Leer-Salvesen, Paul: "Straff og forsoning."

I: *Straff i det norske samfunnet*. Espen Schaanning (red.)

Oslo: Humanist forlag 2002.

Mathiesen, Thomas: *Kan fengsel forsvares?*

Oslo: Pax Forlag A/S 1995.

McMahon, Maeve W: *The Persistent Prison? Rethinking Decarceration and Penal Reform.*

Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press 1992.

Nilsen, Arne: ”Samfunnsstraffen godt mottatt.”

I: *Aktuelt for kriminalomsorgen* nr. 4 – 2002.

NRK.no. 03.02.03: ”Fengselskøene doblet”.

URL: <http://www.nrk.no/nyheter/innenriks/2506233.html>

Lesedato: 07.08.03.

NRK.no. 05.05.03: ”Samfunnsstraff framfor fengsel”.

URL: http://www.nrk.no/nyheter/distrikt/nrk_ostlandssendingen/2731501.html

Lesedato 07.08.03.

Om kriminalomsorgen. Stortingsmelding nr. 27 (1997-98).

Det kongelige Justis- og politidepartement.

PDC Grafisk produksjon a.s, 1998.

Petersilia, Joan: “A Crime Control Rationale for Reinvesting in Community Corrections.”

I: *Community Corrections, - probation, parole and intermediate sanctions.* Joan Petersilia (red.).

New York – Oxford: Oxford University Press 1998.

Prieur, Annick: ”Om dybdeintervjuer – på bakgrunn av en undersøkelse om menn som kjøper sex”. I: *Stensilserien* nr. 61.

Oslo: Institutt for kriminologi 1990.

Promilleprogram i friomsorgen. Pressemelding nr 97 – 2003.

Justis- og politidepartementet.

URL: <http://www.eldreit.dep.no/jd/norsk/aktuelt/pressem/0120101-070206/index-dok000-b-f...> Lesedato:05.01.04.

Rex, Sue: "The development and use of Community Sanctions in England and Wales."

I: *Community Sanctions and Measures in Europe and North America*. Hans-Jörg Albrecht and Anton van Kalmthout (red.).

Freiburg: Max-Planck-Institut für ausländisches und internationales Strafrecht 2002.

Roberts, Julian V: "Americans Attitude About Punishment: Myth and Reality"

I: *Community Corrections, - probation, parole, and intermediate sanctions*. Joan Petersilia (red.)

New York – Oxford: Oxford University Press 1998.

Schaanning, Espen: *Fortiden i våre hender. Foucault som vitenshåndtør*. Bind 2.

Oslo: Unipub forlag 2000.

Soningskøen ned ved utgangen av 2003.

Justis- og politidepartementet.

URL: <http://odin.dep.no/jd/norsk/aktuelt/012101-210060/index-dok000-b-f-a.html>

Lesedato: 13.03.04.

Soningskøen noe redusert. Pressemelding nr. 77 – 2003. Dato: 29.10.2003.

Justis- og politidepartementet.

URL: <http://odin.dep.no/jd/norsk/pressem/012101-070187/index-dok000-b-f-a.html>

Lesedato: 30.10.03.

Storgaard, Anette: *Alternativ til frihedsstraff*.

Aarhus: Aarhus universitetsforlag 1989.

Straffgjennomføringsloven. Lov om gjennomføring av straff mv. av 15. juni 2001 nr. 64.

Svensk Norsk Ordbok: "anspråk". Kunnskapsforlagets blå ordbøker.
Oslo: H. Aschehoug & Co A/S og A/S Gyldendal norsk forlag 1981.

Svensson, Kerstin: *I stället för fängelse? En studie av vårdande makt, straff och socialt arbete i frivård.*
Lund: Socialhögskolan, Lunds Universitet 2001.

Sykes, Gresham M: *The society of captives. A study of a maximum security prison.*
Princeton, New Jersey: Princeton University Press 1971.

Underdown, Andrew: "Making "What Work" work: challenges in the delivery of Community penalties." I: *Community Penalties, change and challenges.*
Anthony Bottoms, Lorraine Gelsthorpe and Sue Rex (red.).
Cullompton: Willan publishing 2001.

Weber, Max: *Makt og byråkrati.*
Oslo: Gyldendal Norsk Forlag 2000.

Widerberg, Karin: *Historien om et kvalitativt forskningsprosjekt.*
Oslo: Universitetsforlaget 2001.

Worrall, Anne: *Punishment in the community. The future of criminal justice.*
New York - London: Longman 1997.

Østlie, Jan-Erik: "Kriminalomsorgsarbeideren"
I: *Magasinet Aktuell.* 17.11.03.
URL: http://www.aktuell.no/dt_printarticle.asp?amid=1313
Lesedato: 02.04.04.

VEDLEGG:

Intervjuguide, saksbehandlere

Intervjuguide, ledere i friomsorgen

Intervjuguide, Justisdepartementet

Konsesjon fra Det kongelige Justis- og politidepartement

Konsesjon fra Norsk samfunnsvitenskapelig datatjeneste